

Krčmová, Marie

Tvarosloví

In: Krčmová, Marie. *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1981, pp. [89]-177

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121698>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TVAROSLOVÍ

Soustava tvarů ohebných druhů slov je v BMJ v nejstarší vrstvě blízka TTD okolí města. Vyjadřují se tu stejné gramatické kategorie jako v prestižních jazykových útvarech (i když jejich využití není vždy zcela totožné), rozdíl je však ve výstavbě morfů a v jejich distribuci. V této složce tvarové soustavy probíhají v jednotlivých vrstvách BMJ největší změny.

SUBSTANTIVUM

GRAMATICKÉ KATEGORIE

Kategorie rodu

BMJ Brna rozeznává ve shodě se SJ tři gramatické rody: maskulinum, femininum a neutrum. Rod jednotlivých jmen se u většiny výrazů ve všech spolupůsobících jazykových útvarech shoduje, jen u některých substantiv zachytíme rozdíly, obvykle dané jiným způsobem tvoření výrazu. Tyto rozdíly nejsou typické jen pro brněnskou mluvu, ale mají zakotvení v mluvě většího regionu (často jde o jevy celomoravské). Částečně jsou

tyto diference pojaty i do kodifikace SJ jako dublety (*fazol-fazole, brambor-brambora*), jiné zůstaly mimo SJ, i když jsou stejně živé (*hadr-hadra, okurek-okurka*). Staré rodové zařazení jmen se dosti dobře udržuje i v mluvě mladší a nejmladší generace mluvčích a patří dosud i do jazykového povědomí uživatelů. U výrazu „okurka“ jsme je v poněkud expresivním kontextu „hodil po mně...“ sledovali v obou etapách výzkumu s tímto výsledkem:

	mask. (v)okurkem		fem. (v)okurkou		celkem
OKURKA (I sg.)					
S 1967	189	63,4 %	109	36,6 %	298
1972	175	50,3 %	173	49,7 %	348
P 1967	33	57,9 %	24	42,1 %	57
1972	87	82,1 %	19	17,9 %	106

Uchování tradičních rodových zařazení jednotlivých jmen není samozřejmě jevem obecným. Např. u výrazu břicho (tradičně mask. *břich/břuch*) byl v kontextu „bolí ho...“ doložen mužský rod v jádru města jen v 9,9 % dokladů, v předměstí však v 45,6 %, i když jde o dubletu spisovnou.

Jiný způsob tvoření a tím i jinou rodovou charakteristiku mají v SV jména tvořená v SJ koncovkou *-ce, -ace* z přejatých slovních základů. Koncovka *-cí, -ací* (*operací, injekcí*) zařazuje tato jména k neutrum deklinačního typu stavení. Podobně byla tato skupina substantiv tvořena i v TTD okolí města. V PV a MV takto tvořené výrazy neznáme, užívají se jen podoby shodné se SJ (*řešák operace*).

Kategorie životnosti

BMJ vyjadřuje u maskulin stejně jako SJ tzv. životnost, a také důsledky tohoto rozlišení, korespondence tvarů v některých pádech, je stejná. BMJ Brna je však, a to ve shodě s TTD širšího zázemí města, ve vyjadřování životnosti důslednější než SJ: tzv. G-A charakteristický pro sg. životných jmen se tu uplatnil i u maskulin končících v N na vokál (typ *přeceda, Laďa*). Tvary životné flexe se v SV navíc liší od neživotné dlouhým zakončením v N pl. (*páně, sosedě — hradi*, viz s. 105).

Kategorie čísla

V brněnské BMJ se jako v SJ vyjadřují dvě gramatická čísla, singular a plurál. Zbytky starého duálového tvaru, omezené v SJ na názvy párových orgánů lidského těla, jsou v naší BMJ ještě chudší: zbylo jen několik tvarů substantiv *voči, uši*, jež lze hodnotit spíše jako zvláštní tvary plurálové, a morf I dl., koncové *-ma*, jež se všeobecně rozšířilo jako vyjádření morfému I pl. Původně duálové tvary se částečně udržely také u číslovek *dva, voba* (viz s. 144).

Kategorie pádu

Soustava sedmi pádů se shoduje se soustavou spisovnou. Způsob vyjadřování jednotlivých pádů a vztahy mezi jednotlivými složkami paradigmatu jsou obdobné jako ve SJ (existuje tu G-A sg., A-N pl., korespondence tvarů D-L sg. apod.), liší se však výstavba jednotlivých morfů.

TYPY DEKLINACE

Vedoucím principem dělicím substantiva do jednotlivých deklinačních typů je ve shodě se SJ princip rodový; u maskulin je doprovázen principem životnosti. Jednotlivé deklinační typy uvnitř těchto skupin jsou důsledkem dávných rozdílů, dnes již z části setřených (zejm. typy *košť, staveňi*, ale i ostatní). Z dnešního hlediska k nim řadíme substantiva podle zakončení v N sg., případně podle některého nepřímého pádu. Koncovky jednotlivých deklinačních typů jsou vzájemně bližší než v SJ. Především je pro SV BMJ charakteristický poměrně malý rozdíl mezi paradigmaty typů tvrdých a měkkých, což mj. souvisí i s hláskovým vývojem BMJ. Sblížení nastalo i díky unifikačnímu procesu v I pl., kde se stala univerzální koncovka *-ma*. (Podobný unifikační proces proběhl i v mnoha jiných mluvených útvarech češtiny včetně OČ.) Náznak unifikačního procesu známe v SV i z L pl., plněji se však unifikace v tomto tvaru rozvíjí až v MV.

Celkově jsou v SV deklinační typy tak blízké, že by bylo možno celou soustavu nápadně zjednodušit i při výkladu a zbytky starých rozdílů postihnout v poznámkách.²⁸ Vzhledem k tomu, že sledujeme proces vývoje tvarové soustavy v mladších vrstvách, přidržujeme se rozvržení deklinačních typů, jež je blízké členění v normativních mluvnicích SJ. Na možnost spojení deklinačních typů do jediného paradigmatu upozorňujeme na jednotlivých místech.

Pro SV nacházíme tyto deklinační typy:

maskulinum: životná — typy s nulovým morfem v N sg. *pán, kovář*
— typy s vokalickým morfem v N sg. *přeceda, Laďa*
neživotná — *hrad, stroj*

femininum: typy s vokalickým morfem v N sg. *žena, růža*
typy s nulovým morfem v N sg. *kuchíň, košť*

neutrum: *mňesto, pole, staveňi, kuře*

²⁸ Tak řeší paradigmata práce tzv. moravské dialektologické školy, mj. i František Svěrák v *Brněnské mluvě* (1971).

Zařazení k deklinačním typům se u jednotlivých substantiv SJ a BMJ obvykle shoduje. Zvláštní postavení mají jen substantiva, jejichž kmen je zakončen na ostrou sykavku nebo *l*. Ve spisovném jazyce jsou maskulina tohoto zakončení případ od případu tvrdá nebo měkká, feminina a neutra se pak k deklinačnímu typu příklánějí podle typu vokálu ukončujícího výraz v N sg. (feminina typu *košile*, *vúle*, *saze* jsou měkká, *škola*, *perla*, *mísa* tvrdá; u neuter jsou měkká *ta*, jež mají koncovku *-e*, ostatní mají sklonění tvrdé). V brněnské BMJ tomu tak nebývá. SV má u všech těchto typů deklinaci měkkého typu, a to ve shodě s mluvou širokého zázemí města (substantiva s ostrou sykavkou jsou měkká takřka na celé Moravě, jména na *-l*, *-la* přibližně na jižní polovině Moravy²⁹). Nejvýrazněji je tento příklon patrný u feminin, nejméně u neuter, kde pozorujeme jeho stopy jen v některých pádech (viz dále s. 98, s. 109 a s. 119).

V mladších vrstvách BMJ se deklinační typy nemění, mění se však jejich jednotlivé tvary. Na jedné straně se tu objevují některé unifikační tendence (unifikace tvaru D a L pl.), na druhé straně však vlivem prestižních jazykových útvarů ustupují staré hláskové prvky sjednocující deklinační typy uvnitř jednotlivých rodů a celá soustava se tak stává složitější. Posuv nastává i u jmen na sykavku a *l*, jež se přizpůsobují stavu SJ.

Tendenci příklonu k měkkým deklinačním typům můžeme na Brněnsku pozorovat i u feminin s kmenem zakončeným na *-r* (*fára*, *sestra* — viz s. 112).

²⁹ Jaromír Bělič, *Nástin...*, op. cit., s. 146—147.

MASKULINUM

Maskulina patří v SV k několika deklinačním typům: životná maskulina s nulovým morfem v N sg. se skloňují podle typu *pán* nebo *kovář*, mají-li koncovku *-a*, patří k typům *přeceda* nebo *Laďa*; neživotná maskulina (vesměs mají v N sg. nulový morf) se skloňují podle typů *hrad* a *stroj*. Dvojice deklinačních typů jedné skupiny jsou si tvarově velmi blízké. V BMJ pozorujeme shodné relační morfy u životných typů končících nulovým morfem (typy *pán*, *kovář* se liší jen využitím koncovek V sg., L pl. a koncovkou A pl.; shodnou plurálovou flexi mají s nimi i ostatní životná maskulina — typy *přeceda* a *Laďa*). Také sg. tvary deklinačních typů samohláskových jsou poměrně blízké (rozdíl typů *přeceda* — *Laďa* je jen v G sg. = A). Více rozdílů najdeme u neživotných typů (typ *hrad* a *stroj* se liší využitím koncovek G, V, L sg. a L pl. a koncovkou N = A, V pl.).

V TTD brněnského okolí je díky jinému hláskovému vývoji soustava relačních morfů jednotlivých deklinačních typů ještě bližší (díky změně *y > e* se shoduje i N pl. typů *hrad*, *stroj* a G sg. typů *přeceda*, *Laďa*).

Rozdíly mezi životnou a neživotnou deklinací jsou naopak v SV ve srovnání se SJ výraznější: vedle rozdílů známých se SJ (tzv. G-A sg. životných, N-A pl. neživotných) přistupuje i dlouhé zakončení N pl. životných jmen a rozsáhlejší využívání D, L koncovky *-ovi* u životných.

PARADIGMATA DEKLINAČNÍCH TYPŮ V SV

Životná maskulina

— typy s nulovým morfem v N sg.

	typ <i>pán</i>		typ <i>kovář</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N	<i>pán</i>	<i>páňi, -i</i>	<i>kovář</i>	<i>kováří, -i</i>
G	<i>pána</i>	<i>pánů</i>	●● <i>kovářa</i>	<i>kovářů</i>
D	<i>pánovi, -u</i>	<i>pánům</i>	●● <i>kovářovi, -u</i>	<i>kovářům</i>
A	<i>pána</i>	<i>páni</i>	●● <i>kovářa</i>	<i>kováře</i>
V	<i>pane, kluku</i>	<i>páňi, -i</i>	●● <i>kovářu</i>	<i>kováří, -i</i>
L	<i>pánovi, -u</i>	<i>pánech klukách</i>	●● <i>kovářovi, -u</i>	<i>kovářích, -ách učitelech</i>
I	<i>pánem</i>	<i>pánama</i>	<i>kovářem</i>	<i>kovářama</i>

— typy s vokalickým morfelem v N sg.

	typ <i>přeceda</i>		typ <i>Laďa</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N	<i>přeceda</i>	<i>přecedi, -i</i>	<i>Laďa</i>	<i>Laďí, -i</i>
G	<i>přecedi</i>	<i>přecedů</i>	<i>Laďe</i>	<i>Laďů</i>
D	<i>přecedovi</i>	<i>přecedům</i>	<i>Laďovi</i>	<i>Laďům</i>
A	<i>přecedi</i>	<i>přecedi</i>	<i>Laďe</i>	<i>Laďe</i>
V	<i>přecedo</i>	<i>přecedi, -i</i>	<i>Laďo</i>	<i>Laďí, -i</i>
L	<i>přecedovi</i>	<i>přecedech</i>	<i>Laďovi</i>	<i>Laďích</i>
I	<i>přecedem</i>	<i>přecedama</i>	<i>Laďem</i>	<i>Laďama</i>

Neživotná maskulina

	typ <i>hrad</i>		typ <i>stroj</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N	<i>hrad</i>	<i>hradi</i>	<i>stroj</i>	<i>stroje</i>
G	<i>hradu, domka</i>	<i>hradů</i>	●● <i>stroja, čaju</i>	<i>strojů</i>
D	<i>hradu</i>	<i>hradům</i>	●● <i>stroju</i>	<i>strojům</i>
A	<i>hrad</i>	<i>hradi</i>	<i>stroj</i>	<i>stroje</i>
(V)	<i>(hrade)</i>	<i>(hradi)</i>	(●● <i>stroju</i>)	<i>(stroje)</i>
L	<i>hraďe, domku</i>	<i>hradech</i> <i>domkách</i>	●● <i>stroju</i>	<i>strojích, -ách</i> <i>pitlech</i>
I	<i>hradem</i>	<i>hradama</i>	<i>strojem</i>	<i>strojama</i>

Fonémy *í* a *ů* se v relačních morfech obvykle realizují krátce (s. 56n.).

●● — Tvary, jejichž podoba je dána morfologizovanými změnami fonému BMJ (s. 64 a s. 66).

A. PŘÍSLUŠNOST K TYPŮM DEKLINACE

Jednotlivá substantiva se řadí k deklinačním typům takto:

Typy zakončené v N sg. *-a*

K typům *přeceda* a *Laďa* patří v SV maskulina zakončená v N sg. *-a*. Jde většinou o vlastní jména, velkou část z nich tvoří hypokoristika.

Typ *Laďa* je měkký, patří k němu substantiva, u nichž před koncovým *-a* předchází palatála, sykavka, polosykavka, *l* nebo *ř*. Jde o deklinační typ v SJ neznámý: i v SJ existují sice maskulina typu *Káďa*, *Máca*, sklo-

ňují se však podle typu předseda a rozdíl se projeví jen v grafice. V SV se typ *Laďa* liší od typu *přeceda* obdobně jako jiné měkké deklinační typy maskulin od tvrdých.

Obdobou typu *Laďa* je v SJ typ *soudce* zahrnující maskulina zakončená v N sg. na *-e* (tedy „měkká“). I v BMJ se takto tvořená maskulina objeví, jsou však většinou novější (*obránce, vůce*). Stará substantiva odpovídající spisovným jménům na *-ce* mají jiné tvoření, a tedy i jinou deklinaci (SV *sóci, správce*). Pokud jsou jména se zakončením *-e* užívána i v SV, mají sklonění podle typu *Laďa*.

Samostatný typ *Laďa* se udržuje i v mladších vrstvách BMJ. Odraz jeho životnosti v jazykovém povědomí nejmladších Brňanů sledujeme dále v souvislosti s vývojem tvaru A sg. (viz s. 104).

Ostatní deklinační typy

jsou vedle základního rozlišení na typy životné a neživotné rozlišeny na tvrdé (*pán, hrad*) a měkké (*kovář, stroj*).

K měkkým typům *kovář, stroj* patří maskulina zakončená na palatálu, tupou sykavku a afrikátu (*švec, nůž, kroj, pavlač, zloďej, muž*); potud je stav shodný se SJ. Kromě toho jsou v SV měkká i všechna substantiva zakončená na *-z, -s, -l* (*vůl, nos, les, bicigl, uzal*). Ostatní jména mají deklinaci podle typů tvrdých.

Měkká deklinace maskulin na *-z, -s, -l* v mladších vrstvách BMJ postupně mizí. Jména přejímají deklinaci SJ, tj. jsou ve shodě se stavem v SJ tvrdá nebo měkká, a zbytky tradičních deklinací se pocítují jako tvarové dublety. Již v PV je řídký tvar N pl. neživ. (= A; *bicigle, provaze*), živé jsou však tvary G a D — L sg. u neživotných (*do nosa, v nosu*). Žije také tvar L pl. s koncovkou *-ech* u jmen, jež jsou v SJ měkká (*o Francouzech, f pitlech* — viz dále s. 105).

Tradiční tvary v MV dále ustupují, nevymizely však zatím ani z úzu, ani z jazykového povědomí uživatelů. Ústup tradiční flexe přitom neprobíhá přímočaře, ale je spojen s jednotlivými výrazy i jednotlivými tvary slov. Výzkum jazykového povědomí nejmladší generace přinesl tento podíl tradičních tvarů:

	tradiční morf		novější morf		celkem
NOS (G sg.)	<i>nosa</i>		<i>nosu</i>		
S 1972	196	54,8 %	160	45,2 %	356
P 1972	63	60,6 %	41	39,4 %	104
NOS (L sg.)	<i>nosu</i>		<i>nose</i>		
S 1967	159	54,1 %	135	45,9 %	294
1972	173	48,0 %	187	52,0 %	360
P 1972	45	78,9 %	12	21,1 %	57
1972	59	55,9 %	47	44,1 %	106

NOS (A pl.)	<i>nose</i>		<i>nosi</i>		
P 1967	41	14,3 %	245	85,7 %	286
S 1967	23	54,8 %	19	45,2 %	42
VŮZ (A pl.)	<i>voze</i>		<i>vozi</i>		
S 1972	47	12,6 %	327	87,4 %	374
P 1972	40	37,0 %	68	63,0 %	108

Výsledky anketního výzkumu zřetelně ukazují vysoký podíl tradičních tvarů v sg. flexi sledovaných výrazů. Pro výběr podoby slova přitom zřejmě nebyla rozhodující současná kodifikace SJ, jež v genitivu přijímá jen tvar typu *nosu*, zatímco v L zahrnuje podoby obě. U obou tvarů zůstávají i v dnešní jazykové situaci dobré podmínky pro zachování tradičních podob, neboť jsou méně výrazné a mohou být interpretovány i na pozadí spisovného paradigmatu tvrdé deklinace (G *lesa*, *pondělka*; L *břehu*, *závazku*). Jejich tradičnost je patrna jen v porovnání s jazykovým záze-
mím města a s celkovým stavem tvarové soustavy mask., kde např. v L sg. je u tvrdých mask. preferováno spíše *-e* (viz s. 102); v G sg. rozdíl mezi touto skupinou a ostatními maskuliny nepozorujeme (viz s. 101).

Koncovka *-e* v N pl. je jednoznačně morfem dialektickým, a i tento důvod jistě napomáhá jejímu rychlému ústupu. V jádru města je již ve starší fázi výzkumu reliktní a v předměstích je její ústup mezi oběma etapami výzkumu natolik výrazný, že jistě není náhodný. Lze jej pokládat za projev nivelizace mluvy předměstí.

Tvary tvrdé a měkké flexe se diferencují i v L pl. Procesem ústupu tradičních koncovek u sledované skupiny jmen se zabýváme dále (s. 105) v souvislosti s vývojem lokálových tvarů u ostatních deklinačních typů.

Jednotlivá substantiva

Staré souhláskové deklinační typy, jejichž dozvuky dodnes existují v SJ jako zvláštní tvary v některých pádech (typ *řemen*, *den*, *loket*), jsou v SV mrtvé. Jména sem patřící přešla plně k měkkému deklinačnímu typu *stroj*, jemuž odpovídá i jejich měkké zakončení v N (*tédeň*, *lokeť*, *kameň*).

V mladších vrstvách BMJ se tvar maskulin tohoto typu mění. Prosazuje se spisovný N — častý je hlavně u slov *den*, *tíden*, nepřímé pády jsou v tradiční podobě živější, a to častěji v sg. než v pl. Rozdíl je lépe vidět v palatální souhlásce před koncovkou (*loktům* — *loktúm*) než v samé koncovce. V L pl. je u těchto jmen *-ech* (*v lichých tédnech*, *po kamenech*), jež nebývá u většiny měkkých jmen běžné.

I v MV zůstalo zařazení jmen živé; vedle expresivního „*kořeň*“ (životné), kde je možná pouze měkká podoba, zaslechneme tradiční tvary i jinde, nejsou však ani u jednotlivce důsledné. Ústup tradičních podob dokládá i materiál z ankety mezi brněnskými školáky.

ŘEMEN (I sg.)	tvar tradiční		tvar prestižní		celkem
	<i>řemeňem</i>		<i>řemenem</i>		
S 1967	126	42,0 %	174	58,0 %	300
1972	146	38,3 %	235	61,7 %	381
P 1967	38	77,5 %	11	22,5 %	49
1972	74	70,5 %	31	29,5 %	105

Lze předpokládat, že tradiční morfy ustupují u jednotlivých výrazů různě rychle a že v některých případech může být podíl prestižních jazykových útvarů daleko vyšší. Ve spontánních promluvách pozorujeme však velmi často příklon k tradičnímu znění alespoň při volbě morfu (*du do Pramena, zaplatím do tídna, do druhího dna, kopl sem do kamena*), mizí tedy spíše palatální zakončení slovního základu než koncovka.

Běžné normativní mluvnice SJ pokládají za výjimku z deklinace pl. maskulin *s u b s t. l i d é*, jehož nepřímé pády jsou v SJ stejné jako u typu *kost*. V SV má toto slovo v pl. vedle tvarů podle typu *kost* i formy mnohem bližší maskulinům: v G a D tu vedle tvarů *lidí, lidím* najdeme i *lidu, lidum (lidú, lidúm)* s koncovkami obvyklými u maskulin. Ostatně i plurálové *o lidech* (vedle řídkého *o lidích*) svědčí pro příklon k maskulinní flexi (typ *kost* má tradičně lokál *o kostích, kostách*). Tvary *lidú, lidúm* jsou již v SV řídké a v mladších vrstvách zcela mizejí. V jazykovém povědomí brněnských dětí jsme je zaznamenali již jen ve stopách, a to v G mnohem více než v D (v G v jádru města 15,5 %, v D 1,7 %; v G pravděpodobně působí i genitiv subst. *lid* ve vazbě — bylo tam plno . . .).

Podobné tvary jako subst. *lidé* má i *s u b s t. d ě t i*. I tu máme ze SV doložen tvar *ďetum*, předpokládané genitivní **ďetu* nebylo zaznamenáno.

B. VYUŽITÍ DUBLETNÍCH KONCOVEK

D a L sg. typů *pán, kovář*

V D a L sg. životných maskulin zná dnes BMJ jen jednu monopolní koncovku, totiž *-ovi (sósedovi, človjekovi, kořeňovi, kamošovi, psovi, králíkoví, vrapcovi)*. Jde o morf z historického hlediska nepůvodní, jenž pronikal nejprve do D a teprve později přecházel i do lokálu. Je velmi progresivní; i v SJ, kde *-u (-i)* a *-ovi* koexistují, je původnější *-u* (u měkkých *-i*) frekventováno mnohem méně. Ze SV známe tvary s koncovkou *-u* pravidelně jen u slova *pan (panu Horkímu)*, ojedinele byly zaznamenány jinde (*o učitelu, k mináři*).

Dokladem toho, že morf *-ovi* je v L mladší a sekundární, je tvar substantiva „*kůň*“ ve vazbě „*jede na koňi*“. V SV je běžný pouze tvar „*na koňu*“; *-ovi* se obje-

vuje až u mladších Brňanů, avšak, jak ukázalo jazykové povědomí dětí zachycené anketou v r. 1967, není ani zde příliš časté:

KŮŇ (L sg.)	<i>koňu</i> (/koňi)		<i>koňovi</i>		celkem
S 1967	241	79,7 %	61	20,3 %	302
P 1967	47	87,1 %	7	12,9 %	54

Ve využívání dubletních koncovek D a L uvedených typů jmen se BMJ v podstatě shoduje s prestižními jazykovými útvary.

V sg. typu *pán* (*hrad*)

Jako v SJ je i v BMJ vokativ životných jmen vyjadřován dvěma různými morfy *-u* a *-e* (*pane — kluku*). Rozsah užití je stejný jako v SJ (*-u* je po velárech a *h*, *-e* jinde).

Zdánlivě je využití morfu *-u* ve vokativu větší než v SJ, neboť z úzu známe také oslovení typu *Lichtnéglu*, *Musilu* apod. (proti SJ *Lichtnégle*, *Musile*). Vokativní *-u* je však u jmen tohoto typu náležitě, neboť maskulina na *-z*, *-s*, *-l* mají, jak víme (s. 98), v BMJ flexi podle typů měkkých (*Judasu — jako Alešu*).

Se SJ neshodné je užívání N ve funkci V u osobních jmen po oslovení *pane* (*pane Novák — SJ pane Nováku*). Tento jev je velmi živý nejen v BMJ, ale i v jiných mluvených útvarech češtiny včetně OČ. Je běžný i u brněnských dětí. Rozhodující převaha nespisovného tvaru naznačuje, že i ve spojeních typu *pane průvoce* nejde u substantiva zakončeného na *-ce* o vokativ tvořený spisovným způsobem, ale o tvar nominativní.

Dubletní koncovku *-e/-u* by zřejmě měla ve V i jména neživotná, a to ve stejném rozsahu jako životná maskulina. Užití V u těchto jmen je ovšem minimální a je vždy příznakové.

G sg. typu *hrad*

V G sg. mask. typu *hrad* jsou koncovky *-a/-u*. Koncovka *-a* je z historického hlediska původnější, obě jsou však známy již ze starého jazyka. Uvádí se,³⁰ že v mluvě Moravy, a to ve shodě s všeobecně tradičnější soustavou koncovek, je *-a* preferováno nad spisovnou míru (*s pohřeba, do pátká, ze žebříka*). Platí to do jisté míry i pro jazyk generace nejmladší, kde se u jednotlivých jmen tradičnější morf *-a* využívá a tvoří i součást

³⁰ A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 125. K rozsahu využití koncovek v dialektech srov. i J. Bělič, *Nástin...*, op. cit., s. 151. Rozsah využití koncovek v BMJ se, jak dále uvádíme, výrazně liší od výsledků získaných, i když za poněkud jiných podmínek, Janem Kořenským (*Výskyt variantních podob podstatných jmen v češtině*, NŘ 55, 1972, 10—22).

jazykového povědomí dětí. U subst. *most* je např. děti z jádra města uváděly ve 44,7 % odpovědí, v předměstích v 56,4 %, u subst. *metr* v jádru města 57,4 % odpovědí, v předměstí v 71,1 %.

L sg. typu *hrad*

V L sg. typu *hrad* jsou v BMJ (a také v SJ) koncovky *-u/-e*. Jejich frekvence je různá a ani v SJ není užití ustáleno. V mluvených jazykových útvarech na Moravě je spíše preferováno *-e*, které je původnější (*na pohřebje, na sódě, v jazice*), v Čechách (včetně OČ) *-u*, a to eventuálně i v neshodě se spisovným jazykem (*na pohřbu, soudu, o jazyku*).³¹

Velmi pravidelné je užití koncovky *-u* u nových slov. V BMJ však tato zásada neplatí důsledně, i u slov zcela nově přejímaných se může tradiční zakončení objevit, a jak ukazuje jazykové povědomí, není jeho podíl zcela zanedbatelný:

BUFET (L sg.)	tradiční morf <i>bufetě</i>		prestižní morf <i>bufetu</i>		celkem
S 1972	130	35,7 %	234	64,3 %	364
P 1972	34	32,1 %	72	67,9 %	106

L pl. všech typů

Koncovky L pl. jsou v BMJ využívány jinak než v SJ. Vzhledem k tomu, že do jejich distribuce zasahuje rozhodujícím způsobem proces morfologického vyrovnávání tvarů různých deklinačních typů, mluvíme o nich dále.

C. VLASTNÍ MORFOLOGICKÉ JEVY DEKLINACE MASKULIN

G sg. typu *stroj*

V G sg. subst. typu *stroj* jsou v SV stejné morfy jako u typu tvrdého, tedy *-a/-u*. Morf *-a* odpovídá spisovnému *-e* a jeho další osudy souvisejí s vývojem tohoto morfologizovaného hláskoslovného jevu (viz s. 64). Po-

³¹ Preferenci *-e*, v lokále uvádí u typu *hrad* pro Moravu i J. Bělič, *Nástin...*, op. cit., s. 153—154; námi zjištěné výsledky se liší od poznatků z českého prostředí publikovaných J. Kořenským (*Výskyt...*, op. cit.).

stavení morfu *-u* je složitější: nemá přímou paralelu v prestižních jazykových útvarech a jeho užití naopak souvisí s dialektickým podložím, z něhož BMJ vyrůstá. V TTD se toto *-u* (dále změnžené v *-o*) využívá především u jmen označujících věci nehmotné a u jmen látkových (*do plaču, s kraju, čaju*).³² Doklady podobného využití najdeme i v jazykovém povědomí mladých Brňanů:

	tradiční morf		jiné zakončení (<i>-a, -e</i>) <i>čaja, čaje</i>		celkem
ČAJ (G sg.)	<i>čaju</i>				
S 1972	118	31,4 %	259	68,6 %	377
P 1972	42	38,5 %	67	61,5 %	109

L sg. typu *stroj*

Morfologickým procesem se v SV utvářel L sg. deklinačního typu *stroj* (*na stroju*). Morf *-u* sem pronikl z dativu, kde je plným právem z hláskoslovných důvodů (viz s. 66). Podobné vyrovnání existuje i u jiných deklinačních typů. V SV je *-u* v L všech příslušných jmen celkem pravidelné, teprve v mladších vrstvách se prosazuje prestižní *-i* (*na stroji*). Jeho podíl však dosud není příliš velký, tradiční tvar je v jazykovém povědomí dětí takřka stejně živý jako hláskoslovně motivovaný tvar dativní (srov. s. 67).

	tradiční morf <i>na pokoju</i>		prestižní morf <i>na pokoji</i>		celkem
POKOJ (L sg.)					
S 1967	155	52,7 %	141	47,3 %	296
P 1967	51	86,5 %	8	13,5 %	59
KROJ (L sg.)	<i>f kroju</i>		<i>f kroji</i>		
S 1972	187	52,2 %	171	47,8 %	358
P 1972	74	73,3 %	27	26,7 %	101

G sg. typu *Laďa*

Tvar SV *Laďe*, nápadně odlišný od SJ, je pokračováním náležitého genitivního tvaru *ja-kmenové* flexe, s níž uvedený deklinační typ historicky souvisí. Tvar mizí v mladších vrstvách BMJ v souvislosti se zánikem celého typu deklinace. V PV je však dosud dosti živý, jak svědčí např. hlášení závodního rozhlasu (závazek soudruha Máce), texty společenské kroniky deníku *Rovnost* (poděkování od syna *Laďe* s rodinou) apod.

³² J. Bělič, *Nástin...*, op. cit., s. 151.

A sg. typů přeceda a Lađa

Jak jsme uvedli již výše, je BMJ ve vyjadřování kategorie životnosti důslednější než SJ a tzv. G — A sg., charakteristický pro životná jména, uplatňuje i u maskulin končících v N sg. vokálem. Tvary typu *potkal sem přecedi, zavolej mi Franti, Honze* patří do normy SV a poměrně dobře se udržují i v mladších vrstvách. Jsou běžnější u hypokoristik, častěji je zachytíme také u příjmení, jejichž deklinace v SJ je méně zřejmá (mask. končící na palatálu + a: *na Ivo Váňe Psotì*). V jazykovém povědomí mladých mluvčích tvoří dosud důležitou složku bez ohledu na to, že jde o tvar velmi nápadný:

	tradiční morf		prestižní morf		celkem
JENDA (A sg.)	<i>Jendi</i>		<i>Jendu</i>		
S 1967	120	40,1 %	179	59,9 %	299
1972	155	43,2 %	204	56,8 %	359
P 1967	44	81,5 %	10	18,5 %	54
1972	72	67,3 %	35	32,7 %	107
LAĐA (A sg.)	<i>Lađe</i>		<i>Lađu/Láđu</i>		
S 1967	125	42,8 %	167	57,1 %	292
P 1967	48	84,2 %	9	15,7 %	57

I sg. typů přeceda a Lađa

V SV se deklinace maskulin končících v N na vokál přiblížila paradigmatu deklinace ostatních maskulin; pronikla k nim i instrumentálová koncovka *-em* (*přecedem, Laďem*). Podobný je i stav ve většině TTD brněnského okolí. I když jde o tvar velmi nápadný, podržuje se i v mladších vrstvách BMJ a patří dosud do jazykového povědomí uživatelů.

	tradiční morf		prestižní morf		celkem
FRANTA (I sg.)	<i>Frantem</i>		<i>Frantó/Frantou</i>		
S 1967	156	52,9 %	139	47,1 %	295
P 1967	51	92,7 %	4	7,3 %	55
JENDA (I sg.)	<i>Jendem</i>		<i>Jendó/Jendou</i>		celkem
S 1972	144	38,9 %	226	61,1 %	370
P 1972	84	74,3 %	29	25,7 %	113

Mezi oběma etapami výzkumu je patrný úbytek tradičního znění. Tento posun souvisí především s volbou výrazu: Podoba hypokoristik je v mluvě mládeže podle našich zkušeností velmi proměnlivá; domácká podoba „*Jenda*“ se dnes pocituje jako spisovná, může tedy být u ní tendence k užití netradičního morfu.

N pl. životných jmen

V N pl. životných maskulin se v SV uplatňuje vedle morfu *-i*, známého i ze SJ, také *-í* (*páňi, hudebňici, přecedi*). Tento morf, původně patřící mužským i-kmenům, je využit jako rys posilující rozdíl mezi životnou a neživotnou deklinací. V podobné funkci je využíván i u zájmen a číslovky (viz dále). Rozdíl mezi oběma morfy je sice založen jen na kvantitě vysokého vokálu, jde však o rozdíl zřetelný a uvědomovaný. Dlouhý foném v těchto případech existuje i v TTD okolí města.

V mladších vrstvách BMJ dlouhé zakončení N pl. mizí; na jeho zániku se snad podílí i fonetické krácení fonému *í*. Pravidelně je dlouhá realizace v oslovení *kluci*, v citovém *páňi*, kde však může jít i o expresivní prodloužení, porůznu se může objevit i u jiných maskulin. Ve stopách se udrželo i v povědomí dětí (v jádru města 3 %, v předměstí 15,4 %).

Na místo dlouhého *-í* se ve sledovaném pádě prosazuje *-i*. V SV bylo monopolní koncovkou pro tento pád (*Dáni, Žiři, Rusi, kluci, učitelé, Slovaňi*), morfy *-é, -ové* známé se SJ se pocitovaly jako cizí. V mladších vrstvách se postupně prosazují do úzu, tradiční tvary jsou však dosud živé i v jazykovém povědomí a u slov spojovaných se SJ kontexty:

UČITEL (N pl.)	tradiční morf <i>učitelí/-í</i>		prestižní morf <i>učitelé</i>		celkem
S 1972	181	49,7 %	183	50,3 %	364
P 1972	84	80,8 %	20	19,2 %	104
PŘEDESDA (N pl.)	<i>přecedi/-í</i>		<i>přecedové</i>		
S 1972	183	55,5 %	147	44,5 %	330
P 1972	74	82,2 %	16	17,8 %	90

L pl. všech deklinačních typů maskulin

Nejsložitější proces vyrovnávání tvarů nastává v L pl. Jde o proces právě probíhající, a proto je obtížné jej sledovat. Stav SV, a také stav v TTD brněnského okolí naznačuje, že původní rozvržení koncovek lokálu (existují tu morfy *-ech, -ích, -ách*) bylo toto:

u tvrdých maskulin	po <i>-k, -g, -h, -ch</i> jinde	<i>-ách</i> <i>-ech</i>
u měkkých maskulin	po palatále, <i>-c, -č</i> jinde	<i>-ích/-ách</i> často <i>-ech</i>

Morf *-ech* má tedy v SV větší využití než v SJ. Jeho postavení je dosti pevné, což souvisí s tendencí ke zrušení zbývajících rozdílů mezi tvrdou a měkkou deklinační maskulin. Velmi produktivní *-ách*, od původu a-kme-

nové, překrývá tento systém již v SV, ale kromě pozice po velárách není nikde využíváno pravidelně. V SV je frekvencováno méně než v mluvě generací mladších.

V mladších vrstvách BMJ je u tvrdých typů využití koncovek stejné jako v SV. V deklinaci typů měkkých se více prosazuje *-ách*, ani tu však není výsadní. V souvislosti s pronikáním do měkké flexe se jako dubleta prosazuje u jmen na *-s*, *-z*, *-l* (*na stolách/na stolech*, *o Rusách/o Rusech*, *f kraťasách/kraťasech*).

V nejmladší vrstvě BMJ se využití koncovek částečně přizpůsobuje normě SJ. Vliv školního prostředí vedl sice např. při anketním výzkumu k přecenění spisovného *-ích* u jmen na veláru (18,3 % dokladů na tvar *o klucích*), celkově je však volba morfu ustálená, *-ách* tu starší *-ech* nenahrazuje (*v domech*, *na závodech*, *po sósedech*).

U měkkých deklinačních typů je situace složitější. U substantiv zakončených na *plataatálu* a *c*, *č* jsou koncovky *-ích* a *-ách* již v SV a ani v MV se dosud jejich využití nediferencovalo. Pro mluvu města je morf shodný se SJ obvyklejší, předměstí mívají ve shodě s částí TTD brněnského okolí častěji koncovku *-ách*, ta patří i do ID.³³ Tento stav se odráží i v jazykovém povědomí dětí:

	tradiční morf <i>hrncách</i>		morf = prestižnímu <i>hrncích</i>		celkem
HRNEC (L pl.)					
S 1967	80	39,4 %	123	60,6 %	203
P 1967	30	66,7 %	15	33,3 %	45
KROJ (L pl.)	<i>krojách</i>		<i>krojích</i>		
S 1972	92	25,3 %	272	74,7 %	364
P 1972	72	64,3 %	40	35,7 %	112

Nejsložitější situaci pozorujeme u maskulin zakončených na *-z*, *-s*, *-l*. Problém tu není u substantiv, jež přecházejí k tvrdé flexi (u nich se tradiční koncovka *-ech* v nové jazykové situaci interpretuje jako náležité zakončení spisovné), ale u jmen zachovávajících i v SJ příslušnost k měkkým deklinačním typům. Typickou skupinou jsou životná maskulina tvořená sufixem *-tel*. U těchto jmen je dosud i v MV živé tradiční *-ech*, vedle něho však jsou využívány i oba morfy další, SJ *-ích* i progresivní ID *-ách*. V jazykovém povědomí dětí jsme zachytili jako rozhodující oba morfy patřící ustáleným útvarům, novější *-ách* bylo zastoupeno mnohem méně.

	trad. morf <i>skladatelech</i>		morf <i>-ách</i> <i>skladatelách</i>		prestiž. morf <i>skladatelích</i>		celkem
SKLADATEL (L)							
S 1967	130	43,9 %	48	16,2 %	118	39,8 %	296
P 1967	26	63,4 %	12	29,2 %	3	7,3 %	41

³³ Pro mluvu vlastního Brna ji Svěrák (op. cit.) pokládá za řidší, výzkum však potvrzuje její značnou frekvenci.

I pl. všech deklinací maskulin

Morfologický proces unifikace tvarů se nejplněji realizoval v I pl. U maskulin všech typů je tu v SV monopolní koncovka *-ama* (*pánama, klukama, domama, kameňama, precedama, mužama, košama*) a její výsadní postavení se generačně nemění. Tuto koncovku mají i TTD širokého zázemí města. Na její využití v mladších vrstvách BMJ nepůsobí SJ (tvary typu *s páni* jsou jen ve vybraně spisovných projevech) a ani OČ, jež koncovky poněkud diferencuje (u tvrdých deklinačních typů morf *-ama*, u měkkých *-ema*).

Ze spontánních projevů MV nemáme tvary spisovné ani tvary s morfem *-ema* doloženy. Kontakt se SJ a s prestižní OČ je však natolik silný, že se nové morfy dostávají do jazykového povědomí dětí z jádra města. V materiálu anketního výzkumu byly zastoupeny takto:

KROJ (I pl.)	trad. morf <i>krojama</i>		OČ morf <i>krojema</i>		SJ morf <i>kroji</i>		celkem
S 1972	268	74,1 %	51	14,1 %	43	11,8 %	362
P 1972	99	89,2 %	6	5,4 %	6	5,4 %	111

Výsledek ukazuje poměrně slabé zastoupení OČ morfu, v předměstí je jiný než tradiční tvar spíše výjimkou. Celkově se tradiční tvary I pl. jeví jako velmi stabilní a přestavba způsobu vyjadřování tohoto pádu je zatím málo pravděpodobná.

FEMININUM

Ženský rod má v SV tyto deklinační typy: *žena, rúža, kuchiň, kosť*. Typy *žena, rúža* a *kuchiň* jsou tvarově poněkud bližší než v SJ (shodný je morf pro N, A, V, I sg. a I pl.). Díky hláskovému vývoji a unifikaci jsou v TTD brněnského okolí ještě bližší (G sg. N, A, V pl. *žene-rúže*, D, L pl. *ženám-rúžám, ženách-rúžách*), ale ani tu je nelze spojit do jediného typu jako obdobné deklinační typy mužské. Tvarová unifikace, sblížující vedle hláskoslovného vývoje deklinační typy feminin, zasáhla analogii i do plurálové deklinace typu *kosť* (D, L, I pl.), typ si však zachovává svou tvarovou samostatnost a unifikované koncovky jsou v něm zastoupeny pouze jako dublety. Z podobných důvodů dochází v BMJ k částečnému sblížení dalších tvarů typů *žena, rúža, kuchiň*: v D a L. pl. jsou však morfy *-ám, -ách* u jmen typu *rúža, kuchiň* pouze dubletou starších koncovek *-ím, -ích*, jež na úrovni SV tento útvar sblíží s jazykem spisovným.

Paradigmata deklinačních typů v SV

— typy zakončené v N sg. vokalickým morfem

	typ <i>žena</i>		typ <i>rúža</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N	<i>žena</i>	<i>ženi</i>	●● <i>rúža</i>	<i>rúže</i>
G	<i>ženi</i>	<i>žen</i>	<i>rúže</i>	<i>rúži, koz</i>
D	<i>žeňe</i>	<i>ženám</i>	<i>rúži</i>	<i>rúžím, -ám</i>
A	<i>ženu</i>	<i>ženi</i>	●● <i>rúžu</i>	<i>rúže</i>
V	<i>ženo, Anka</i>	<i>ženi</i>	<i>rúžo</i>	<i>rúže</i>
L	<i>žeňe</i>	<i>ženách</i>	<i>rúži</i>	<i>rúžích, -ách</i>
I	● <i>ženó</i>	<i>ženama</i>	●● <i>rúžó</i>	<i>rúžama</i>

— typy zakončené v N sg. nulovým morfem

	typ <i>kuchiň</i>		typ <i>kost'</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N	<i>kuchiň</i>	<i>kuchiňe</i>	<i>kost'</i>	<i>kost'i</i>
G	<i>kuchiňe</i>	<i>kuchiňi, -ň</i>	<i>kost'i</i>	<i>kost'i</i>
D	<i>kuchiňi</i>	<i>kuchiňim, -ám</i>	<i>kost'i</i>	<i>kost'im, -ám</i>
A	<i>kuchiň</i>	<i>kuchiňe</i>	<i>kost'</i>	<i>kost'i</i>
V	(<i>kuchiňo</i>)	(<i>kuchiňe</i>)	(<i>kost'o</i>)	(<i>kost'i</i>)
L	<i>kuchiňi</i>	<i>kuchiňich, -ách</i>	<i>kost'i</i>	<i>kost'ich, -ách</i>
I	●● <i>kuchiňó</i>	<i>kuchiňama</i>	●● <i>kost'ó</i>	<i>kost'ama, -ima</i>

Foném *í* se v relačních morfech realizuje obvykle krátce (s. 56n.).

- — Tvary, jejichž podoba je dána hláskovým vývojem BMJ (s. 51n.).
- — Tvary, jejichž podoba je dána morfologizovanými změnami fonémů BMJ (s. 64n. a s. 68n.).

A. PŘÍSLUŠNOST K TYPŮM DEKLINACE

Jednotlivá substantiva se řadí k deklinačním typům takto:

Typy zakončené v N sg. vokalickým morfem *-a*

K typu *žena* patří v SV feminina, u nichž před koncovým vokálem *-a* předchází labiála, velára a hlásky *d, t, n, r*. Patří sem plně i subst. *ruka* (N pl. *ruki*, G pl. *ruk*), jehož flexe je ve všech vrstvách BMJ celkem stálá. Tento deklinační typ odpovídá SJ tvrdému deklinačnímu typu *žena*.

Deklinační typ *rúža* odpovídá SJ typu *rúže*, jde tedy o typ měkký. V SV k němu patří feminina, u nichž před koncovým *-a* předchází palatála, afrikáta, sykavka, *l* a *ř*. U jednotlivých substantiv nacházíme ve srovnání se SJ v zařazení rozdíly: společný morf v N sg. umožňuje měkký typ deklinace i u jmen, jež mají v SJ deklinaci tvrdou. Konkrétně se takto „měkce“ skloňují feminina na *-za, -sa, -la* a hypokoristika (v SJ vesměs podle zakončení v N sg. skloňovaná podle typu *žena*; v některých tvarech mají i dublety podle měkké flexe). Vlivem prestižních jazykových útvarů se u těchto jmen v mladších vrstvách BMJ měkký typ deklinace dostává do pozadí a proniká, ve shodě se SJ, typ tvrdý. Proces přechodu k tvrdé deklinaci je pomalý a staré povědomí tak silné, že u některých slov jsou spisovné tvary spíše výjimkou.

U substantiv zakončených na *-za*, *-sa*, *-la* byl zachycen v jazykovém povědomí mladých Brňanů tento stav:

	tradiční morf		novější morf		celkem
KABELA (G sg.)	<i>kabele</i>		<i>kabeli</i>		
S 1967	239	79,7 %	61	20,3 %	300
P 1967	54	90,0 %	6	10,0 %	60
KOZA (G sg.)	<i>koze</i>		<i>kozi</i>		
S 1972	116	31,9 %	248	68,1 %	364
P 1972	91	82,7 %	19	17,3 %	110
KOZA (D sg.)	<i>kozi</i>		<i>koze</i>		
S 1972	65	18,5 %	287	81,5 %	352
P 1972	49	46,7 %	56	53,3 %	105
ŠKOLA (L sg.)	<i>školi</i>		<i>škole</i>		
S 1967	44	14,7 %	256	85,3 %	300
P 1967	29	50,0 %	29	50,0 %	58
KABELA (L sg.)	<i>kabeli</i>		<i>kabele</i>		
S 1967	259	87,8 %	36	12,2 %	295
P 1967	55	93,2 %	4	6,8 %	59
KOZA (N pl.)	<i>koze</i>		<i>kozi</i>		
S 1967	81	34,2 %	156	65,8 %	237
1972	103	29,5 %	246	70,5 %	349
P 1967	21	45,7 %	25	54,3 %	46
1972	71	66,3 %	36	33,7 %	107

Jména na *-za*, *-sa*, *-la*, skloňovaná v SV podle typu měkkého, opouštějí, jak je vidět, svůj starý deklinační typ nerovnoměrně. Poměrně vysoký podíl spisovných tvarů u subst. *škola* jistě nepřekvapí, neboť jde o výraz spojený se spisovnými kontexty. U slova zcela vázaného na běžné situace (*kabela*) je naopak tradiční tvar takřka jedině možný. Ústup tradičního způsobu deklinace souvisí zřejmě i s pádem a zvoleným kontextem; za stejných podmínek výzkumu byl tradiční tvar v D sg. mnohem méně zastoupen než v G sg. nebo v N pl.

Mezi jádrem města a předměstími je v zachování tradiční flexe rozdíl všude tam, kde jde o výraz ve spisovných kontextech frekventovanější, u domáckého slova *kabela* je naopak nepatrný.

Deklinace hypokoristik typu *Máša*, *Káča* prodělává podobný vývoj jako deklinační jména na *-za*, *-sa*, *-la*. Tradiční tvary se při výzkumu jazykového povědomí jeví jako velmi zachovalé (v D sg. tvar *k Anči*, tj. měkký — 71 %; mezi jádrem města a předměstím byl jen nepatrný rozdíl), jde však k flexi, jež se uplatňuje jako dubletní i v SJ, a proto zde posun normy BMJ můžeme jen těžko hodnotit.

K měkkému deklinačnímu typu *růža* patří SV i jména zakončená na *-árňa*, *-írňa*, *-ňa* odpovídající SJ femininům s koncovkou *árna*, *-írna*, *-na*.

U těchto jmen dochází již v SV k destrukci staré flexe v souvislosti s pro-sazováním prestižního způsobu tvoření. Dnes jsou např. v L sg. tradiční podoby typu *f králíkárňi* skutečnou výjimkou.

Typy zakončené v N sg. nulovým morfem

Podobně jako v SJ patří feminina s nulovým morfem v N sg. ke dvěma deklinačním typům: *kuchiň* a *košť*. K typu *kuchiň* patří ta feminina, jež mají v G sg. *-e*, k typu *košť* feminina s G sg. zakončeným na *-i*. Kolísání mezi oběma typy, známé v plurálové flexi i ze SJ, tu nepozorujeme, neboť některé dubletní koncovky typu *košť* se s typem *kuchiň* shodují.

Pokud jde o výstavbu relačních morfů, jsou u typu *kuchiň* a *růža* stejné; rozdíl je jen v N a A sg. K typu *kuchiň* patří většinou stejná femi-nina jako v SJ. Rozdily jsou dány jiným typem tvoření (např. spisovná přípona *-iňe* má v SV paralelu *-iň*: *hospodiň, kuchiň*; tyto tradiční podoby výrazů jsou velmi stabilní). N, A sg. bez koncovky a tedy i příslušnost k typu *kuchiň* má v SV i subst. *ulice, silnice* (SV *ulic, silnic*), a to na rozdíl od většiny TTD brněnského okolí. Tvar „*na ulic*“ patří dosud do ja-zykového povědomí brněnských dětí (dětí z jádra města jej uvedly v 47,1 % odpovědí).

Pokud jde o deklinační typ *košť*, jsou zvláštní tvary tohoto typu v SV stírány procesy analogického vyrovnávání (D, L, I pl. — viz dále), celá deklinace má tedy méně specifických rysů než odpovídající typ spisovný.

Skupina jmen na *-st* má v SV zakončení odlišné od SJ; *-st* (*košť, hrst, bolest*) je tu analogickým novotvarem podle pádů nepřímých.³⁴ Toto zakončení v mladších vrstvách BMJ ustupuje, zatím však tvoří důležitou charakterizační složku jazyka. V jazykovém povědomí uživatelů je sice doloženo méně než podoba spisovná, ani v jádru města však není zanedbatelné:

RADOST (N sg.)	tradiční zakončení		prestižní zakončení		celkem
	<i>radost</i>		<i>radost</i>		
S 1967	70	23,4 %	229	76,6 %	299
P 1967	22	35,5 %	40	64,5 %	62

Jednotlivá substantiva

Podle plurálu deklinace *košť* se skloňují i slova *lidí* a *děti*. U těchto výrazů existují i dublety podle deklinačního schématu maskulin (viz s. 100).

³⁴ A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 81.

Substantiva na *-ev* patří dnes v SJ k typu píseň. V SV je většina z nich zařazena k obdobnému typu *kuchiň*; nověji se šíří v N sg. koncovka *-a* (*konva, mrkva*); substantiva pak přecházejí k typu *růža* nebo *žena*.

B. VYUŽITÍ DUBLETNÍCH KONCOVEK

D a L sg. typu *žena*

V D a L sg. feminin typu *žena* je obvyklý morf *-e*. Jen u malé skupinky jmen na *-ra* se v SV objeví v těchto pádech morf *-i*, tj. měkký (*sestři, f komoři, na hůři*; podobné tvary známe i z TTD brněnského okolí). Vedle možného příklonu k měkké flexi, na nějž jsme upozorňovali výše (s. 95), tu hraje zřejmě roli i jistá analogie k subst. *cera*. V mladších vrstvách BMJ se rozmístění koncovek shoduje se SJ.

G pl. typu *růža*

V tvaru G pl. měkkého deklinačního typu se vedle koncovky *-í* uplatňuje i nulový morf. Nulový morf je v SV častěji u jmen na *-za, -sa, -la* (*vic škol, pjet koz, máme tam hromadu vos*) a u jmen na *-ica* (*čepic, slepic*), jinde je obvyklé zakončení *-í*. Hranice mezi skupinami jmen s nulovým morfem a s koncovkou *-í* není pevná, snad i proto, že v TTD brněnského okolí je často u uvedených jmen koncovka *-é* (*moc kozé, vilé*). V jazykovém povědomí je u mladé městské generace stav blízký SJ, např. u subst. *koza* byl tvar *kozí* zachycen jen v 9,7 % případů, v subst. *košila* (*košula*) v 4,4 %; v předměstích je v subst. *koza* tvar s koncovkou *-í* daleko častější — 40 %.

Dubletní koncovky v D, L pl. typů *růža, kuchiň* a v D, L, I pl. typu *kost* souvisejí s morfologickými procesy formujícími deklinaci feminin. Zabýváme se jimi dále.

C. VLASTNÍ MORFOLOGICKÉ JEVY DEKLINACE FEMININ

V sg. typu *žena*

Ve V sg. křestních jmen deklinačního typu *žena* je pravidelný samostatný tvar se zakončením *-o* (*Aleno, Vjero*). Ze SV známe však i případy užití nominativního tvaru ve funkci vokativu (*Tóninka, votviré; ňic si*

s *teho, Sófinka, neředělé*). V podobné funkci se užívá nominativní tvar křestních ženských jmen i v některých TTD brněnského okolí.

Z mladších vrstev jej neznáme.

Podobný jev můžeme předpokládat i u křestních jmen typu *rúža*. Nemáme jej však doložen.

V sg. typu *rúža (kuchiň)*

Vokativ sg. feminin typu *rúža* má v SV analogickou koncovku podle odpovídajícího pádu feminin tvrdých. Vývoj tvaru je v mladších vrstvách BMJ zdánlivě nepatrný: vokativ hypokoristik se nemění: u jmen typu *Dáša, Anča* je tvar stejný jako v SJ, kde jsou tato jména skloňována podle typu tvrdého (*Dášo, Ančo*), povzdech *dušo milá* nebo tvary typu *vopico, slépico* jsou užívány expresivně a platí pro ně tedy jiné zákonitosti a u ostatních jmen — zbývají vlastně už jen apelativa — nebývá tento pád využíván. Podobně má velmi malou frekvenci vokativ jmen typu *kosť*.

D pl. typů *rúža a kuchiň*

V D pl. jmen typu *rúža* existují v SV koncovky: *-ám* a *-ím*. Morf *-ám*, jenž je historicky původnější, je pravidelný u jmen na *-za, -sa, -la*, u hypokoristik (pokud u nich vůbec plurál existuje, např. v expresivním *takovém káčám se neďif*) a u jmen na *-árňa, -írňa, -ňa*, tj. vesměs u feminin, jež v mladších vrstvách BMJ přecházejí k deklinaci tvrdé. U ostatních je častěji *-ím* (*ulicím, rúžím, poklicím*). Morf *-ám*, běžný u těchto jmen v TTD brněnského okolí a patřící i do normy utvářejícího se ID, byl často našimi informátory pocítován jako „vesnický“, „hrubý“. Tento postoj k historicky původnímu a současně ID dativnímu morfu doznívá v mladších vrstvách BMJ a je posilován i vlivem prestižních jazykových útvarů. Morf však dosud nevymizel ani z jazykového povědomí nejmladší generace: v jádru města byl u subst. *rúža* dativní tvar *rúžám* zachycen sice jen v 26,1 % dokladů, v předměstích však 57,8 % dokladů.

U substantiv typu *kuchiň* je situace obdobná jako u typu *rúža*.

D pl. typu *kosť*

V D pl. feminin typu *kosť* existují v SV také dvě koncovky: *-ím* je frekventováno více, *-ám* je zastoupeno méně a je mnohdy uživateli negativně hodnoceno. Ve využívání obou morfů jde zřejmě o odraz jazykového zázemí města, kde jsou oba v TTD doloženy (*-ám* se tu jeví jako častější).

Koncovka *-ím* spojuje BMJ a prestižní OČ, nejde však o převzetí morfu, ale o stav starý; *-ám* naopak patří do vznikající normy ID.

Jazykové povědomí nejmladší generace mluvčích ukázalo ještě složitější situaci, neboť v něm pozorujeme i značný vliv SJ:

KOST (D pl.)	morf <i>-ám</i>		morf <i>-ím</i>		morf <i>-em</i>		celkem
	<i>kostám</i>		<i>kostím</i>		<i>kostem</i>		
S 1967	43	14,2 %	159	52,7 %	100	33,1 %	302
P 1967	13	21,7 %	30	50,0 %	17	28,3 %	60

STAROST (D pl.)	<i>starostám</i>		<i>starostím</i>		<i>starostem</i>		
S 1972	6	1,6 %	52	13,9 %	317	84,5 %	375
P 1972	7	6,4 %	16	14,7 %	86	78,9 %	109

U výrazu *kost/kost*, jenž se pojí s běžnými kontexty, je podíl obou tradičních koncovek ještě dosti vysoký, koncovku *-ím* pak lze u obou skupin dětí pokládat za základní.

Údaje z druhé etapy výzkumu ukazují zcela jiný stav: podíl netradičního, spisovného znění je velmi vysoký, ostatní koncovky ustoupily. Domníváme se, že nejde o změnu celkového povědomí uživatelů, ale spíše o odraz nezvyklosti plurálové flexe abstrakt pro dětské informátory; chybí tu pak tradiční povědomí tvaru slova a dítě se utíká při odpovědi k podobě ustálené a nepochybně správné, již je tvar spisovný.

Získaný materiál naznačuje, že v tomto případě dochází nověji v jazykovém povědomí uživatelů k rozšíření repertoáru koncovek o spisovnou a zároveň se posměňuje frekvence jednotlivých morfů, z nichž nejpříznakovější *-ám* ustupuje na okraj systémů.

Tvary podle typu *kost* mají i substantiva *lidé* a *děti*. U těchto jmen známe již u nejstarších informátorů koncovku *-em*, v mladších vrstvách je takřka výhradní. (Dativního *-um* u těchto substantiv jsme si všimli výše — s. 100.)

L pl. typů *růža* a *kuchič*

V L pl. feminin typu *růža* existují v SV dubletní koncovky *-ích* a *-ách*. Poměr využití obou morfů je obdobný jako v D pl., tj. *-ách* je pravidelné u jmen majících v SJ deklinaci tvrdou (o *kozách*, *fčelách*, *ve strojřnách*, *pusách*), u ostatních je běžnější *-ích* (po *ulicích*, *v ručních pracích*). V TTD brněnského okolí je v tomto pádě *-ách* veskrze a patří i do normy ID,³⁵ městští informátoři však tvary typu *v růžách* hodnotili negativně. Tento

³⁵ Koncovka *-ách* v lokálu by měla být pro feminina základní již vzhledem k hláskovému vývoji mluvy (viz A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 140), starší Bartošova zkoumání (op. cit., s. 158n) však zaznamenávají obě konkurující koncovky. Svěrák (op. cit.) zachytil při svém výzkumu pouze *-ách*.

negativní poměr svádí k domněnce, že v mladších vrstvách BMJ bude podobně jako dativní *-ám* ustupovat z úzu i z jazykového povědomí uživatelů. Výsledky anketních výzkumů však ukazují jinou situaci:

LAVICE (L pl.)	trad. morf <i>lavicách</i>	<i>-ách</i>	morf = prestižnímu <i>lavicích</i>	celkem
S 1967	84	29,4 %	202	70,6 %
P 1967	40	64,5 %	22	35,5 %
RUKAVICE (L pl.)	<i>rukavicách</i>		<i>rukavicích</i>	
S 1972	171	48,9 %	179	51,1 %
P 1972	66	63,5 %	38	36,5 %

U dvou obdobně zakončených feminin, zcela běžných a nespojovaných se žádnými expresivními situacemi, pozorujeme v materiálu z jádra města mezi oběma etapami výzkumu posílení podílu morfu odlišného od SJ (v materiálu z předměstí je podíl obou morfů celkem stálý). I když můžeme uvažovat o vlivu kontextu na volbu koncovky (slovo *lavice* je poněkud více spojováno se školním prostředím a tedy i podíl spisovného tvaru může být proto větší), nemění to nic na skutečnosti, že lokálové *-ách* dosud pině patří do jazykového povědomí nejmladších Brňanů. Podíl koncovky tu odpovídá stavu unifikačního procesu v L pl., kde se *-ách* nověji prosazuje i k mask. a neu. nejen v BMJ, ale i v OČ a HC.

Lokálové *-ích* je sice z historického hlediska novější, vzhledem k BMJ je však nemůžeme chápat jako nově převzaté ze SJ nebo OČ, neboť patří již do nejstarší doložené podoby BMJ. Pro jeho starobylost svědčí i využití u pomístních jmen na *-ice* (*Černovice, Husovice, Sokolnice*), kde je u nejstarších mluvčích jediné možné. V jazykovém povědomí nejmladších mluvčích se specifičnost deklinace těchto místních a pomístních jmen ztrácí (v jádru města 30,5 % dokladů typu *Husovicách*, v předměstích 60,4 %).

U substantiv typu *kuchíň* je situace obdobná jako u typu *růža*.

L pl. typu *košť*

U typu *košť* se v SV využívají v L pl. koncovky *-ích* (častěji) i *-ách*. Obě známe i z TTD brněnského okolí, v nářečích je *-ách* běžnější. Již u některých příslušníků nejstarší generace se však objevuje i koncovka další, totiž *-ech*, jež je morfem patřícím SJ. Jde sice o morf u tohoto deklinačního typu netradiční, není však cizí tvarové soustavě BMJ (L pl. mask. a neu., s. 105 a 121). Koncovka *-ách* se v mladších generacích BJM dostává stále více na okraj systému a můžeme ji hodnotit jako řídkou. Dosud však zůstala součástí jazykového povědomí nejmladší generace mluvčích. Výsledky ankety ukazují tyto relace:

HLOUPOST (L)	morf <i>-ách</i> (<i>hlou</i>) <i>postách</i>		morf <i>-ích</i> (<i>hlou</i>) <i>postích</i>		morf <i>-ech</i> (<i>hlou</i>) <i>postech</i>		celkem
S 1967	33	12,5 %	49	18,5 %	183	69,0 %	265
P 1967	14	26,4 %	12	22,6 %	27	51,0 %	53
HRST (L pl.)	morf <i>hrstách</i>		morf <i>hrstích</i>		morf <i>hrstech</i>		
S 1972	67	18,2 %	86	23,4 %	215	58,4 %	368
P 1972	41	38,0 %	18	16,6 %	49	45,4 %	108
ZĚĎ (L pl.)	morf <i>zďách</i>		morf <i>zďích</i>		morf <i>zdech</i>		
S 1972	45	13,3 %	132	39,0 %	162	47,7 %	339
P 1972	47	44,8 %	35	33,3 %	23	21,9 %	105

Pozorujeme tu především vliv vlastního SJ, OČ i tendence HČ by vytvářely předpoklad spíše pro udržení tradičního *-ích*, jež tvoří i součást jejich normy. Vliv SJ kodifikace, jež u subst. *zeď* hodnotí znění *zďích* i *zdech* jako spisovné, se v materiálu promítá dosti zřetelně, je však sporné, jde-li o vliv kodifikace, nebo o odraz existujících vývojových tendencí.

I pl. všech deklinačních typů feminin

I pl. všech deklinačních typů feminin je v SV ve shodě s TTD a ID unifikován podobně jako I pl. jiných rodů. I morf je stejný — *-ma*. V podobě *-ama* existuje u všech feminin končících na samohlásku a u deklinačního typu *kuchiň*. Proces sblížování plurálové deklinace feminin vedl k tomu, že i u typu *košť* se *-ama* prosadilo jako dubleta k původnějšimu *-ima* (*bolestama*//*bolestima*).

V mladších vrstvách BMJ se situace u typů *žena*, *růža* a *kuchiň* mění jen málo. U tvrdého deklinačního typu je *-ama* vždy (tato koncovka je i součástí normy OČ), u měkkého typu *růža* a u typu *kuchiň* je tradiční stav nejběžnější, vlivem prestižní OČ, a také jako kompromis se spisovným *-emi* se však do úzu městských dětí dostává i tvar typu *růžema* (jde o tvar OČ s přehláskou *a>e* na příslušném místě). Tato podoba dnes již tvoří součást jazykového povědomí dětí, tradiční tvar je však daleko častější:

LAVICE (I pl.)	morf <i>-ama</i> (SV) <i>lavicama</i>		morf <i>-ema</i> (OČ) <i>lavicema</i>		morf <i>-emi</i> (SJ) <i>lavicemi</i>		celkem
S 1967	127	44,9 %	68	24,0 %	88	31,1 %	283
P 1967	38	69,1 %	8	14,6 %	9	16,3 %	55
RUKAVICE (I pl.)	morf <i>rukavicama</i>		morf <i>rukavicema</i>		morf <i>rukavicemi</i>		
S 1972	192	56,3 %	92	26,9 %	57	16,8 %	341
P 1972	89	84,8 %	12	11,4 %	4	3,8 %	105

U substantiv typu *košť* je situace složitější. V mladších vrstvách BMJ tu konkurují tradičním morfům i některé nověji přejaté a soustava tvarů se tím stává velmi složitou. Z tradičních morfů jsou tu *-ama* (*košťama*) vízící se k paradigmatu méně běžné flexe *košťám*, *košťách* a *-ima* (*košťima*) související s běžnější deklinací typu *košťím*, *košťích* a existující jako dubleta i v OČ; nově se objevuje koncovka *-ma* připojující se přímo ke slovnímu základu podobně jako spisovně *-mi*. V BMJ bývá toto *-ma* připojováno někdy i za tradiční základ končící palatálou (*bolešťma*), jindy vzniká tvar shodný s OČ (*bolešťma*). U substantiv kolísajících mezi typy *kuchň* a *košť* proniká i koncovka *-ema* (obdobný stav je i v OČ). Vlivem SJ se konečně může do úzu dostat i tvar spisovný. V jazykovém povědomí nejmladší generace tedy může koexistovat u jednoho výrazu až 6 různých instrumentálních tvarů. Je samozřejmé, že jen některé z nich mohou být běžné, jiné bychom mohli hodnotit jako náhodné. Plurálové tvary feminin tohoto typu jsou přitom frekventovány málo, a proto ani jazykové povědomí uživatelů nemusí být dosti ustálené.

Poměrně větší ustálenost povědomí můžeme očekávat u subst. *dveře* (SV i *dveři*), jež tvoří I (pl.) pravidelně podle typu *košť* nejen v SJ, ale i ostatních spolupůsobících jazykových útvarech. Anketní výzkum ukázal ve vazbě „nech boty za (dveřmi)“ tento výsledek:

	morf <i>-ama</i>		morf <i>-ima</i>		morf <i>-ma</i>		morf <i>-mi</i>		celkem
DVEŘE (I pl.)	<i>dveřama</i>		<i>dveřima</i>		<i>dveřma</i>		<i>dveřmi</i>		
S 1967	62	26,6 %	45	19,3 %	82	35,1 %	44	18,9 %	233
1972	37	10,0 %	69	18,5 %	201	53,9 %	66	17,6 %	373
P 1967	18	30,5 %	22	37,3 %	7	11,9 %	12	20,3 %	59
1972	13	11,8 %	49	44,6 %	34	30,9 %	14	12,7 %	110

Pohled na procentuální zastoupení jednotlivých podob nás přesvědčuje o tom, že proces ustalování tvaru teprve probíhá. Mezi oběma etapami výzkumu došlo jak v jádru města tak v předměstí ke zřetelnému ústupu nejprůznakovější podoby *dveřama*, dosud ji však nelze chápat jako vzácnou. Výsledky naznačují, že nejprogresivnější koncovkou je *-ma*, jejímž využitím se BMJ přibližuje prestižním jazykovým útvarům, především OČ.

Ve sledovaném výrazu mohly koexistovat celkem 4 různé instrumentální podoby, přesto však byl výsledek nejednotný. U výrazu, kde může existovat podob 6, je situace ještě složitější. Ve spojení „rozdával to plnými (hrstmi)“ udávaly např. děti tyto tvary:

HRST (I pl.)	<i>hrstama</i>		<i>hrstima</i>		<i>hrstma</i>		<i>hrstma</i>		<i>hrstema</i>		<i>hrstmi</i>	
S 1972	130	35,0 %	83	22,3 %	4	1,1 %	86	23,1 %	62	16,7 %	7	1,8 %
P 1972	56	52,3 %	22	20,6 %	2	1,9 %	13	12,1 %	14	13,1 %	—	---

NEUTRUM

Neutrum má v SV tyto deklinační typy: *mňesto*, *pole*, *kuře*, *staveňi*. Deklinační typy *mňesto* a *pole* jsou v SV bližší než v SJ, nedosahují však takové blízkosti jako tvrdé a měkké typy maskulina. Flexe typů *kuře* a *staveňi* je až na I pl. stejná jako v SJ, v typech *mňesto* a *pole* najdeme lokálně příznakových tvarů více.³⁶

Paradigmata deklinačních typů v SV

	typ <i>mňesto</i>		typ <i>pole</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N	<i>mňesto</i>	<i>mňesta</i>	<i>pole</i>	●● <i>pola</i> , <i>pole</i>
G	<i>mňesta</i>	<i>mňest</i>	●● <i>pola</i> , <i>pole</i>	<i>polí</i> , <i>pol</i>
D	<i>mňestu</i>	<i>mňestúm</i>	●● <i>polu</i> , <i>poli</i>	<i>polím</i> , <i>polúm</i>
A	<i>mňesto</i>	<i>mňesta</i>	<i>pole</i>	●● <i>pola</i> , <i>pole</i>
V	<i>mňesto</i>	<i>mňesta</i>	<i>pole</i>	●● <i>pola</i> , <i>pole</i>
L	<i>mňesfe</i> , <i>japku</i>	<i>mňestech</i> <i>japkách</i>	●● <i>polu</i> , <i>poli</i>	<i>polích</i> , <i>-ách</i>
I	<i>mňestem</i>	<i>mňestama</i>	<i>polem</i>	<i>polama</i>

	typ <i>kuře</i>		typ <i>staveňi</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N	<i>kuře</i>	<i>kuřata</i>	<i>staveňi</i>	<i>staveňi</i>
G	<i>kuřete</i>	<i>kuřat</i>	<i>staveňi</i>	<i>staveňi</i>
D	<i>kuřeři</i>	<i>kuřatúm</i>	<i>staveňi</i>	<i>staveňim</i>
A	<i>kuře</i>	<i>kuřata</i>	<i>staveňi</i>	<i>staveňi</i>
V	<i>kuře</i>	<i>kuřata</i>	<i>staveňi</i>	<i>staveňi</i>
L	<i>kuřeři</i>	<i>kuřatech</i>	<i>staveňi</i>	<i>staveňích</i>
I	<i>kuřetem</i>	<i>kuřatama</i>	<i>staveňim</i>	<i>staveňima</i>

Fonémy *i* a *ú* se v relačních morfech obvykle realizují krátce (s. 56n.).

●● — Tvary, jejichž podoba je dána morfologizovanými změnami fonémů BMJ (s. 64n. a 66n.).

³⁶ U typu *staveňi* zachytil však Svěrák (op. cit., s. 52) v předměstí i flexi typu *k vobiló*, *ve vobiló*, *vobilám*, *vobilách*, *vobilama*. Z BMJ ji neznáme.

A. PŘÍSLUŠNOST K TYPŮM DEKLINACE

Jednotlivá neutra se řadí k deklinačním typům stejně jako ve spisovném jazyce, tj. neutra na *-o* v N sg. patří k typu *mňesto*, na *-í* k typu *staveňi*; neutra zakončená na *-e* patří k typu *kuře*, mají-li v nepřímých pádech kmen rozšířený *-et-*, zbývající pak mají flexi typu *pole*.

Měkká neutra typu *pole* jsou v tradiční slovní zásobě BMJ velmi řídká: kromě typového *pole* sem patří např. *srce*, *moře*, spisovné *vejce* má však např. náhradu ve výrazu *vajíčko*; v SJ početná skupina neuter na *-ište* je redukována tím, že v tradiční slovní zásobě jsou často obdobné výrazy tvořeny sufixem *-isko* (*strňisko*, *oraňisko*). Nověji přejímané výrazy na *-ište* (*hřište*, *skladište*, *cvičiště*) se k typu *pole* přiklánějí.

V maskulinu a femininu mají jména s kmenem ukončeným *-z*, *-s*, *-l* v SV měkkou deklinaci. V neutru je o jiném než spisovném deklinačním typu těžko mluvit: tvar nominativu je zařazuje jednoznačně k typu tvrdému (*sádlo*, *máslo*, *maso*...) nebo měkkému (*pole*). Přesto u nich stopy příklonu k měkkému typu deklinace najdeme, a to ve L sg. U tvrdé deklinace je tu tradiční *-e* (*v mňestě*, *na jaře*), *-u* pronikající z D je pravidelné jen u jmen na *-ko*, *-ho*, *-cho*, (*-go*) a u výrazů nových. U sledované skupiny jmen by tedy měly být pravidlem tvary *v mase*, *sádle*, *na mýdle*. Jazyková praxe však ukazuje častější podíl koncovky *-u* a i výzkum jazykového povědomí mládeže tento stav potvrdil:

MASO (L sg.)	morf <i>-u</i> <i>masu</i>		morf <i>-e</i> <i>mase</i>		celkem
S 1972	204	55,0 %	187	45,0 %	371
P 1972	77	71,3 %	31	28,7 %	108

Nepřímým důkazem pro měkkou deklinaci jmen na *-zo*, *-so* může být východomoravský lokál typu *v masi*; tento tvar nelze z paradigmatu tvrdých neuter vyložit ani v rámci dublet. (U jmen na *-lo* takový tvar doložen není, jména na *-lo* jsou vždy tvrdá).

B. VYUŽITÍ DUBLETNÍCH KONCOVEK

L sg. typu *mňesto*

Dubletní koncovky v L sg. jsou u typu *mňesto* využívány ve shodě se stavem v SJ, tj. koncovka *-u* je pravidelná u jmen na *-ko*, *-ho*, *-cho* (*-go*) a objevuje se i u výrazů nových (*f přectavenstvu*), jinde je běžnější *-e*.

U jmen na *-so*, *-zo*, *-lo* je podíl koncovky *-u* vyšší než u jiných výrazů, což lze chápat jako odraz příklonu těchto jmen k deklinaci měkké (viz výše).

Dubletní koncovky v sg. flexi typu *pole*

V G, D a L sg. deklinace typu *pole* nacházíme již v SV vedle tvarů G *pola*, D a s ním tvarově vyrovnaného L *polu*, jež plně odpovídají morfologizovaným hláskovým změnám sledované mluvy (s. 64n. a s. 66n.), i podoby shodné s prestižními jazykovými útvary, tj. G *pole*, D, L *poli*. Lze předpokládat, že na ústup tradičních znění tu působí nejen změny morfologizovaných hláskových jevů, ale i procesy morfologické; ústup tradičních podob je totiž u neutra výrazně vyšší než u obdobně motivovaných tvarů maskulin. Působí tu jednak paralelní deklinační typ *kuře*, kde jsou morfy *-e*, *-i* součástí normy jak SV, tak SJ, jednak se může promítat i to, že neuter typu *pole* je v SV velmi málo a nově se objevující výrazy přecházejí ve tvarech prestižních. Nelze opomíjet ani přímý vliv prestižních jazykových útvarů. Dokazují to přesvědčivě i výsledky výzkumu jazykového povědomí nejmladší generace, v němž jsou staré tvary zastoupeny v menší míře (byla sledována vazba „přistěhoval se z Králova Pole — z Krpole“):

POLE (G sg.)	tradiční morf <i>pola</i>		prestižní morf <i>pole</i>		celkem
S 1972	83	23,9 %	263	76,1 %	346
P 1972	71	67,6 %	34	32,4 %	105

N pl. typu *pole*

Obdobná situace jako v sg. flexi existuje i ve tvaru N pl. typu *pole*. Tradiční podoba *pola* byla v SV několikrát zaznamenána v názvu městské čtvrti *Černí Pola* (spisovně *Černá Pole* není doloženo), jiná tradiční neutra nebyla v tomto pádě zachycena. U nejmladší generace byly zaznamenány obě podoby, *Černí Pola* i *Černí Pole*. U nově přejatých slov byl v BMJ zachycen jen tvar shodný se SJ (*stavjeji se hřiště, v Brně só aji přírodní klužiště*). Tradiční koncovku lze za tohoto stavu věci hodnotit jako reliktní.

G pl. typu *pole*

V G pl. jmen typu *pole* se v SJ, a také v BMJ užívá vedle zakončení morfem *-í* i nulového morfu. Ten patří v SJ především jménům na *-iště* (*hřiště, koupaliště*). V BMJ jej známe i u subst. *pole* (s *pol*). V MV se distribuce koncovek blíží SJ, tradiční G *pol* související s tvarovým sbližováním typů *mňesto* a *pole* ustoupil (viz dále).

L pl. typů *mňesto, pole*

Využití koncovek v tomto tvaru je ovlivňováno morfologickými procesy zasahujícími L pl. všech substantiv. Sledujeme je dále.

C. VLASTNÍ MORFOLOGICKÉ JEVY DEKLINACE NEUTER

G a D pl. typu *pole*

Morfologický proces se podílel zvláštním způsobem na formování tvarů G a D pl. neuter typu *pole* (tento typ je v SV reprezentován jen menším počtem tradičních výrazů — viz výše). Značná blízkost deklinačních typů *mňesto, pole* a *kuře* v pl. vytváří podmínky pro splynutí posledních diferencovaných tvarů, G a D pl. V G pl. se pak objevuje tvar s nulovým morfem (podle *mňest, kuřat* → *pol*), v D pl. tvar s morfem *-úm* (podle *mňestúm, kuřatúm* → *polúm*). Tyto tvary jsou jako dublety známy i z TTD brněnského okolí a žijí také v mladších vrstvách BMJ. V jazykovém povědomí uživatelů mladé generace jsou v G dosud zřetelně zastoupeny:

(ČERNA) POLE (G pl.)	tvar s nulovým morfem (Černých) <i>pol</i>	morf <i>-i</i> (Černých) <i>polí</i>	celkem
S 1967	57 20,1 %	226 79,9 %	283
1972	41 12,8 %	279 87,2 %	320
P 1967	25 44,6 %	31 55,4 %	56
1972	21 21,4 %	77 78,6 %	98

D pl. typů *mňesto, pole, kuře*

V D pl. pozorujeme u neuter projevy unifikačního procesu, totiž šíření morfu *-ám*. Již v SV máme řidce doložen tvar *polám*, nověji se *-ám* objeví i u typů *mňesto* a *kuře*. Poněkud častější je u jmen na *-ko, -ho, -cho (-go)*, kde je paralelou k lokálu na *-ách (japkám, slíňátkám)*, u jiných neuter je řídké a do jazykového povědomí mladé generace se zařadilo jen málo (17,9 % dokladů na tvar *kořatám*).

L pl. typů *mňesto, pole, kuře*

V L pl. uvedených deklinačních typů se využívá vedle původních morfů *-ech* (typy *mňesto, kuře*) a *-ích* (typ *pole*) také koncovka *-ách*. Podobně jako v maskulinu se prosadilo nejvíce u jmen na *-ko, -ho, -cho (-go)*, kde

je i součástí SJ kodifikace (v údajích ankety v jádru města 87,5 % dokladů *mňestečkách*, v předměstí 95,4 %); ostatní deklinační typy jsou celkově rezistentnější: novější koncovka proniká nestejně a výsledky se liší i u jednotlivých výrazů téhož deklinačního typu. Jazykové povědomí nejmladší generace není ustáleno. Poměrně nejstabilnější výsledky byly získány u subst. *pole* (v 1. etapě výzkumu 21,2 %, v 2. 25,2 % dokladů na tvar *polách* v jádru města), jinde výsledky kolísaly mezi 20,4 % podob *mňestách* a 50,2 % podob *na kolách*. Zřejmě v tomto tvaru vývoj právě probíhá.

Obdobnou situaci k využití koncovky *-ách* lze očekávat i u typu *kuře*. K typu *staveňi* koncovka nepronikla.

I pl. všech deklinačních typů

Proces unifikace tvarů I pl. byl u neuter méně důrazný než u jiných rodů: zatímco u maskulin a feminin proniklo *-ama* v SV veskrze (u typu *košť* alespoň jako dubleta), uchovává si u neuter typ *staveňi* výlučnost I pl. *staveňima*. Koncové *-ma* je ve všech vrstvách BMJ stálé. U neuter typu *pole* se nověji vlivem prestižních jazykových útvarů prosazuje diferenciace vokálů před koncovým *-ma*, může se objevit tedy i tvar *polema* nebo *polima*. Ze spontánních projevů je nemáme doloženy, tvoří však alespoň nepatrnou skupinku v materiálu získaném anketou:

(ČERNÁ) POLI	morf <i>-ama</i>		morf <i>-ima</i>		morf <i>-ema</i>		morf <i>-i</i>		celkem
(I pl.)	<i>polama</i>		<i>polima</i>		<i>polema</i>		<i>poli</i>		
S 1967	214	72,1 %	8	2,7 %	19	6,3 %	56	18,9 %	297
1972	292	85,4 %	2	0,6 %	28	8,2 %	20	5,8 %	342
P 1967	33	91,7 %	1	2,8 %	--	--	2	5,5 %	36
1972	110	99,1 %	1	0,9 %	--	--	--	--	111

Poměrně vysoký podíl tvaru *poli* v S 1967 se nepodařilo vysvětlit.

Celkově ukazuje v tomto případě výsledek ankety mimořádnou životnost tradičního tvaru. Vliv prestižních jazykových útvarů je zřejmě velmi slabý, v předměstí jej nemůžeme vůbec předpokládat.

CELKOVÝ STAV UNIFIKAČNÍCH TENDENCÍ V DEKLINACI SUBSTANTIV

Unifikační tendence v deklinaci substantiv se projevuje v plurálové flexi ve tvarech I pl., jenž je unifikován již dlouhou dobu, a ve tvarech L pl. a D pl., kde jsou unifikační tendence méně rozvinuty.

V I pl. je součástí normy BMJ morf *-ama*, který můžeme hodnotit jako základní u všech deklinačních typů kromě typu *staveňi*, k němuž vůbec nepronikl, a typu *košť*, kde je i v SV jen jednou z dubletních koncovek. V mladších vrstvách BMJ se objevuje vlivem prestižních jazykových útvarů tendence diferencovat tvar I pl. podle tzv. měkkosti a pro typy *kovář*, *stroj*, *duša*, *kuchiň*, *pole* se prosazuje morf *-ema*. Jeho podíl v úzu je velmi malý, v jazykovém povědomí nejmladší generace poněkud více proniká u feminin, u maskulin a neuter je řídký. Podobný poměr v podílu netradičního *-ema* na celkovém materiálu z výzkumu pozorujeme jak v mluvě dětí z jádra města, tak v předměstí, jde tedy zřejmě o obecnou tendenci, jež zasahuje mluvu města jako celku.

V L pl. je situace složitější, neboť jednotlivé typy deklinace tu využívají různých morfů. Poměrně nejvíce je proces unifikace rozvinut u feminin, kde i hláskový vývoj mluvy napomáhal rozšíření původně a-kmenového *-ách* k ostatním typům. U deklinačních typů feminin (kromě typu *žena*) známe i ze SV koncovku *-ách* jen jako dubletu a v mladších vrstvách spíše ustupuje. Patří však do ID. U maskulin a neuter je morf *-ách* pravidlem u jmen na veláru a *h*, jinde se podržují původní koncovky a *-ách* se šíří nerovnoměrně po jednotlivých slovech. U neuter je doloženo více než u maskulin. U maskulin si podržuje významné postavení tradiční morf *-ech*, a to i v neshodě se stavem v SJ (maskulina na *-tel*).

V D pl. k tvarové unifikaci vlastně nedošlo. Morf *-ám*, jenž má nejlepší podmínky pro rozšíření k jiným typům, je běžný jen u feminin, kde je u části z nich náležitý z historického hlediska (typy *žena*, *růža*), v menší míře pronikl k neutřům; u maskulin jej nemáme doložen.

Celkově tedy unifikační proces v BMJ v novější době spíše ustupuje procesu tvarové diferenciaci probíhající na základě kontaktu různých útvarů národního jazyka. Za unifikovaný tvar můžeme pokládat jen I pl., v ostatních pádech se unifikační tendence plně nerozvinuly.

ADJEKTIVUM

Tak jako v SJ, existují i v brněnské BMJ dva způsoby deklinace adjektiv: jmenný a složený.

JMENNÁ FLEXE

Jmenný způsob deklinace adjektiv, zachovaný i v SJ jen z části, je v naší BMJ doložen jen ve zbytcích.

V SV jsou jmennými tvary jen nominativy a akuzativy přivlastňovacích adjektiv. Jediným vždy důsledným jmenným tvarem je N mask., tvořený od maskulin derivačním morfem *-új* a od feminin *-in* (*bráchúj, sestřin kabát*). Ve všech ostatních nominativech můžeme sporadicky zaslechnout ke jmennému tvaru i složenou dubletu. N sg. feminina je tu vedle obvyklého *bratrova, sestřina cerka* i méně časté *bratrová, sestřiná*. Důsledně je dlouhé *-ová* u názvů ulic, i těch, kde jde zaručeně a zřetelně o jméno od původu posesivní (nejen *Přízová, Středová*, ale i *Březinová, Grohová*), a u téže přípony při označení příslušnosti ženy k rodině (*to je tá Molišová*); zřejmě tu jde o splynutí dvou přípon od původu odlišných (v SJ *-ova, -ová*). Někdy totiž je naopak tam, kde předpokládáme *-ová* dlouhé, užito formy krátké (*řiká tá paňi Venclova*). Podobně se občas může objevit složený tvar i u neutra, je však řidší (*bráchovo psisko / zř. bráchovi psisko*).

N pl. má zakončení *-ovi* (*bráchovi vjeci*) a *-iňi* (pro životná — *maminčiňi rodiče*), *-ini* (*maminčini vjeci*). Sekudární odlišení životnosti kvantitou koncovky, jež známe od substantiv, nemáme doloženo. Celá soustava plurálních nominativních koncovek podléhá totiž dalšímu tlaku: odráží se v ní vliv nepřímých pádů plurálu (jsou tvořeny složeně) a i v N pl. se pak objeví složená forma (*bráchovi đecka, sestřini kňiški*). Není však častá a v souvislosti s fakultativní realizací kvantity dlouhých vysokých vokálů uniká pozornosti.

Tvary A, kde též zbytky jmenné flexe jsou, se většinou shodují s tvary N. Jen u tvaru mask. živ. je sg. tvar A = G (*viděl se sousedoviho kluka*) a femininum má tvar zvláštní: původní jmenný tvar (*bratrovu, sestřinu*) je tu častější dubletou složeného tvaru s morfem -ó (*sestřinó kníšku*).

V mladších vrstvách BMJ jsou jmenné tvary adjektiv doloženy stejně jako v SV poměrně zřídka. I v dosti ustálené vazbě „jsem hotov, hotova“ volily děti při výzkumu jazykového povědomí velmi často složenou podobu, je pro ně tedy zřejmě základem soustavy tvarů:

JSEM HOTOV(A)	tvar složený		tvar jmenný		celkem
	<i>hotové, -ej, -í; hotová</i>		<i>hotov, hotova</i>		
S 1972	239	66,7 %	120	33,3 %	359
P 1972	59	54,1 %	50	45,9 %	109

Daleko vyšší podíl jmenného tvaru v materiálu od dětí z předměstí se nepodařilo uspokojivě vyložit.

V N sg. přibývá v mladších vrstvách BMJ jmenných tvarů, jen názvy ulic jsou i nadále ve složené podobě tak běžné, že tyto tvary pronikají i do projevů psaných.

V nepřímých pádech sg. posesivních adjektiv jsou složené tvary velmi živé a tvoří i součást jazykového povědomí dětí. Ve vazbě „o bratrově klukovi“ volily děti tyto podoby:

BRATRŮV (L sg.)	tvar složený		tvar jmenný		celkem
	<i>bratrovém, bratrovím</i>		<i>bratrovu, bratrově</i>		
S 1967	179	79,2 %	47	20,8 %	226
P 1967	35	81,4 %	8	18,6 %	43

(K lexikální alternaci *bratr-brácha* nepřihlížíme.)

Mezi dětmi z jádra města a z předměstí (reprezentovanými však jen menším počtem informátorů) není ve využití tvaru patrný rozdíl.

Zbytkem jmenných tvarů jsou v dnešním jazyce i adverbializované podoby *rád, ráda . . . a živ, živa . . .* U slova *živ* máme doloženu i podobu složenou (*co su živé na to nezapomenu*). Formy přičestí trpného, jež mají v SJ jmenný tvar, známe z naší BMJ jen v podobě složené. Celkově se v mladších vrstvách BMJ využití jmenné deklinace adjektiv nijak zvlášť nerozšiřuje, snad i proto, že sama jmenná flexe je spíše jevem psaného jazyka a v prestižní HC není.

SLOŽENÁ FLEXE

Složená flexe adjektiv má dva deklinační typy: typ *mladé, mladá, mladí* zahrnuje adjektiva tzv. tvrdá, typ *fšedňí* adjektiva tzv. měkká. Tvarová soustava typu *fšedňí* je velmi blízká deklinaci SJ (kromě I pl. jsou všechny tvary shodné), tvary typu tvrdého jsou, především díky hláskovým specifikům BMJ, nápadně odlišné. I vlastní morfologické procesy se na dotváření tvrdé deklinace v BMJ podílely daleko více než v typu měkkém.

Složená flexe adjektiv je v SV ve shodě se stavem v TTD brněnského okolí velmi progresivní a působí i na deklinaci zájmennou (viz dále s. 133).

V SV mají složená adjektiva tyto tvary:

	typ <i>mladé</i> mask.	sg. neu.	fem.	pl. všechny rody
N	• <i>mladé</i>	• <i>mladí</i>	<i>mladá</i>	<i>mladí</i> (živ.) • <i>mladí</i>
G		• <i>mladího</i>	• <i>mladě</i>	• <i>mladých</i>
D		• <i>mladímu</i>	• <i>mladě</i>	• <i>mladém</i>
A	• <i>mladího</i> (ž.) • <i>mladě</i>	• <i>mladí</i>	• <i>mladó</i>	• <i>mladí</i>
L		• <i>mladím</i>	• <i>mladě</i>	• <i>mladých</i>
I		• <i>mladém, -ím</i>	• <i>mladó</i>	• <i>mladéma</i>

	typ <i>fšedňí</i> mask.	sg. neu.	fem.	pl. všechny rody
N	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňí</i>
G		<i>fšedňího</i>	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňích</i>
D		<i>fšedňímu</i>	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňím</i>
A	<i>fšedňího</i> (ž.) <i>fšedňí</i>	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňí</i>
L		<i>fšedňím</i>	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňích</i>
I		<i>fšedňím</i>	<i>fšedňí</i>	<i>fšedňíma</i>

Foném *í* se v relačních morfech obvykle realizuje krátce (s. 56n.).

• — Tvary, jejichž podoba je dána vývojem fonémů BMJ (s. 46n.).

A. PŘÍSLUŠNOST K TYPŮM DEKLINACE

Příslušnost adjektiva k některému typu deklinace je patrna z N sg. i z nepřímých pádů. U jednotlivých adjektiv jde obvykle o stejný typ deklinace jako v SJ, ojedinělé rozdíly jsou dány jiným způsobem tvoření (např. *starodávňí* × SJ *starodávňí*).

B. VLASTNÍ MORFOLOGICKÉ JEVY DEKLINACE ADJEKTIV

L a I sg. mask. a neu. typu *mladé*

Ve shodě s TTD brněnského okolí může SV rozlišit tvar L a I sg. deklinace mask. a neu. tvrdých adjektiv. Podoba obou tvarů je přitom přímým pokračováním starých tvarů po provedení středomoravských hláskových změn (L pův. *mladém* > *mladím*, I pův. *mladým* > *mladém*).³⁷ Tento rozlišený stav je v SV zachován jen ve zbytcích. Ve shodě s vývojem v jiných středomoravských nářečích tu začalo docházet ke splnutí tvarů L a I sg. Výsledný tvar, v našem případě shodný s obdobně splynulým L a I v pres-tižní OČ, je přitom od původu lokálový (o *mladím* → s *mladím*).

V TTD na severozápad od Brna došlo ke splnutí obou tvarů směrem k I (s *mladém* → o *mladém*). I když bývalo z těchto oblastí do Brna značné přistěhovalství, stopy tohoto vyrovnání jsme v BMJ nezachytili.

V mladších vrstvách BMJ nejsou diferencované tvary L a I známy. Pravidlem je pouze L a I sg. zakončený morfem *-ím* (*červením*, *hloupím*, *vimišlením*, *naučením* . . .).

G, D, L sg. fem. adjektiv typu *mladé*

G, D, L sg. fem. typu *mladé* je v SV ve shodě s nejbližšími TTD tvar *mladé*, který se shoduje se SJ. Nejde však o přímé převzetí spisovné podoby, neboť tvar SV je pokračováním staršího *mladej* po provedení středomoravské hláskové změny *-ej* > *-é*. (Tvar SJ je naproti tomu pokračováním staršího tvaru *mladé*, původně G.³⁸) Rozdílný původ obou podob není

³⁷ A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 172.

³⁸ A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 172.

mluvčími samozřejmě pocífován a koncové é proto nepodléhá diftongi-
zaci.

Tvar je pravidelný ve všech vrstvách BMJ. Do úzu jen v menší míře pronikla podoba *mladí*, jež patří do normy prestižní (OČ a jež je i součástí normy některých TTD západně od Brna (a do BMJ mohla pronikat i v souvislosti s migrací obyvatelstva). Ze spontánních promluva nejmladší generace je doložena řídce, a také její podíl v jazykovém povědomí uživatelů svědčí o tom, že v BMJ nezakotvila. Jen náhodně se objeví podoba *mladej*, jež nemá v TTD nejbližšího okolí Brna oporu.

MALÝ (G sg. fem.)	morf -é (SV = SJ)	morf -í (OČ)	morf -ej	celkem
(malé)	malé	malí	malej	
S 1967	213 81,6 %	43 16,5 %	5 1,9 %	261
P 1967	48 92,4 %	2 3,8 %	2 3,8 %	52

(DĚR)AVÝ

(G sg. fem.)	(děř)avé	(děř)aví	(děř)avej	celkem
S 1972	296 82,7 %	49 13,7 %	13 3,6 %	358
P 1972	74 86,0 %	9 10,5 %	3 3,5 %	86

(K alternaci ve slovním základě nepřihlížíme.) Obdobný vývoj tvarů proběhl i v zájmné deklinaci (s. 136).

N pl. adjektiv typu *mladé*

V N pl. jsou u adjektiv typu *mladé* v SV dva tvary: *mladí* pro shodu s mask. životným, *mladí* pro shodu s jinými řídicími členy. V tomto vyjadřování životnosti se shoduje BMJ a TTD Moravy a liší se jak od běžné mluvy Čech (a také OČ), kde rozlišení vyjadřováno není, tak od vlastního SJ, kde se kromě životnosti vyjadřuje i rozdíl rodový (SV *mladí chlapci* — *mladí ženi*, *děřčata*; OČ *mladí kluci*, *holki*, *děřčata*; SJ *mladí kluci* — *mladé ženi* — *mladá děřčata*).

Vyjádření životnosti jako kongruenční kategorie adjektiv je v BMJ zachovááno i v mladších vrstvách. Unifikace tvarů typická pro OČ je objevuje jen ojediněle, spisovný stav je omezen jen na projevy s vyšší kulturní úrovní, a i tu se mluvčí dopouštějí chyb proti spisovné kodifikaci. V jazykovém povědomí dětí se, jak ukázaly výsledky výzkumu, objevují tvary shodné s OČ spíše v jádru města, v předměstí jsou ojedinělé:

ŠIKOVNÝ (N pl.)	tvar vyjadřuje životnost		tvar unifikovaný	celkem
	šikovní	šikovní	šikovní	
S 1967	262 87,3 %	38 12,7 %	300	
P 1967	53 94,8 %	3 5,2 %	56	

CHYTRÝ (N pl.)	<i>chytří</i>		<i>chytrí</i>		
S 1972	335	89,8 %	38	10,2 %	373
P 1972	106	95,6 %	5	4,5 %	111

I pl. všech deklinačních typů

V I pl. typů *mladé* a *fšedňi* jsou tvary s koncovkou *-ma* (*mladéma*, *fšedňíma*) velmi pevné nejen v SV, ale i v mladších vrstvách BMJ. Jsou paralelou I tvarů jiných typů deklinací a jejich stabilita je podporována i tím, že jsou zároveň — až na hláskovou alternaci *i—é—ej* u typu *mladé* — i formami prestižní OČ. Ve spontánních projevech je máme doloženy veskrze.

V jazykovém povědomí dětí koexistují i podoby spisovné: jak ukázal výzkum, uchýlovaly se děti v jádru města ke spisovným podobám daleko častěji, než bylo lze předpokládat podle stavu spontánních promluv (v r. 1972 19,4 % spisovných podob). Domníváme se, že motivem tu nebyla snaha údaj zkreslit (u substantiv se podobná tendence neprojevila); stabilizovaný spisovný tvar se stával dětem při kolísání koncovky daném hláskoslovnými jevy (pro děti vznikala nutnost volit mezi tvary *novéma* — *novejma* — *novíma*, z nichž jeden nebo i dva jistě v jejich úzu existují) jedinou ustálenou podobou, k níž se při zápisu přikláněly.

PRONOMEN

ZÁJMENA OSOBNÍ

Já

N *já*, G, D, A, L *mně*, I *mnó*

Tvary tohoto zájmena jsou ve všech vrstvách BMJ stejné; jen v I se nověji objevuje z důvodů hláskoslovných i podoba *mnou*.

Ty

N *ti*, G, A *tebe*, *te/ti*, D *tobje*, *ti*, L *tobje*, I *tebó*

Tvar D a L je stejný jako v SJ³⁹. Podobně jako v SJ se delší tvar užívá v postavení po předložce a v přízvučné pozici při důrazu (*na tobje se to nepozná; k tobje nepudu; tobje se nedá vjeřit*), kratší tvar jinde (*to se tě povedlo, šak sem ti to říkál*). V G a A je tvar *tebe* shodný způsobem užití i formou se spisovným (*ot tebe to nechcu; na tebe se nezlobim*); vedle něho existuje i tvar kratší, který ze SV známe ve dvou podobách: *te* a *ti*. Podoba *ti* je shodná s TTD brněnského okolí (*tak ti dám do postílki; prosim ti*). Po fonetické stránce není příliš vzdálena od tvaru *te*, jenž jí v mladších vrstvách zcela nahrazuje (fonetická blízkost *e-i* viz s. 44). Tvar I se mění v mladších vrstvách BMJ z hláskoslovných důvodů ve tvar *tebou*.

My, vy

N *mi*, *vi*, G, A, L *nás*, *vás*, D *nám*, *vám*, I *nama*, *vama*

Tvary G, D, A, L jsou shodné se spisovnými a nemění se. Instrumentálové tvary bez dlouhé kvantity, pravidelné v SV, ustupují v mladších vrstvách tvarům *náma*, *váma* (*přišel před náma, du za váma*), jež podržují

³⁹ F. Svěrák, op. cit., s. 56, zaznamenává v D i *te*; z BMJ je nemáme doloženo.

dlouhou kvantitu jiných nepřímých pádů obou zájmen a jsou zároveň i tvary prestižními (OČ).

V ustrnulém spojení *s nama*, *s vama* se tradiční tvar dosud velmi dobře udržel v jazykovém povědomí uživatelů; čistě spisovná podoba je méně obvyklá.

	tradiční tvar		tvar OČ		tvar SJ		celkem
MY (I)	<i>s nama</i>		<i>s náma</i>		<i>s námi</i>		
S 1972	209	55,3 %	111	29,3 %	58	15,4 %	378
P 1972	63	60,0 %	31	29,5 %	11	10,5 %	105

Zvratné zájmeno

N --; G, A *sebe*, *se*; D *sobje*, *si*; L *sobje*; I *sebó*

Tvary zájmena se shodují se SJ a mají i stejné využití. V I se tradiční *sebó* mění z hláskoslovných důvodů na *sebou*.

ZÁJMENNÁ DEKLINACE

Zájmena mají v SJ dva vlastní typy deklinace (*ten, náš*), jež se tvarově výrazně liší. V SV je situace jiná: oba typy zájmen se skloňují takřka stejně (rozdíly by bylo možno pojmout jako tvarové dublety) a samostatná flexe tvrdého (*ten*) a měkkého (*náš*) deklinačního typu se vytváří pod vlivem prestižních jazykových útvarů až v mladších vrstvách. Na vlastní utváření jednotlivých tvarů má v SV vliv sklonění tvrdých adjektiv, s nímž, ve shodě s TTD okolí města, zájmenná deklinace úzce souvisí.

Zájmena typu *ten* a *náš* mají v SV toto paradigma:

TEN		sg.		pl.
	mask.	neu.	fem.	všechny rody
N	<i>ten</i>	<i>to</i>	<i>ta/tá</i>	<i>tí/ti</i> (živ.), <i>ti</i>
G		<i>teho</i>	• <i>té</i>	<i>tech, téch</i>
D		<i>temu</i>	• <i>té</i>	<i>tem, tém</i>
A	<i>teho</i> (živ.),	<i>ten</i> <i>to</i>	<i>tu</i>	<i>ti</i>
L		<i>tem, tom, tím</i>	• <i>té</i>	<i>tech, téch</i>
I		• <i>tém, tím</i>	• <i>tó</i>	<i>tema, téma</i>
NÁŠ		sg.		pl.
	mask.	neu.	fem.	všechny rody
N	<i>náš</i>	<i>naše</i>	•• <i>naša</i>	<i>naši/-i</i> (živ.), <i>naše</i>
G		<i>našeho</i>	• <i>našé</i>	<i>našech, našich</i>
D		<i>našemu</i>	• <i>našé</i>	<i>našem, našim</i>
A	<i>našeho</i> (živ.),		•• <i>našu</i>	<i>naše</i>
	<i>náš;</i>	<i>naše</i>		
L		<i>našem, -ím</i>	• <i>našé</i>	<i>našech, našich</i>
I		<i>našém, -ím</i>	•• <i>našó</i>	<i>našéma, našema</i>

Foném *í* se v relačních morfech obvykle realizuje krátce (s. 56n.).

- — Tvary, jejichž podoba je dána vývojem fonémů BMJ (s. 46, 51).
- — Tvary, jejichž podoba je dána morfologizovanými změnami fonémů BMJ (str. 64, 66, 68).

A. DEKLINACNÍ TYP

jednotlivých zájmen v BMJ je stejný jako v SJ.

B. VLASTNÍ MORFOLOGICKÉ JEVY ZÁJMENNÉ DEKLINACE

a) Kontakty zájmenné flexe s flexí tvrdých adjektiv

Ve shodě se stavem v TTD brněnského okolí došlo v SV ke sblížení tvarů deklinace adjektiv a zájmen. Určujícími se přitom stávaly většinou tvary adjektivní. Proces tohoto sblížení zůstal nedokončen, ve všech případech existují v SV tvary adjektivního typu pouze jako dublety k vlastním tvarům zájmenným.

Tvary podle adjektivní flexe se objevují v těchto pádech: I sg. mask. a neu. obou typů; L sg. mask. a neu. obou typů; N sg. fem. zájmena *ten*; nepřímé pády plurálu obou typů. Společný vývoj proběhl i v G, D, L sg. feminina (s. 136), kde však o převzetí jednoho typu deklinace k druhému slovníkou druhu mluvit nelze.

I. sg. mask. a neu. obou typů zájmen

Ze SV známé (řidší) tvary *s tím naším* nejsou historicky původními formami zájmenné deklinace⁴⁰. Objevují se, a to ve shodě s TTD okolí města, vlivem deklinace tvrdých adjektiv, jež tyto formy také zná (viz výše: *s tím naším mladém*). Stejně jako u adjektivní flexe ustupují formám *tím*, *naším*, jež opět odpovídají adjektivním tvarům, v tomto případě novějším (viz s. 127).

Forma *naším* je shodná s tvarem prestižním, a proto se v mladších vrstvách BMJ nemění.

Také u zájmena *ten* je podoba *tím* velmi obvyklá. Nejčastěji se realizuje s krátkou kvantitou (*s tím na mne nechoť*), kvantitativní poměry při realizaci fonému *í* v BMJ (s. 56n.) a existence dokladů s dlouhou realizací (*tím*) však je oporou pro fonologické hodnocení vokálu jako dlouhého. Výstavba tvaru odpovídá využitím alveoláry *t* ostatním sg. tvarům zájmena. Nověji vstupuje na její místo tvar *tím*, jež je prestižní. V dnešním jazyce

⁴⁰ A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 165.

je běžný v mluvě usilující o jistou kultivovanost, často u jednotlivce užití forem *tím* a *ťím* kolísá. Zvukově jsou si oba tvary velmi blízké, a jak jsme si ověřili, mnozí uživatelé jejich rozdílnost nepocítují. Tvar zájmena samého je zautomatizován a při užívání stojí zcela mimo pozornost mluvčího. Ve spontánních projevech dětí z jádra města i z předměstí jsme zaznamenali jako základní tradičnější podobu *tím*, podoba *tém* již nebyla doložena, spisovné znění tvaru je velmi řídké. V jazykovém povědomí dětí jsou nejběžnější podoby prestižní (v jádru města 1967 68,1 % podob *tím/ťím*).

L sg. mask. a neu. obou typů

Podobně jako v instrumentálu se objevují tvary od původu adjektivní i v lokálu. U zájmena *ten* má tradiční forma *o tem* (ev. *o tom*) konkurenta ve tvaru *o tím*. Tento tvar se stává součástí úzu i jazykového povědomí brněnských dětí. Celý soubor tvarů lokálu sledujeme dále s. 135).

U zájmen typu *naš* je s adjektivní flexí shodný tvar *o našim* řídký.

N sg. feminina

V tomto pádě je základním, tradičním tvarem *ta naša*. Poměrně často se v SV objevuje u zájmena *ten* také tvar *tá*; u jiných zájmen jej neznáme (*tá naša Alenka*). Složený tvar u tohoto zájmena existuje i v mladších vrstvách BMJ, např. v jádru města tvořil plnou polovinu spontánních dokladů.

Nepřímé pády plurálu

Plurálová flexe zájmen je v SV ke složené flexi tvrdých adjektiv způsobena nejplněji: v G, D, L a I plurálu tu jsou užívány složené tvary *téch našech*, *tém našém*, *téma našéma*. Jako dublety k nim v SV existují tvary *tech našich*, *tem našim*, *tema našema*, tedy tvary poněkud bližší prestižním. Ve spontánních projevech byly oba typy přibližně stejně časté.

V mladších vrstvách BMJ složené tvary ustupují, objeví se spíše při expresi. Z promluv nejmladších Brňanů z jádra města i předměstí nemáme již složené tvary doloženy vůbec, prosadily se tvary bližší prestižním (*tech*, *tem*, *tema*; *našich*, *našim*, *našima*). Vymizely již i z jazykového povědomí dětí.

U zájmen typu *náš* se v nepřímých pádech pl. vytváří nový projev kontaktu flexe adjektiv a zájmen: vedle prestižních podob se v MV objeví i tvary *našim*, *našich*, tedy odpovídající deklinaci měkkých adjektiv. Tyto

podoby jsou řídké a vzhledem k realizaci kvantity *i* v BMJ (viz s. 56n.) unikají pozornosti.

Ojediněle se objeví formy se zakončením *-im*, *-ích* (a v I pl. *-ima*) také u zájmena *ten* (*řikali tím četníkum; přet tima kolejama; nadělali teho, tich sňehových cukrovínek*). Pravděpodobně jde v těchto případech o nadměrnou úzkost hlásky *e*, snad tu však spolupůsobí i vliv deklinace typu *naš*, kde jsou tvary *našim* . . . prestižní.

b) Ostatní morfologické jevy deklinace zájmen

G, D, L sg. mask. a neu. zájmena typu *ten*

V G, D a L sg. zájmen typu *ten* došlo v SV, a to ve shodě s většinou TTD brněnského okolí, ke tvarovému vyrovnání zájmena *ten* ke tvaru nominativnímu, a tím zároveň ke tvarům zájmen typu *naš* (*ten — teho, temu — našeho, našemu*). Ani v SV nejsou však takto vyrovnané tvary — G *teho*, D *temu*, L *tem* — pravidelné, konkurují jim formy shodné se SJ *toho, tomu, o tom*, jež jsou, někdy hláskově pozměněné, i v části okolních TTD (západně od Brna, včetně části předměstí města). Podle našeho materiálu jsou tvary *teho, temu* v SV poněkud častější, někdy je však i v mluvě jednotlivce kolísání. V lokálu je předpokládán tradiční *o, tem* řídké, častěji je *o tom*, objeví se i tvar *o tím*, jež je blízký flexi adjektivní (viz výše).

V mladších vrstvách BMJ tradiční tvary G, D sg. mask. a neu. dále ustupují. Ze souvislých promluv jsou častěji zaznamenány podoby shodné s OČ a SJ (v jádru města již jen 15 % tradičních tvarů), a také v jazykovém povědomí dětí tvoří jak v jádru města tak v předměstí tradiční tvar již jen malou část:

TEN (D sg. neu.)	tradiční tvar <i>temu</i>	prestižní tvar <i>tomu</i>	celkem
S 1967	51 17,3 %	244 82,7 %	295
1972	50 13,5 %	319 86,5 %	369
P 1967	13 23,2 %	43 76,8 %	56
1972	14 13,7 %	88 86,3 %	102

Nejvýrazněji proběhl ústup staršího tvaru v L sg. Již v SV byla tradiční podoba doložena zřídka, v materiálu od nejmladší generace je pak zachycena jen sporadicky (v jádru města nebyla ze spontánních dokladů zaznamenána vůbec, v předměstí je doložena jen od dvou mluvčích); v jazykovém povědomí se dosud jako okrajová objevuje:

TEN (L sg. neu.)	tradiční tvar <i>tem</i>	novější tvar <i>tím/tim</i>	prestižní tvar <i>tom</i>	celkem			
S 1967	20	8,4 %	35	14,7 %	183	76,9 %	238
1972	31	8,4 %	37	10,1 %	299	81,5 %	367
P 1967	3	5,5 %	26	48,1 %	25	46,3 %	54
1972	8	7,5 %	16	15,0 %	83	77,5 %	107

G, D, L sg. fem. zájmen typu *ten*

V G, D a L sg. fem. zájmen typu *ten* je tvar *té*, jenž se shoduje s tvarem SJ. V těchto pádech není však koncovka *-é* přejata ze SJ: je pravidelná i ve většině TTD brněnského okolí (na západ od Brna je tvar *tí*), kde vznikla hláskovým vývojem ze starého *tej*; má tedy jiný původ než tvar SJ.⁴¹

Ve všech vrstvách BMJ je velmi stabilní. I když koncovka vznikla typicky středomoravskou monoftongizací staršího diftongu *ej*, není tento fakt pocítován a diftongizace v ní neprobíhá. Vlivem migrace obyvatelstva se vedle tvaru *té* v menší míře objevuje i podoba *tí* patřící též do OČ (v jádru města doložena ze spontánních promluv jedenkrát). V jazykovém povědomí je tak jako podobně motivovaná koncovka tvrdé adjektivní flexe (s. 127) doložena málo (v jádru města 17,9 % tvaru *tí*, v předměstí 4,1 %). Ojedinelé se může objevit i tvar *tej*, který do normy BMJ nepatří.

G, D, L sg. fem. zájmena *naš*

V SV, kde jsou tvary zájmen typu *ten* a *naš* shodné, je forma *našé* (vod *našé mamí to vim*; *dé to naše mamně*; *co je ti po naší tetce*) celkem častá. U zájmen typu *naš* vznikla zřejmě samostatným vývojem obdobným jako u typu *ten*.⁴²

V mladších vrstvách BMJ ustoupil tradiční tvar v souvislosti se samostatným vývojem obou typů zájmen dosti rychle tvaru *naší*, jenž je shodný se tvarem prestižním. Vyjádření typu „*dé žrat naše kočce*“ jsou možná jen v mluvě skutečně nepečlivé.

N plurálu zájmen typu *ten*

Jako u jiných jmen, liší se v N pl. u zájmen *ten* tvar pro životná maskulina a tvar pro jména ostatní. Tradiční rozvržení tvarů je forma *ti* (ev. *tí*) pro životná jména, *ti* pro ostatní. Ani v SV není toto tradiční rozvržení,

⁴¹ A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 165.

⁴² Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* III, 1960², s. 486—491.

shodné se stavem v TTD brněnského okolí, pravidelné. Poměrně často jsme zachytili případy užití tvaru *ti* v životné funkci (*než začnou ti studenti chodit; ti důstojníci chodili; ten Neckář, ten Suchi, ti to vzdělání nemají* apod.). Tvar zájmena se v těchto případech nepromítá do formy shodného adjektiva (*ti staří hudebníci*). Podobná situace je i v mladších vrstvách BMJ. Svou roli v ústupu historicky původnějšího *ti* sehrála zřejmě nejen její fonetická obtížnost, ale i vliv nepřímých pádů plurálu zájmena, kde je ve tradiční BMJ obvykle tvrdá podoba (*tech, tem* — viz dále). O převzetí jevu z OČ, kde je součástí normy, neuvažujeme; obdobně splynulá podoba adjektiv v OČ (OČ *mladí lidi*) se v BMJ objevuje jen zřídka a je zřetelně nová, zatímco splynutí tvaru zájmena je již v SV a je časté. Proti převzetí formy z OČ svědčí i skutečnost, že u zájmen typu *naš* podobné splynutí neznáme ani v náznaku, i když v OČ doloženo je.

N pl. zájmen typu *naš*

U tohoto zájmena je ze SV doložen tvar pro životné maskulinum také s dlouhou koncovkou (*naši*). Z mladších vrstev jej neznáme. Rozdíl mezi tvarem životným (*naši*) a tvarem pro ostatní rody (*naše*) se zachovává ve shodě s moravským územ ve všech vrstvách BMJ.

G, D, L pl. zájmena *ten*

V G, D, L pl. existují v SV vedle tvarů podle deklinace adjektivní (*tých, tém* — viz výše) i tvary zájmenné (*tech, tem*). Jsou odlišné od prestižních, neboť v nich nedochází ke změně souhlásky v základě zájmena (v SJ *ten* — *těch*). Tyto tvary jsou plně živé i v mladších vrstvách BMJ, a to zejména v expresivnějších projevech. U nejmladší generace tvoří více než třetinu spontánních dokladů z promluv dětí z jádra města, v předměstích pak necelé dvě třetiny. Jejich užití je však zcela mimo jazykové povědomí uživatelů, jak ukazuje výsledek anketních výzkumů (jen 4 % D pl. *tém*). Rozpor mezi údaji lze vyložit jen malým uvědomováním si foneticky nepřilíš výrazného rozdílu fonémů.

G, D, L pl. zájmen typu *naš*

Vedle tvarů podle tvrdé adjektivní deklinace (*našech, našem*) objevují se již v SV u těchto zájmen také tvary *našich, našim*, tedy tvary prestižní. Občas u těchto tvarů kolísá kvantita, v zásadě však k vytvoření nových forem odlišných od SJ nedochází. V jazykovém povědomí uživatelů existují tvary podle adjektivní flexe již jen zcela okrajově (v r. 1972 v jádru města 3,8 % dokladů).

I pl. zájmen typu *ten* a *náš*

V I pl. proběhl v zájmené flexi obdobný vývoj jako u jiných deklinací: koncovkou tohoto pádu se stalo od původu duálové *-ma*, jež je stabilní ve všech vrstvách BMJ podobně jako u jiných typů deklinace. Základ zájmena se však v generačním vývoji BMJ pozměňuje. U zájmen typu *ten* je v SV obvyklý tvar *tema*, tj. bez změny kmenové souhlásky. Existuje i ve složené podobě (řídce doložené *téma* — viz s. 134). V mluvě mladších generací ustupuje tvaru *tema* se změnou souhlásky základu. Jde o podobný vývoj jako v jiných tvarech plurálové flexe zájmena. Tvar *tema* je i formou prestižní OČ, přímé převzetí je však málo pravděpodobné.

Ojedinělý tvar *tima* — viz s. 135.

U zájmen typu *náš* je tradiční formou tvar *našema* (ev. *našéma*). Je doložen také v mladších vrstvách BMJ. Nověji se objevuje tvar *našima*, jenž je shodný s prestižní OČ.

ZÁJMENO TŘETÍ OSOBY

Tvary zájmena třetí osoby *von* (*vona, vono, voňi, voni*) souvisejí s jinými typy deklinace v dnešním jazyce jen volně. V SV nacházíme pro zájmeno toto paradigma:

	mask.	sg. neu.	fem.	pl. všechny rody
N	<i>von</i>	<i>vono</i>	<i>vona</i>	<i>voňi</i> (ž.), <i>voni</i>
G		• <i>jé, jeho, ho</i>	<i>jí</i>	<i>jich</i>
D		<i>jemu, mu</i>	<i>jí</i>	<i>jim</i>
A		• <i>jé, ho, -ň</i>	•• <i>ju</i>	<i>jich</i>
L		<i>něm</i>	<i>ňi</i>	<i>ňich</i>
I		• <i>něm, něm</i>	•• <i>ňó</i>	<i>ňima, ňema</i>

Po předložce existují ve všech pádech i tvary s počátečním *ň* (*bez ně, k němu, vod ní . . .*); v I je tvar s *ň-* i mimo předložkovou spojení.

Foném *í* se v relačních morfech realizuje obvykle krátce (s. 56n.).

- — Tvary, jejichž podoba je dána vývojem fonémů BMJ (s. 46n.).
- — Tvary, jejichž podoba je dána morfologizovanými změnami fonémů BMJ (s. 66n.).

G sg. mask. a neu.

Jako základní tvar v tomto pádě existuje podoba *je* (*bez ně*). Známe ji z postavení po předložce (*vod ně to nechcu*), důrazového (*je si nefšimé*) i z pozice nepřízvučné (*vubec si je nefšimala*). Podobně je toto *je* využíváno i v TTD brněnského okolí. Do nepřízvučné pozice se vedle toho prosadila i podoba *ho* (*fšimla si ho*).

Nověji se tvary G sg. rozhojňují a diferencují. Staré *je* rychle mizí z užívání a je nahrazováno v přízvučné pozici tvarem *jeho*, v nepřízvučné existuje pouze *ho*. Řidčeji se objevuje tvar *jej* (v předložkových spojeních *bez něj*), jenž může být pokračováním staršího *je* (přechod monoftongu *é*

v diftong *ej*), zároveň je však tvarem *OČ*. Ve spontánních promluvách je málo doložen, v jazykovém povědomí uživatelů tvoří také jen malou část:

	tradiční tvar		tvar <i>OČ</i>		tvar <i>SJ</i>		celkem
ON (G. sg. mask.)	od <i>ňé</i>		od <i>ňej</i>		od <i>ňeho</i>		
S 1967	11	3,8 ‰	15	5,2 ‰	262	91,0 ‰	288
1972	3	0,9 ‰	21	6,2 ‰	312	92,9 ‰	336
P 1967	1	1,7 ‰	4	6,6 ‰	55	91,7 ‰	60
1972	—	—	—	—	100	100,0 ‰	100

L, I sg. mask. a neu.

Tvary *o něm*, *s něm* se v SV shodují s odpovídajícími tvary zájmena *náš*. V mladších vrstvách BMJ se tvar *L* udržuje beze změn (*OČ o něm* není ze spontánních promluv doloženo, v jazykovém povědomí se v jádru města objevilo v 8 případech, tj. 2,5 ‰), v I sg. tvar *s něm* ustoupil *SJ* s *ním* podobně jako I tvar zájmena *náš*.

A sg. mask. a neu.

V nejstarší vrstvě BMJ je v tomto pádě tvar stejný jako v *G*, tedy *jé* jako základní pro všechny pozice (*něni na ně spolech; jé tam neposilé; mňela jé moc ráda; koupila si na ně kus koženki*), na jehož místo se v nepřízvučných pozicích prosazuje tvar *ho* (*mám ho tadik*). Na rozdíl od TTD brněnského okolí není v tomto pádě doložen samostatný tvar pro neutrum.

V předložkových spojeních zachytíme občas i kratší příklonné *-ň* (*nestiďim se zaň*).

V mladších vrstvách BMJ podobně jako v *G* mizí nápadné lokální *jé* a ustupuje v důrazném postavení tvaru *jeho* a v nepřízvučné pozici tvaru *ho*. Toto *ho* můžeme občas zaslechnout i v postavení ze spisovného hlediště přízvučného (*teda ho bih do teho netahál*). Užívání příklonného *-ň* trvá. Podobně jako v *G* se objevuje po předložce i tvar *nej*. Zdá se, že se postupně vytváří diference tvarů: *jeho* při důrazu u životných maskulin, *nej* po předložce, *ho* v nepřízvučné pozici.

N plurálu

V *N* pl. rozlišuje BMJ tvar životný (*voňi kluci na to nechoďijó*) a neživotný (*voni ti pláni se moc nepovedli*). Rozlišení, jež plně odpovídá stavu u jiných zájmen, je často narušováno. Tvar *voňi* se objevuje i u jiných jmen (*voňi ti moderní věci za moc nestojijó; voňi se tam ti babi furd há-*

daji). Tvar *voňi* má naději stát se monopolní formou N pl. Jde o vývoj shodný s prestižní OČ, jež tu má také od původu životný tvar i v neživotných funkcích.

A plurálu

V A pl. je v SV běžný tvar shodný s G (*jich*), jehož se užívá ve vztahu ke jménům všech rodů (*to jich teda dost mrzelo; taki diferencovaňe jich odmňeňujeme; máme jich v Jundrovje (sklady); dnes už jich teda tadi něňi vidět*). Tento tvar existuje i v některých TTD brněnského okolí. V mladších vrstvách ustupuje prestižní formě *je* (*viděl jsem je fčera*). V PV ještě formu *jich* zaslechneme, někdy se však zdá, že jde o elipsu neurčité číslovky a ne o skutečnou formu A (*dala mu jich — pár?*).

I plurálu

Jako jiné deklinace má i zájmeno *von* v tomto pádě zakončení původně duálové, totiž *-ma*. Tradiční forma *s ňima* má dubletu s *ňema*, jež je bližší flexi zájmen typu *náš*, s níž flexe zájmena *von* souvisí. Oba tvary jsou známy i z TTD brněnského okolí, tvar *s ňima* je tu častější.

V mladších vrstvách BMJ je situace obdobná. Ve spontánních promluvách máme jako daleko častější doložen tvar *s ňima*, ale jak ukazuje jazykové povědomí dětí, ani tvar *s ňema* nelze hodnotit ve vlastní BMJ jako ústupový. Jazykové povědomí dětí z předměstí je daleko vyrovnanější.

ON (I pl.)	tradiční tvar <i>s ňima</i>		novější tvar <i>s ňema</i>		tvar SJ <i>s ňimi</i>		celkem
S 1967	133	47,1 %	108	38,3 %	41	14,6 %	282
1972	206	56,3 %	101	27,6 %	59	16,1 %	366
P 1967	37	71,1 %	6	11,6 %	9	17,3 %	52
1972	88	83,8 %	8	7,6 %	9	8,6 %	105

ZÁJMENA MŮJ, TVŮJ, SVŮJ

Přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj* se v BMJ skloňují podobně jako v SJ podle deklinačního schématu adjektiv. Vedle tvarů podle deklinace adjektivní, tzv. kratších (*mího, mímu*), se užívají i některé tvary delší (s deklinací podle zájmen typu *náš*). Z našeho materiálu lze soudit, že jsou běžné především v N (*moja maminka; moji bratřenci; moje ubróski*), v nepřímých pádech máme ze SV doloženy obvykle tvary kratší (z *mé víbavi; své sestru; vot svých rodiču; tvém nápadum*). Delší tvar bývá využit v promluvách usilujících o jistou kulturnost (*ta s tím svojím klukem nadělá; moju maminku vodvezli*). Kratší tvary N zachytíme u mladších mluvčích (*tví vjeći, má švica*). Mohou mít oporu v TTD brněnského okolí, v nichž se vesměs jako základní uvádějí formy kratší.

Jazykové povědomí uživatelů nejmladší generace dává v N (sg. fem.) jednoznačně přednost delším tvarům (v jádru města 8,2 % dokladů na *má*, v předměstí 4,5 %), v I sg. jsou naopak v jádru města součástí jazykového povědomí spíše formy kratší. Je však sporné, zda by bylo možno tuto skutečnost pokládat za vliv kodifikace SJ, jež delší formy pokládá za součást normy především v N a A.

MŮJ (I sg. fem.)	tvar delší <i>mojó/mojou/moji</i>		tvar kratší <i>mó/mou</i>		celkem
S 1972	144	39,6 %	219	60,4 %	363
P 1972	63	58,4 %	45	41,6 %	108

Přivlastňovací zájmeno pro 3. osobu má stejný tvar jako v SJ a i jeho flexe se řídí stejnými zásadami (*jeho, jejich* nesklonné, *její* podle měkkého typu adjektiv).

OSTATNÍ ZÁJMENA

Zájmeno *gdo* a zájmena odvozená (*negdo, ňigdo*) mají deklinaci podle typu *ten* (viz s. 132).

Zájmeno *co* a zájmena odvozená (*neco, ňic*) mají deklinaci podle typu *náš* (viz s. 132); u tohoto zájmena existuje v A stejně jako v SJ zkrácená podoba -č, jež se připíná k předložce (*nač to máš; zač to prodávaji*).

Zájmeno *čiči*: Tradiční formou tohoto zájmena je nesklonné *čich* (*čich je to kabát; čich só to krámi; čich pérems to psál*). Tvar je obdobou přivlastňovacího nesklonného *jejich* a existuje i v TTD brněnského okolí. Je velmi běžný ve všech vrstvách BMJ a i nejmladší mluvčí si jej uvědomují jako součást jazykového povědomí (ve vazbě „čí je to sešit“ v jádru města 36,5 % dokladů na *čich*, v předměstí 57,3 %). V nepřímých pádech nemáme ze spontánních projevů v MV zájmeno doloženo.

Ostatní tázací zájmena jsou tvarem tvrdá adjektiva a skloňují se podle adjektivní složené deklinace.

Zvláštní postavení má zájmeno *fšecek*. Rozlišuje sice svými tvary rod i číslo (mask. *fšecek*, fem. *fšecka*, neu. *fšecko*, pl. *fšeci/fšeci* [živ.], *fšecki*), tvary jednotlivých rodů však nejsou stejně časté. Pravidelné a skutečně tradiční jsou jen formy sg. neutra a tvary plurálové, jež se obvykle užívají v absolutním postavení. Formy maskulina a feminima bývají vázány jako atribut k některému jménu (*fšecka nemoc ze mňe spadla; stratił fšeceg zájem; ale i fšecek se uhoňil a ňic s teho*), častěji je však nahrazují tvary adjektiva *celé* (*su celé malátné*). Zájmeno je v těchto rodech poměrně nejobvyklejší v ustálených spojeních (*fši siló, fšim právem*). Podobně se zájmeno *fšecek* (*fšechen*) využívá i v jiných mluvených útvarech češtiny.

Tvarová soustava zájmena se v jednotlivých vrstvách BMJ mění. V SV má *fšecek*, a to ve shodě s TTD brněnského okolí, v nepřímých pádech tvary podle tvrdé adjektivní flexe. Zároveň s nimi však existují i tvary zájmenné, jež jsou až na koncovku *-ma* v I pl. stejně jako v SJ. V mladších vrstvách tvary podle tvrdé adjektivní flexe vymizely. Jazykové povědomí dětí je udržuje v nepatrném zbytku (v L pl. 2,2 % dokladů *fšeckím/fšeckém*), ze spontánních promluv nejsou doloženy.

NUMERALE

Tak jako v SJ jsou i v BMJ číslovky slovním druhem shrnujícím různé typy ohebných, ale i neohebných slov, jejichž společným rysem je to, že označují kvantitativní údaje. Morfologie číslovek je proto nejednotná.

ČÍSLOVKY ZÁKLADNÍ

Jeden — se skloňuje podle typu *ten*.

Dva, voba

Číslovky *dva, voba* mají zvláštní sklonění, jež má svůj základ ve starších stádiích jazyka. Ze SV známe tyto tvary: N *dvá* (mask. živ.), *dva* (mask. neživ.), *duje* (fem., neu.); G • *dvóch*; D • *dvóm*; A *dua* (mask.), *duje*; L • *dvóch*; I • *dvóma*.

• Tvary, jejichž podoba je dána vývojem fonémů BMJ (s. 51n.).

N o m i n a t i v n í tvar uplatňuje důsledně princip životnosti; životným maskulinům přísluší tvar *dvá, vobá* (*vobá dua to podepsali*), neživotným *dva* (*só tam než dva stolki*), pro femininum a neutrum je společný tvar *duje* (*duje kniški, duje kotata*) shodný se SJ. Tvarové rozlišení rodů, jež se shoduje s TTD širokého zázemí města, je živé ve všech vrstvách BMJ. Tvoří dosud i okrajovou součást jazykového povědomí dětí (v jádru města 6 0/0 písemných odpovědí *dvá*, v předměstí 19,2 0/0).

Genitivní a s ním shodný **lokálový** tvar (shoda je tu pokračováním staré tvarové korespondence G a L duálu) je v BMJ, a to ve shodě s TTD brněnského okolí, pokračováním historicky původní formy jen z části. Původní předpokládané *dvó* přejímá zakončení *-ch*, jež je obvyklé v pl.

zájmen.⁴³ Tvar *dvóch* je živý ve všech vrstvách BMJ. V hláskově odměněné podobě *dvouch* patří do normy OČ. Spisovně *dvou* zachytíme spíše v promluvách kultivovanějších, tvoří však již významnou složku jazykového povědomí mladé generace:

DVA (L mask.)	<i>dvóch/dvouch</i>		<i>dvó/dvou</i>		celkem
S 1972	140	42,6 %	188	57,4 %	328
P 1972	64	64,7 %	35	35,7 %	99

Dativní tvar *dvóm* není pokračováním starší dativní formy, ale je tvořen samostatně. Navazuje na genitivní a lokálové tvary paradigmatu číslovky a přejímá koncovku *-m* pravidelnou v D pl. všech deklinací. Je velmi stabilní.

V tomto tvaru pozorujeme v BMJ náznak sekundárního rozlišení rodu počítaného předmětu tvarem číslovky: u mužského rodu je tradiční tvar číslovky *dvóm* (*dvoum*) daleko častější než ve feminimu. Zdá se, že tu má tvar N vliv i na podobu nepřímých pádů. Toto rozlišení je dobře patrné na materiálu odrážejícím jazykové povědomí uživatelů:

DVA (D mask.)	<i>dvóm/dvoum</i>		<i>dvjema</i>		celkem
S 1967	180	72,3 %	69	27,7 %	249
1972	232	67,6 %	111	32,4 %	343
P 1967	46	82,2 %	10	17,8 %	56
1972	78	75,0 %	26	25,0 %	104

DVA (D fem.)	<i>dvóm/dvoum</i>		<i>dvjema</i>		celkem
S 1967	142	54,4 %	119	45,6 %	261
1972	104	33,9 %	203	66,1 %	307
P 1967	35	77,8 %	10	22,2 %	45
1972	66	63,5 %	38	36,5 %	104

Instrumentálový tvar SV *dvóma* má ve svém základu ó obdobně jako D vyrovnáním s ostatními pády. Forma sama je včetně hláskově obměněného *dvouma* dosti častá ve všech vrstvách BMJ. Podobně jako v D se vedle ní objevuje i tvar shodný se SJ (*chozí z dvóma klukama — ze dvjema děfčatama*).

Tři, štiři

Tyto číslovky mají v SV ve shodě s TTD brněnského okolí vlastní typ deklinace; u obou číslovek se užívá stejných relačních morfů:

N *tří, štiři* (mask. živ.), *tři, štiři*; G *třech, štiřech*; D *třem, štiřem*; A *tři štiři*; L = G; I *třema, štiřema/štiřma*.

⁴³ Jan Gebauer, *Historická mluvnice ...*, op. cit., s. 456—459.

V **nominativu** rozlišují obě číslovky v SV tvar pro shodu s životným subst. mask., který má dlouhou kvantitu koncovky, a tvar pro shodu s ostatními jmény (krátká kvantita — jde o obdobu diferenciacie u jiných deklinací jmenných). Rozlišení v mladších vrstvách mizí.

Tvar **genitivu** obou číslovek je tvořen jinak než v SJ, a to připojením koncovky *-ech* známé ze zájmenné flexe. Zároveň tak došlo k vyrovnání G a L, jež je u jiných základních číslovek. Tradiční tvary v mladších vrstvách BMJ ustoupily, v jazykovém povědomí dětí se však dosud do značné míry uchovávají, a to především v předměstí (při výzkumu v jádru města 38,7 % dokladů s tradičním morfem, v předměstí 80 % dokladů).

V **instrumentálu** jsou nejstaršími doloženými tvary *třema*, *štiřema*. Tvar *štiřema* je omezen jen na SV a ani tu není pravidelný; v mluvě mladších Brňanů zcela ustoupil tvaru *štiřma*. Koncové *-ma* je živé podobně jako v jiných typech deklinace ve všech vrstvách BMJ.

U číslovky *štiři* pozorujeme ještě jednu tvarovou změnu: vedle tvarů se základem *štiř* jsou již v nejstarší doložené podobě BMJ známy i tvary se základem *štir-* (*štirech*, *štirem*). Oba typy kmene se střídají i u jednoho mluvčího a zatím nelze odhadnout, které z podob dá vývoj přednost. V jazykovém povědomí mladých Brňanů byly tvary se základem *štir* běžnější v předměstí a při shodě s neživotným substantivem: v odpovědi na otázku „2 + 2 = ?“ byly zaznamenány v jádru města v 49,7 % dokladů, v předměstí v 62,1 %, ve vazbě „od 4 chlapců“ v jádru města 27,5 % dokladů, v předměstí 48,3 %.

Číslovky 5–99

Tyto číslovky mají stejný typ deklinace. V G, D, L je zakončení *-i* (*řekl to svém pjeři kamarádum*), v I je tradiční koncovkou *-ima*, známé z TTD (*brali to fšema desitima*). Toto zakončení se v mladších vrstvách BMJ dosti dobře uchovává a náleží i do jazykového povědomí uživatelů:

PĚT (I)	<i>pjetima</i>		<i>pjeři</i>		celkem
S 1972	212	58,4 %	151	41,6 %	363
P 1972	79	72,5 %	30	27,5 %	109

V číslovkách se zakončením *-set/-cet* (*deset*, *dvacet* . . .) je v nepřímých pádech tvar *desití*, *dvacití*.

Sto — se skloňuje jako neutrum město, a to i ve spojení *dvje sta (do-stál za to dvje sta a bil rát, že to má z domu)*.

OSTATNÍ TYPY ČÍSLOVEK

Číslovky řadové

jsou svým tvarem adjektiva a skloňují se podle typů složené adjektivní deklinace.

Číslovky druhové

jsou v BMJ užívány v podstatě podle stejných zásad jako v SJ (*kópili sme dvoje kamna; má ale pateri šati*); pro označení jednoho předmětu se užívá jen číslovka *jeden* (*mám jen jedni šati*). Pokud jde o deklinaci, mají tyto číslovky v N obvykle tvar jmenný, v nepřímých pádech se skloňují podle adjektivní flexe — *musim topit ve dvojiach kamnech; ze štvoréh dveři mňa višópli; ve vobojich novinách to bilo*; jako dubleta je v SV doložen složený tvar i v N — *đelaji dvoji, troji máslo; vopsluhuje štvéri kamna*. Z mladších vrstev BMJ tyto tvary nemáme doloženy.

Číslovky násobné

jsou nesklonné (*dvakrát*), nebo mají formu složeného adjektiva (*dvojnásobní*).

Číslovky neurčité

mají tvary stejné jako v SJ (*kolik, tolik — kolika, tolika*; nesklonné *moc, hromadu, trochu*).

VERBUM

SLOVESNÉ KATEGORIE

Vlastní slovesné kategorie osoby, času, způsobu, vidu a slovesného rodu i kongruenční kategorie gramatického čísla jsou v BMJ shodné se SJ. Stejný je i způsob jejich vyjadřování, odlišuje se však výstavba některých morfů a jejich distribuce.

Se SJ se shoduje i způsob vyjadřování tzv. plurálu úcty, tj. vykání. Jako stopa z dřívějších dob se uchoval v paměti, ne však v praktickém užívání, i způsob jiný, onkání a onikání. Jde o užívání 3. os. sg. (onkání) a 3. os. pl. (onikání) při oslovování osob, k nimž pociťuje mluvčí jistý odstup. Užívání sg. bylo méně oficiální (*Gustičko, ona to neví?*), onikání, patřící do BMJ nesporně vlivem němčiny, zdůrazňovalo odstup mluvčího a posluchače výrazněji (*pane rado, oňi to umňeji nejlepši viložit*). Oba způsoby existovaly v mluvě jiných měst, dnes však již zcela zanikly.

TVAROVÁ SOUSTAVA SLOVES

URČITÉ TVARY

Prézens

V BMJ existují podle přítomných tvarů tři skupiny sloves:

1. skupina — slovesa s koncovkou *-u* v 1. os. sg.;
2. skupina — slovesa s koncovkou *-ím* v 1. os. sg.;
3. skupina — slovesa s koncovkou *-ám* v 1. os. sg.

Takto rozčleněná soustava přítomných tvarů, odpovídající i stavu v TDD brněnského okolí,⁴⁴ je natolik pravidelná, že se jí přizpůsobila i přítomná konjugace tzv. atematických sloves (slovesa *bít* (*bit*), *chřít* (*chřet*) — podle sk. 1, sloveso *jíst* (*jest*), *vjedět* podle sk. 2, slovesa *mít*, *dát* podle sk. 3 — viz dále).

Konjugace má v SV tyto koncovky:

	1. osoba	2. osoba	3. osoba
1. skupina sg. (●●) <i>-u</i>		<i>-eš</i>	<i>-e</i>
pl. <i>-eme/-em</i>		<i>-ete</i>	●(●●) <i>-ó</i>
2. skupina sg. <i>-ím</i>		<i>-íš</i>	<i>-í</i>
pl. <i>-íme</i>		<i>-íte</i>	<i>-ijó</i>
3. skupina sg. <i>-ám</i>		<i>-áš</i>	<i>-á</i>
pl. <i>-áme</i>		<i>-áte</i>	<i>-aji</i>

Foném *i* se v relačních morfech obvykle realizuje krátce (s. 56n.).

- — Tvary, jejichž podoba je dána vývojem fonémů BMJ (s. 51n.).
- — Tvary, jejichž podoba je dána morfologizovanými změnami fonémů BMJ (s. 66n.).

⁴⁴ Fr. Svěrák ve své *Brněnské mluvě* zjišťuje poněkud odlišný stav. Jeho řešení, přeceňující podíl ID tendence prosazující výrazný morf *-ajó* ke slovesům typu *čelat*, se ukázalo vzhledem k našemu materiálu jako neadekvátní.

A. ZAŘAZENÍ SLOVES K JEDNOTLIVÝM KONJUGAČNÍM TYPŮM

Vlastní třídění sloves do jednotlivých slovesných tříd podle přítomného kmene uplatňované v SJ je založeno na zakončení tohoto kmene. V BMJ jsou rozdíly mezi třídami 1.—3. v přítomném setřeny vývojem fonémů (rozdíl 1.—3. třídy v 1. os. sg. a 3. os. pl.). Uvnitř tříd pak SJ rozlišuje typy konjugace tradičně označované jako vzory, jejichž diferenciaci je založena na vztahu mezi přítomným a infinitivním kmenem, v menším rozsahu pak na rozdílu hláskoslovném (tzv. měkké vzory). Konjugační typy v BMJ můžeme vymezit obdobně jako v SJ, neboť vztah mezi kmenem přítomným a minulým u jednotlivých sloves je stejný jako v SJ. V této práci odkazujeme proto dle potřeby na ustálený soubor konjugačních typů spisovných a vlastní paradigmatata sloves v úplnosti neuvádíme.

Príslušnost slovesa k typu konjugace v BMJ není ani pro toho, kdo SV nezná, obtížná, neboť ve velké většině případů je tvar 3. os. sg. shodný s tvarem spisovným. Slovesům 1., 2. a 3. slovesné třídy SJ odpovídají v SV slovesa I. skupiny, 4. slovesná třída odpovídá skupině II. a zbyváající slovesa tvoří skupinu III. Rozdíly mezi SV a SJ najdeme jen u jednotlivých výrazů.

Slovesa patřící v SJ k typu *brát*, *mazat* mají v HČ tendenci přecházet k progresivnímu typu *dělat*: tvary podle typu *dělat* jsou u některých z nich dnes i součástí normy SJ. V SV je takový přechod k jinému typu konjugace vzácný, slovesa zachovávají starší typ ohýbání a tvary podle III. skupiny se u nich objevují v menší míře.⁴⁵ V SV mají tvary podle 1. skupiny i slovesa, jež v SJ přešla k typu *dělat* veskrze (tedy např. *on líce jako blázen*; *moce se*; *vrce*), v mladších vrstvách však již zvítězil tvar prestižní (při výzkumu jazykového povědomí v jádru města 5,6 % dokladů typu *on líce*, v předměstí 8,3 %). U sloves, u nichž přechod k typu *dělat* probíhá v současné fázi vývoje jazyka, zaznamenáváme většinou tvary tradiční, do jazykového povědomí uživatelů se však postupně prosazují i koncovky odpovídající vývoji v prestižních jazykových útvech.

	HOUPAT (3. os. sg.) tradiční tvar		prestižní tvar		celkem
	<i>hópe</i> , <i>hompe</i> , <i>houpe</i>		<i>hópá</i> , <i>hompá</i> , <i>houpá</i>		
S 1972	223	62,7 %	133	37,3 %	356
P 1972	73	70,9 %	30	29,1 %	103

Z jednotlivých výrazů majících v SV jinou konjugaci než v SJ je frekventováno slovo *hrát* — v SV *hrám*, *on hrá* (podle sk. 3); v mladších vrstvách je podoba prestižní (*hraju*, *hraje*) daleko běžnější.

⁴⁵ Přechod mezi I. a V. slovesnou třídou je velmi starý — srov. A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 189n.

Jak již bylo řečeno, přizpůsobuje se v SV pravidelné konjugaci i tvarová soustava přezentu sloves atematických. Tvary podle skupiny I má pravidelně sloveso *bit* ve funkci spony (došlo tak k diferenciaci tvaru plnovýznamového od *sem* ve funkci izolovaného morfu tvaru préterita). Tvar *já su* je celomoravský a pokládá se tradičně za výrazný rys prozrazující moravský původ mluvčího. Pro jeho pravidelnost svědčí i výsledky z výzkumu povědomí brněnských dětí, jež v jádru města udávaly tvar *já su* v 79,1 % dokladů (z 297), v předměstí v 83,6 %.

B. VLASTNÍ MORFOLOGICKÉ JEVY PRÉZENTNÍ KONJUGACE

3. os. pl. sloves II. skupiny

Společným morfem pro tento tvar je u sloves II. skupiny koncovka *-ijó*, jež je pravidelná i v TTD širokého zázemí města. Tato koncovka je výrazně odlišná od zakončení prestižního, *jemuž* v mladších vrstvách BMJ ustupuje. Ústup tradiční koncovky probíhá jednak jejím vnějškovým popisovněním — náhradou výrazného středomoravského *ó* prestižním fonémem *-ou* (jev jsme sledovali výše v souvislosti s vývojem tradičních monoftongů — viz s. 55), jednak náhradou tradiční koncovky některou z koncovek běžných v prestižních jazykových útvarech. Vzhledem k tomu, že SJ má u sloves odpovídající třídy (IV.) zakončení diferencované podle typu slovesy — typy oni *proší, trpí* × *sázejí*, zatímco OČ tvar různě unifikuje (oni *prosejí, trpjejí, sázejí; prosej, trpjej, sázej*; ev. v části Čech i oni *proší, trpí, sází*), působí tu na tradiční stav několik vlivů a ustalování tvaru tím může být ztíženo.

Ve spontánních promluvách v jádru města i v předměstí je situace zatím i u mladé generace dosti blízká tradičnímu stavu: v jádru města tvoří tradiční zakončení 80 % získaných dokladů, v předměstí 90 % (převahu má přitom i tradiční realizace s monoftongem), v jazykovém povědomí uživatelů se však již tradiční stav rozkolísává a objevují se i podoby prestižní.

Při výzkumu povědomí mladých Brňanů byly zaznamenány tyto výsledky:

Slovesa typu *prosit*

	tradiční morf		prestižní morf		OČ		SJ		celkem
	<i>šidijó/šidijou</i>		OČ <i>šiděj</i>		OČ <i>šideji/-i</i>		SJ <i>šidí</i>		
ŠIDIT (3. os. pl.)									
S 1967	110	39,7 %	22	7,9 %	9	3,3 %	136	49,1 %	277
P 1967	46	76,6 %	1	1,7 %	—	—	13	21,7 %	60

CHODIT (3. os. pl.)	<i>choďijó/choďijou</i>		<i>choďej</i>	<i>choďeji (-í)</i>		<i>choďt</i>			
S 1972	63	17,2 %	58	15,8 %	1	0,3 %	245	66,7 %	367
P 1972	47	43,1 %	16	14,7 %	2	1,8 %	44	40,4 %	109

Jako neutrální se v jazykovém povědomí dětí ustaluje u těchto sloves SJ tvar posilovaný jazykovou výukou ve škole. Mezi oběma etapami výzkumu pozorujeme v jádru města i v předměstí velký ústup tradičního znění, výsledky rozboru spontánních promluv však naznačují, že rozdíl souvisí i s volbou výrazu: sloveso *šidít* jako daleko expresivnější uchovává v jazykovém povědomí tradiční tvar snáze než neutrální výraz.

Slovesa typu *sázet*

U sloves patřících v SJ k tomuto konjugačnímu typu by měl vliv jazykové výuky ve škole vést při ústupu tradičních tvarů k prosazování koncovky *-eji* (ev. *-eji*); jazykové povědomí dětí však pro takový posun nesvědčí:

UMĚT (3. os. pl.)	tradiční morf		prestižní morf		SJ		celkem		
	<i>umijó/umijou</i>	<i>umňej</i>	OČ	HČ					
S 1967	88	29,6 %	22	7,4 %	150	50,5 %	37	12,5 %	297
1972	81	24,2 %	25	6,9 %	210	58,3 %	38	10,6 %	360
P 1967	41	68,3 %	1	1,7 %	16	26,6 %	3	3,4 %	60
1972	66	58,4 %	5	4,4 %	39	34,5 %	3	2,7 %	113

Dnešní stav využití koncovek v 3. os. pl. sloves II. skupiny ukazuje, že zde trvají unifikované tvary a rozdíl mezi jednotlivými typy konjugace (známými ze SJ) se neprojevuje. Tradiční unifikovaná koncovka sice do značné míry ustoupila, především v jádru města, na její místo se však prosazuje jiná unifikace tvaru — společné zakončení *-í*: toto zakončení lze již dnes pokládat z hlediska jazykového povědomí za základní morf, na jehož využití nemění nic ani to, že je homonymní s morfem pro sg. téže skupiny sloves.

3. os. pl. III. skupiny sloves

V SV mají slovesa III. skupiny koncovku *-aji* (*pátraji, daji*), jež je až na kvantitu shodná s koncovkou spisovnou. Není však z tohoto jazykového útvaru přejata. Existuje i v části TTD brněnského okolí a její zvláštnost tkví v tom, že není přímým pokračováním historicky původního *-ajú* (stč. dělajú); samostatný vznik tvaru v části středomoravských nářečí nebyl

zatím uspokojivě vyřešen.⁴⁶ V dialektech i v SV jde o morf ustupující: na jeho místo proniká *-ajó* sblížující tvar s jinými slovesnými paradigmaty a patřící i do normy ID. V mladších vrstvách BMJ se rozšiřuje toto *-ajó* (často i v hláskově pospisovněné podobě *-ajou*) dosti rychle, přestože je výrazně nespisovné. Ve spontánních promluvách brněnských dětí bylo sice zachyceno mnohem méně než tradiční tvar (6 dokladů na tvary typu *dajó* proti 45 dokladům typu *daji* a 23 zněním spisovným), patří však do jejich jazykového povědomí a děti se k němu při výzkumu v mnoha případech aktivně hlásily.

Tradiční zakončení *-aji* v jazykovém povědomí mladých uživatelů splývá se SJ, neboť realizace kvantity *-í* není pevná (viz s. 56n.) a při zápisu pak respondent volí pro něj běžnější spisovný, jehož odlišnost od fonologického skladu vlastní mluvy nepocituje. Celkem byly při výzkumu zaznamenány tyto relace:

	interdialektický morf		prestižní morfy		celkem	
	<i>hledajó/hledajou</i>		OČ <i>hledaj</i>		SJ (= SV) <i>hledaji/hledaji</i>	
HLEDAT (3. os. pl.)						
S 1967	115	37,2 %	22	7,1 %	172	55,7 %
1972	107	28,7 %	34	9,2 %	231	62,1 %
P 1967	25	56,8 %	—	—	19	43,2 %
1972	51	46,3 %	8	7,3 %	51	46,4 %

Podíl ID morfu v materiálu z předměstí souvisí s tím, že v předměstích, v nichž výzkum probíhal, patří koncovka *-ajó* jako dubleta do normy TTD.

Celkově se u sloves této skupiny v BMJ projevuje obdobný stav jako u skupiny II, tj. tvarová soustava se přizpůsobuje prestižní: mezistupněm je tu vliv ID vývoje, který zatím nelze pokládat za okrajový: podíl morfu *-ajó (-ajou)* je u těchto sloves obdobný jako v sk. II podíl morfu *-ijó (-ijou)*, který jednoznačně do normy SV i TTD patří.

Typicky OČ morf *-aj* pronikl do povědomí uživatelů podobně jako morf *-ej* u sk. II nově. Je doložen málo.

⁴⁶ Koncovku v tomto fonologickém složení nezaznamenal pro Moravu ani Gebauer, *Historická mluvnice...*, op. cit., ani mluvnice A. Lamprechta — D. Šlosara — J. Bauera, op. cit.; jen zmínka je u Běliče *Nástín...*, op. cit., s. 192. Zachytil ji však jako dubletu Bartoš, op. cit., a uvádí ji i Svěrák (op. cit., s. 64).

PRÉTERITUM

Minulý čas se v BMJ tvoří podobně jako v SJ složeně z minulého přičestí významového slovesa a izolovaného morfu — určitého tvaru pomocného slovesa *bít*. Tvoření přičestí významového slovesa sledujeme dále. Pomocné sloveso má tyto tvary: sg. 1. os. (prosil) *sem*, 2. os. (prosil) *-s*, pl. 1. os. (prosili) *sme*, 2. os. (prosili) *ste*; 3. osoba sg. a pl. má izolovaný morf nulový (sg. prosil, pl. prosili). Tvary 1. osoby sg. a pl. a 2. os. pl. jsou hláskovou obměnou SJ *jsem, jsme, jste* a patří i do ortoepické normy SJ. Tvar pro 2. os. sg. *-s* existuje v SJ jako (moravská) dubleta plného *jsi*. Na rozdíl od SJ, kde se *-s* připíná na spojku, zájmeno, někdy i za sloveso, tvoří-li první přízvukový celek věty, je jeho postavení v BMJ méně ustáleno a připojuje se za sloveso i jinde (*ti to donesls; kam dals dudlík*).

FUTURUM

Budoucí čas se tvoří podobně jako v SJ od sloves nedokonavých opisně, tj. z infinitivu plnovýznamového slovesa a izolovaného morfu tvořeného z určitého tvaru futura slovesa *bít* (*budu, budeš, bude, budeme, budete, budó psat*). U sloves dokonavých má přítomný tvar stejně jako v SJ funkci futura (*napišu to zítra, udělám to za chvílku*). U menší skupiny sloves existuje i tvoření futura pomocí předpony *po-* (*poletím, pojedu*).

IMPERATIV

Imperativ se tvoří v BMJ třemi způsoby, jež odpovídají v podstatě způsobům SJ; ve využití morfů jsou však drobné rozdíly.

	typ a	typ b	typ c
2. sg.	--- (<i>nes</i>)	-i (<i>ďi</i>)	● -é (<i>ďelé</i>)
1. pl.	-me (<i>nesme</i>)	-ime (<i>ďime</i>)	● -éme (<i>ďeléme</i>)
2. pl.	-te (<i>neste</i>)	-ite (<i>ďite</i>)	● -éte (<i>ďeléte</i>)

● — Tvary, jejichž podoba je dána vývojem fonémů BMJ (s. 46n.).

A. VYUŽITÍ MORFŮ U JEDNOTLIVÝCH SLOVES

Využití morfů je v SV obdobné jako v SJ: u sloves III. skupiny (5. slovesná třída) je většinou soustava **c**, jinde soustava **a**; u sloves, jejichž základ je zakončen složitější skupinou souhlásek, najdeme soustavu **b**. Soustava typu **c** je i u některých sloves typu *mazat* (*učesé se*, *mazé přič* — u sloves s minulým kmenem zakončeným na *-a* je tendence k imperativu s koncovkou *-ej*, *-ejme*, *-ejte* i v SJ).

Tato analogie mezi tvarovou soustavou SJ a SV není zcela pravidelná: U jednotlivých sloves III. skupiny bývá kolísání mezi typem **c** a **a** (*poďif se*; *schof mi to*; *nech to na pokoju // poďivé se*; *neché teho*; *skové se*; u některých je podobné kolísání i v SJ — *nech//nechej*); podle typu **a** jsou doloženy spíše v MV. Jak ukázal výzkum jazykového povědomí, jsou u dětí běžné:

	tvar s nulovým morfem		tvar s morfem <i>-ej(é)</i>		celkem
SCHOVAT (2. sg. imp.)	<i>schof</i>		<i>schovej/schové</i>		
S 1972	172	51,6 %	161	48,4 %	333
P 1972	59	59,0 %	41	41,0 %	100

(Od alternace *schovat* — *skovat* odhlížíme.)

I hodnocení složitosti souhláskové skupiny, jež je rozhodující pro volbu koncovek typu **b**, nemusí být ustálené: tak jsou součástí BMJ i podoby *oteřř//otevři*, *omast//omasti*. Podobné tvarové dublety jsou i v dnešním SJ.

Na rozdíl od SJ nemají slovesa s kmenem zakončeným na *-i* (*lit*, *krit*, *pit*, *bit* atd.) v imperativu souhlásku *-j*, užívají se tedy podoby typu *nabi*, *nabime*, *nabite*. Jde o zachování staršího stavu, SJ podoba *bij* je novější.⁴⁷

Tyto tradiční formy jsou běžné i v mladších vrstvách BMJ a jsou dosud i živou součástí jazykového povědomí dětí:

	tradiční tvar		prestižní tvar		celkem
NAPÍT (2. sg. imp.)	<i>napi</i>		<i>napij</i>		
S 1972	238	65,6 %	125	34,4 %	363
P 1972	84	78,5 %	23	21,5 %	107

⁴⁷ Viz A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 218—219.

B. VLASTNÍ MORFOLOGICKÉ JEVY TVOŘENÍ IMPERATIVU

Soustava koncovek typu **b** se liší od SJ tím, že před koncovým *-me*, *-te* zůstává zachováno *i* tvořící zakončení sg. formy (v SJ má obdobná soustava tvarů zakončení *-i*, *-eme*, *-ete*). Toto zakončení, doložené také v TTD brněnského okolí, je ve všech vrstvách BMJ běžné a patří i do jazykového povědomí uživatelů.

Při výzkumu byly zjištěny tyto relace:

NEJEZDIT (2. pl. imp.)	tradiční tvar <i>nejezdíte</i>		prestižní tvar <i>nejezděte</i>		celkem
S 1967	147	53,7 %	127	46,3 %	274
1972	176	55,2 %	143	44,8 %	319
P 1967	40	66,7 %	20	33,3 %	60
1972	74	71,2 %	30	28,8 %	104

Takřka totožné relace byly zjištěny u slovesa poslat (*pošlíte* — *pošlete*).

KONDITIONÁL

Podmiňovací způsob má obdobné tvoření jako v SJ — tvoří se z minulého příčestí významového slovesa a izolovaného morfu. Tvar je ve všech vrstvách BMJ ustálený. Užívají se tyto podoby izolovaného morfu:

pl.	1. os. (dal) <i>bich</i>	2. os. (dal) <i>bis</i>	3. os. (dal) <i>bi</i>
sg.	(dali) <i>bisme</i>	(dali) <i>biste</i>	(dali) <i>bi</i>

Morf 2. osoby *bis* nefunguje jen jako pevná jednotka, ale rozkládá se na *bi*, vstupující do výpovědi jako příklonka za 1. přízvučný výraz, a *-s*, které může být připojeno i k výrazu jinému, a to často z výslovnostních důvodů (*to bi sis mňel rozmislet*). Stejně se chová shodně znějící morf i v SJ.

V TTD brněnského okolí je znám v 1. os. pl. i tvar *bichme* (*mi bichme rači kópili neco lepšího*); z BMJ není doložen.

PASÍVUM

Trpného rodu se v BMJ, a to ve shodě s ostatními mluvenými podobami českého národního jazyka, užívá minimálně. Pokud v komunikační situaci vzniká potřeba pasivního vyjádření, užívají mluvčí neosobní vyjádření aktivní (*přihláški přijimaji f šesce*) nebo zvrtné pasivum (*přihláški se přijimaji f šesce*). Pokud se volí vyjádření pasivní, tj. tvar tvořený podobně jako v SJ z trpného přičestí a izolovaného morfu — tvaru pomocného slovesa *bít*, splývá forma s perfektem, neboť trpné přičestí existuje v SV obvykle v podobě složené — viz s. 159. U vyjádření typu *bil za to pochválené, dům je zavřené* odhadujeme pak podle celkové situace projevu, zda jde o skutečné pasivum (zřídka), nebo o vazbu sponového slovesa a deverbativního adjektiva (častěji). Někdy není přesné rozhodnutí možné.

Podobná situace ve vyjadřování pasíva je i v jiných mluvených útvarch češtiny a v mladších vrstvách BMJ se v podstatě nemění.

NEURČITÉ TVARY SLOVESNÉ

Infinitiv

Infinitivy jednotlivých sloves většinou odpovídají tvarům SJ. Rozdily jsou následující:

1. Veškeré infinitivy jsou zakončeny *-t*. Tvary jako *říct*, *upect/upíct*, *mocť* jsou natolik běžné, že pronikají i do psaných projevů. V tomto rysu se BMJ shoduje nejen s TTD brněnského okolí, ale i s mluvenými pres-tižními útvary češtiny (OČ, HČ).

2. Většina jednoslabičných infinitivů je s krátkou kvantitou (*lit*, *dat*, *brat*, *zut*, *znat*), tuto kvantitu mají pak i odvozeniny (*vizut*, *zebrat*). Jde o tradiční způsob využití fonémů; sledovali jsme jej výše — s. 62. Dlouhá kvantita je pravidlem jen u infinitivů typu *bát se*; jejich historický původ je odlišný.⁴⁸

3. U sloves patřících v SJ do 2. slovesné třídy jsou v několika případech v SV zachovány starší infinitivy podle typu *začít* u sloves, jež v SJ přešla nebo přecházejí k progresivnějším konjugačním typům. Tradiční *rožit*, *zhasit*, *chítit* je omezeno na SV, z mladších vrstev máme doloženy jen infinitivy obdobné spisovným (*rožnót*, *chitnót*).

Příchestí minulé

Minulé příchestí se v BMJ tvoří ve shodě s TTD brněnského okolí i ve shodě se SJ jednotně připínáním gramatického morfu k infinitivnímu kmeni sloves. Využívá se morfů sg. *-l* (mask.), *-la* (fem.), *-lo* (neu.); pl. *-li* (*řekl*, *řekla*, *řeklo*, *řekli*; *nesl*, *nesla*, *neslo*, *nesli*; *nachistal*, *nachistala*, *nachistalo*, *nachistali*).

⁴⁸ Viz A. Lamprecht — D. Šlosar — J. Bauer, op. cit., s. 31—33.

OČ způsob tvoření přičestí, tj. nulový morf v mask. sg. u sloves se zavřeným kmenem (typ *on nes, roskvet*) do BMJ nepronikl. Ze spontánních promluv mladé generace je doložen jen dvakrát, v jazykovém povědomí se objevil náhodně (2,7 % dokladů na tvar *on vez*).

U sloves patřících v SJ do 2. slovesné třídy se u sloves se zavřeným kmenem tvoří přičestí tradičně bez kmenotvorné přípony *-nu* (*sedl, lehl, spadl, kecl, klapl, zvald*). Vlivem tendencí pronikajících z českých nářečí až do HČ se u těchto sloves ojediněle objevují v MV i tvary *lehnul, sednul* apod. Jak ve spontánních projevech, tak v jazykovém povědomí uživatelů jsou zatím okrajové (při anketním výzkumu byl typ *spadnul* zaznamenán v 8,2 % odpovědí).

U sloves přecházejících v mladších vrstvách BMJ od typu *začít* k typu *tisknout* (viz výše) jsme kupodivu zaznamenali přičestí s kmenotvorným *-nu* častěji. I v jazykovém povědomí dětí tvořilo v obou etapách výzkumu výraznou složku:

ROŽNOUT (SV i rožit)	rožal	tradiční tvar		novější tvar		celkem	
		rožl	rožl	rožnul	rožnul		
S 1967	35	13,6 %	148	57,6 %	74	28,8 %	257
1972	23	8,1 %	159	55,8 %	103	36,1 %	285
P 1967	12	20,3 %	38	64,4 %	9	15,3 %	59
1972	29	28,2 %	62	60,2 %	12	11,6 %	103

Ve výsledku výzkumu jazykového povědomí dětí se nijak neprojevil fakt, že tradiční typ *rožal* patří i do SJ.

Minulé přičestí je východiskem pro jeden z typů deverbativních adjektiv (*vopil — vopilé, kecl — keclé, zmrzl — zmrzlé*).

Přičestí trpné

Trpné přičestí je v SJ tvořeno od infinitivního kmene morfy *-en, -t, -n*. Rozlišuje tvary pro jednotlivé jmenné rody a čísla, tvoří se jen od některých sloves (pravidlem je u sloves dokonavých) a je východiskem pro tvoření jednoho z typů slovesných adjektiv (*zavolán — zavolaní, zakrit — zakrití*).

V BMJ jsou ve shodě s ostatními mluvenými podobami češtiny skutečné tvary tohoto přičestí řídké. Naprosto běžné jsou však složené formy na ně navazující a adjektiva odvozená od slovesných základů infinitivního kmene příponami *-né* (*umazané*), *-té* (*bité*), *-ené* (*vičištěné*) jsou normální součástí slovní zásoby. Jsou v nich doloženy obdobné hláskové alternace jako v SJ

(*prosit* — *prošené*, *platit* — *zaplacené*). Pokud jde o charakter infinitivního kmene, platí u sloves 2. třídy v podstatě totéž jako o přičestí minulém, tj. existují tu jako dublety tvary bez *-nu-* (tradičnější) i tvary s rozšířeným kmenem (*navlíklá* — *navlíknutá*, *rosedlá* — *rosednutá*, *rozmrzlé* — *rozmrznuté*). Jejich frekvence je u jednotlivých sloves různá. Tvary fungují na místě skutečného přičestí i v konstrukcích pasivních (viz výše). Složené formy jsou pevně zakotveny v jazykovém povědomí Brňanů (*fšichňi ste zvaňi*; *bil sem volané do ředitelni*). Pro pevné postavení těchto tvarů je oporou i to, že patří do normy OČ a HČ.

V jazykových projevech Brňanů se samozřejmě setkáme i se skutečným participiem. Proniká především v ustálených spojeních přejímaných ze SJ (*bude otevřeno*, *vistava bude zahájena*) a v tomto spojení se prosazuje i do jazykového povědomí. Je to vidět i na výsledku anketních výzkumů, kde v jádru města bylo ve spojení „jehla už je navlečena“ 92,6 % dokladů na podobu adjektivní, zatímco ve spojení „v obchodě už je zavřeno“ bylo složených podob jen 34,6 %; při výzkumu jazykového povědomí dětí v předměstí byly v obou spojeních údaje přibližně shodné.

Přechodníky

Přechodník jako samostatný slovesný tvar v BMJ ve shodě s prestižními mluvenými útvary češtiny neexistuje. Ojedinelé ustrnulé tvary se podobně jako v OČ a HČ hodnotí jako adverbia (*klečá*, *leža*, *nehledě*, *chca nechca*).

VLIV PRESTIŽNÍCH JAZYKOVÝCH ÚTVARŮ NA MORFOLOGICKOU STAVBU BMJ

Morfologická soustava BMJ se v SV odlišuje od prestižních jazykových útvarů. Odlišení je nejvýraznější mezi SV a vlastním SJ, mezi primárně mluvenými útvary národního jazyka je ve vývojových tendencích vyrovnávajících rozdíly jednotlivých typů deklinace shoda větší. Rozdíly dosud trvají ve výstavbě jednotlivých morfů. Nejvíce diferencí je v oblasti jmenné deklinace.

Naprostá shoda všech spolupůsobících útvarů národního jazyka je v morfologickém plánu v počtu a typu gramatických kategorií jmenných a slovesných, a také ve většině vyjadřujících morfů. V těchto složkách jazyka nedochází v BMJ k pohybu.

Tam, kde se vyjadřovací prostředky jednotlivých útvarů liší, je samozřejmě možnost vzájemného ovlivňování; vzhledem k prestižnosti SJ (včetně HČ) a OČ je pravděpodobné, že tradiční tvary nebudou mít výhodné postavení. Vzájemné vztahy spolupůsobících útvarů nejsou přitom přímočaré, existují tu různé možnosti vzájemných shod a rozdílů, jež se také mohou ve výsledném stavu BMJ odrážet. V některých případech se vztahy ještě komplikují existencí vlastních výrazových prostředků ID (neshodujících se s SV).

Pro výsledný obraz je důležité také to, že distribuce morfů, zejména morfů plně synonymních, je vázána i na charakter slovního základu, jeho stylové zařazení a využití v kontextu, takže souhrnný pohled, o nějž jsme mohli usilovat u alespoň mimo slovní základ pravidelných jevů z oblasti fonologie a fonetiky, není možný. Všimneme si proto především těch rozdílů mezi spolupůsobícími útvary, jejichž odraz jsme zaznamenali při výzkumu jazykového povědomí dětí (pohled vycházející ze spontánních dokladů není pro malou frekvenci mnohých morfémů možný).

Vzhledem k tomu, že morfologické jevy byly většinou v každé z etap výzkumu sledovány na jiných slovních základech a v jiném kontextu, jsme nuceni odhlížet od možného posunu mezi oběma etapami, jež jsme připomínali u jevů hláskoslovných. Tam, kde shodné otázky položeny byly, komentujeme rozdíl mezi etapami výzkumu souhrnně v závěru jednotlivých paragrafů.

Srovnáváme-li morfémy a způsob jejich vyjádření, nacházíme tyto možné kombinace prostředků jednotlivých jazykových útvarů:

I.

V SV zůstaly uchovány v oblasti deklinace některé prvky naprosto reliktní. Jde např. o tvar D, L sg. *sestři*, N ve funkci V u feminin (typ *Anka, poť sem*), G, D pl. typu *lidu, lidum, pol, polum*, I. sg. adjektiv mask. typu z *mladém*, projevy splývání tvrdé a měkké zájmenné deklinace, složená deklinace u zájmena *fšecek*, G, A sg. zájmena *von* v podobě *ňe*, A pl. tohoto zájmena *jich*, dlouhá kvantita v N pl. životných maskulin nebo infinitivy podle typu *začit* u většího počtu sloves, než je dnes v SJ obvyklé. Ve všech případech jde o jevy doložené jen u nejstarších informátorů. Ve spontánních promluvách mládeže se nevyskytují a v jazykovém povědomí dětí tvořily jen nepatrnou složku.

II. Působení ID tendencí

BMJ se nevyvíjí jen pod vlivem prestižních jazykových útvarů. V morfologické rovině existuje i jistá diference mezi SV a nejbližšími TTD, z nichž především ID tendence vývoje středomoravských nářečí vyrůstají. Tyto tendence působí i na vývoj BMJ, jde však o tlak neprestižní jazykové struktury. Prvky, jež můžeme jako interdialektické hodnotit, jsou doloženy jako dublety již v SV a někdy je těžké rozhodnout, který z vyjadřovacích prostředků je v BMJ původnější (např. u zájmenných tvarů *toho — teho*, kde hranice využití obou podob v TTD probíhá v blízkosti Brna; podobně je tomu i u volby kratších nebo delších tvarů přivlastňovacích zájmen). Z výrazných a pravidelných rysů můžeme jako působení ID tendencí hodnotit zejména tyto jevy:

A. Již v SV jako dublety existují vedle morfů shodných se SJ i morfy ID povahy v tvarech:

a) V L. pl. mask. a neu. měkkých typů deklinace proniká unifikující morf *-ách* (typ *na strojích — na strojách*).

b) V L. pl. fem. měkkého typu deklinace proniká morf *-ách* (typ *o duších — dušách*).

c) V D. pl. fem. měkkého typu deklinace proniká morf *-ám* (typ *duším — dušám*).

B. V některých tvarech se ID tendence prosazují tam, kde má každý ze spolupůsobících útvarů národního jazyka morf vlastní. Tak například:

a) V deklinaci substantiv mask. zakončených na *-tel* se v L. pl. vedle tvaru SV s morfem *-ech* objevuje i ID *-ách* a SJ *-ích* (typ *o učitelích — ID učitelách — SJ učitelích*).

b) V D pl. deklinace feminin typu *košť* je vedle tradičního *-ím* spojujícího SV s OČ i ID *-ám* a SJ *-em* (typ *košťím — košťám — koštěm*).

c) V L pl. deklinace feminin typu *košť* je obdobně vedle tradičního *-ích* i ID *-ách* a SJ *-ech* (typ *košťích — košťách — koštěch*).

d) V konjugaci sloves III. skupiny (5. slovesné třídy) se na místě tradičního *-aji* (blízkého SJ *-ají*) objevuje ID *-ajó* i OČ *-aj* (typ SV *ďelaji — ID ďelajó — OČ ďelaj — SJ ďelají*).

V jazykovém povědomí uživatelů byly jednotlivé morfy zastoupeny takto:

A. a) průměr z údajů o tvarech L pl. mask. hrnec (1967), kroj (1972), neutra pole (1967, 1972):

73,0 % dokladů tradičních (SV = SJ morf *-ích*) × 27 % ID (morf *-ách*);

b) průměr z údajů o tvarech L pl. fem. lavice (1967), rukavice (1972): 59,9 % dokladů tradičních (SV = SJ — morf *-ích*) × 40,1 % ID (morf *-ách*);

c) údaje o tvaru D pl. fem. růže:

73,9 % dokladů tradičních (SV = SJ — morf *-ím*) × 26,1 % ID (morf *-ám*);

B. a) údaje o zastoupení jednotlivých morfů v L pl. subst. skladař (1967):

43,9 % dokladů SV (morf *-ech*) × 16,2 % ID (morf *-ách*) × 39,8 % SJ (morf *-ích*);

b) průměr údajů o tvarech D pl. fem. košť (1967), starost (1972):

31,2 % dokladů SV (morf *-ím*) × 7,2 % ID (morf *-ám*) × 61,6 % SJ (morf *-em*);

c) průměr z údajů o tvarech L pl. fem. hloupost (1967), hrst (1972):

21,3 % dokladů SV (morf *-ích*) × 15,8 % ID (morf *-ách*) × 62,9 % SJ (morf *-ech*);

d) průměr z údajů o tvarech 3. os. ind. prés. slovesa hledat (1967, 1972):

59,2 % dokladů SV (= příbl. SJ — morf *-aji, -ají*) × 32,6 % ID (morf *-ajó*) × 8,2 % znění OČ (morf *-aj*).

Jak ukázaly uvedené přehledy, udržuje si BMJ kontinuitu s TTD okolí města a tendence utvářející tato nářečí spolupůsobí i na jeho proměny. Většinou jde o projevy unifikačních tendencí neshodující se s tendencemi prestižních jazykových útvarů, přesto je však podíl takových morfů poměrně vysoký, a to i tam, kde je tradiční prvek SV blízký nebo shodný s morfem SJ a kde by tedy teoreticky nemělo k odchylnému vývoji dochá-

zet. Pronikání ID morfů tu posiluje lokální příznakovost BMJ. Zajímavé je, že u srovnatelných položek nedošlo u skupiny A mezi oběma etapami výzkumu k posunu, zatímco u slovesných tvarů je ID koncovka *-ajó* na ústupu. Tento rozdíl lze hodnotit jako vliv unifikačních tendencí probíhajících i v HČ a SJ: koncovka *-ách* a do jisté míry i *-ám* se tu prosazuje i k jiným typům než jsou feminina typu *žena*, není tedy z hlediska uživatele tak příznaková jako nesporně nářeční *-ajó/-ajou*.

III. SV × OČ, SJ (vč. HČ)

Do této skupiny zařazujeme jevy spojující SV s TTD širšího zázemí města a odlišující nespisovné útvary většiny Moravy od mluvy vlastních Čech, z níž SJ vyrůstá. Z pravidelných a frekventovanějších morfologických jevů má tento charakter zejména:

a) tendence k měkkému deklinačnímu typu u mask. na *-z*, *-s*, *-l* (typ G sg. *nosa* × OČ, SJ *nosu*);

b) tendence k měkké deklinaci u feminin na *-za*, *-sa*, *-la* (typ G sg. *škole* × SČ, SJ *školi*);

c) vyrovnání tvarů D a L sg. měkkého deklinačního typu maskulin a neuter (u neuter již v SV dubletní k tvaru = SJ) (typ L sg. *stroju* × OČ, SJ *stroji*);

d) vyrovnání tvaru G-A sg. u maskulin končících v N sg. vokálem (typ A sg. *přecedi* × OČ, SJ *přecedu*);

e) vyrovnání tvaru I sg. mask. končících vokálem s jinými maskuliny (typ I sg. *přecedem* × OČ, SJ *přecedou*);

f) unifikace morfu pro N pl. životných maskulin (typ *židí* × OČ, SJ *židé*);

g) unifikace morfů v tvoření imperativu (typ *sedňi*, *sedňite* × OČ, SJ *sedňi*, *sedňete*);

h) zvláštní tvar pro I v číslovkové deklinaci (typ *pjetima* × OČ, SJ *pjetí*).

Tradiční podoba morfů je v uvedených případech zachována podle údajů odrážejících jazykové povědomí dětí takto:

a) průměr z údajů o tvarech G sg. nos (1972), L sg. nos (1967, 1972), A pl. nos (1967), vůz (1972):

36,9 % dokladů tradičních (měkká flexe) × 63,1 % OČ, SJ (V sg. deklinaci, kde se tradiční podoby zachovaly pravidelněji, je poměr 48,7 % tradiční: 51,3 % OČ, SJ.);

b) průměr z údajů o tvarech G sg. kabela (1967), koza (1972), D sg. koza (1972), L sg. (1967), kabela (1967), N pl. koza (1967, 1972):

41,3 % dokladů tradičních (měkká flexe) × 58,7 % OČ, SJ;

c) průměr z údajů o tvarech L sg. pokoj (1967), kraj (1972):

52,3 % dokladů tradičních (morf -u) × 47,7 % OČ, SJ (morf -i);

d) průměr z údajů o tvarech A sg. Jenda (1967, 1972), Láďa (1967):

42,1 % dokladů tradičních (morf -i) × 57,9 % OČ, SJ (morf -u);

e) průměr z údajů o tvarech I sg. Franta (1967), Jenda (1972):

45,1 % dokladů tradičních (morf -em) × 54,9 % OČ, SJ (morf -ou);

f) průměr z údajů o tvarech N pl. učitel (1972), předseda (1972):

52,5 % dokladů tradičních (morf -i) × 47,5 % OČ, SJ (morfy -é, -ové);

g) průměr z údajů o tvaru 2. os. pl. imperativu nejezdit (1967, 1972):

54,6 % dokladů tradičních (morf -ite) × 45,4 % OČ, SJ (morf -ete);

h) údaje o tvaru I číslovky pět (1972):

58,4 % dokladů tradičních (morf -ima) × 41,6 % OČ, SJ (morf -i).

Ve všech případech patřících do této skupiny se v jádru města jeví starší formy jako poměrně zachovalé; jejich podíl — i když jsou nápadně nespisovné — tvoří asi polovinu získaného materiálu (ústup tradiční měkké flexe maskulin je v našem materiálu výrazně ovlivněn tvarem A pl., kde jsou tradiční podoby v jádru města skutečně řídké). Ve využití tradičních morfů nenastal mezi oběma etapami výzkumu žádný zřetelný posun, někdy dokonce byly ve 2. etapě doloženy v materiálu tradiční podoby poněkud častěji než v etapě 1. Lokální příznakovost BMJ se tedy zřejmě dobře zachovává.

IV. SV, SJ × OČ

Do této skupiny řadíme jevy spojující SV a SJ a odlišující tyto útvary národního jazyka od OČ, jež má vlastní morfy. Shody mezi SV a SJ jsou různého původu; nikde nejde o převzetí forem od původu SJ do normy SV. Z pravidelných a frekventovanějších morfologických jevů mají tento charakter zejména:

a) Vyrovnání tvarů adjektivní a zájmenné flexe v G, D, L do podoby *té mladé* (× OČ *tí mladí*).

b) Zachování rozdílu životnosti v N pl. mask. adjektivní (i zájmenné) deklinace — (typ SV, SJ *visocí chlapi, visoké — visokí stromi* × OČ *visokí chlapci, stromi*).

c) Morf *-l* v mask. sg. přičestí minulého u sloves s kmenem zakončeným na souhlásku (typ SV, SJ *nesl — OČ nes*).

d) Z OČ pronikají některé z inovací (ve srovnání se starším stavem, v němž se SV a SJ shodují) prostřednictvím HČ až do normy SJ a jsou různou měrou pojaty i do dnešní kodifikace. Tento charakter má mj. u sloves typu *tisknout* zachovávání prez. kmenotvorného *-nu* i v tvarech odvozených od kmene minulého (typ SV, trad. SJ — *zhasl — OČ, HČ zhasnul*).

Tradiční podoba morfů je v uvedených případech zachována podle údajů odrážejících jazykové povědomí dětí takto:

a) průměr z údajů o tvarech L sg. fem. adj. malý (1967), děravý (1972): 82,2 % dokladů tradičních (morf *-é*) × 18,7 % OČ (morf *-í*);

b) průměr údajů o tvarech N pl. živ. adj. šikovný (1967), chytrý (1972): 88,7 % dokladů tradičních (typ *chitří*) × 11,3 % znění OČ (typ *chitří*);

c) údaje o tvaru mask. sg. přičestí minulého slovesa vézt (1972 — v 1. etapě nebyl tvar shodný s OČ vůbec zaznamenán): 97,3 % dokladů tradičních (*vezl*) × 2,7 % OČ (*vez*);

d) průměr údajů o tvarech mask. minulého přičestí sloves spadnout, roznout: 74,3 % dokladů tradičních (typ *tiskl*) × 25,7 % OČ, HČ (typ *tisknul*).

Ve všech sledovaných případech je podíl OČ prvků mnohem menší než prvků tradičních. Nejméně se do jazykového povědomí dětí prosadily OČ tvary v minulém přičestí, jinde jsou běžnější. V deklinaci feminin je podíl tvarů shodných s OČ vyšší, zde však může spolupůsobit i to, že jde o tvar známý i v části TTD zázemí města.

Morfologický jev, jenž se z OČ prosazuje i do normy spisovné (d), je v jazykovém povědomí zastoupen daleko více; snad tu na ústup tradičního tvaru působí vývojová tendence společná celému národnímu jazyku.

Mezi oběma etapami výzkumu nepozorujeme u této skupiny dokladů žádný pohyb. Pokud umožňuje materiál srovnání, nedošlo mezi 1. a 2. etapou výzkumu k vzrůstu podílu OČ dokladů, naopak, i když velmi málo, ustoupily. Celkově lze takto zjištěný podíl vlivu OČ pokládat za stabilizovaný.

Vliv vlastního SJ na jazykové povědomí uživatelů lze u dětí procházejících školní výukou češtiny pokládat za podstatný. Je to však vliv jazyka, jehož základní podoba je psaná, a proto ani u tvarů velmi frekventovaných a školsky dobře zvládaných nemají prostředky SJ rozhodující postavení. Pravidelné a frekventované jsou zejména tyto rozdíly:

- a) Unifikace tvarů I pl. deklinací společnou koncovkou *-ma* (typ *pánama, ženama, mňestama* . . . × SJ *páni, ženami, mňesti*).
- b) Složené sklonění přivlastňovacích adjektiv v sg. (typ *tatovího* × SJ *tátova*).
- c) Tvar přičestí trpného přechází do tvaru deverbativního adjektiva (typ *bíla bitá* × SJ *bíla bita*).
- d) Do jisté míry sem patří i na části Čech běžné imperativy sloves s kmenem zakončeným na *-í* bez připojení souhlásky *-j* (typ *zakří, umí* // *zakří, umí* × SJ *zakrij, umij*).

Uvedené jevy spojují většinu primárně mluvených útvarů češtiny, a proto mají tendenci pronikat i do HČ a skrze ni do neutrálního SJ. Jako složku HČ lze hodnotit především ústup jmených tvarů přivlastňovacích adjektiv a trpných přičestí. Zbývající případy jsou dosud za hranicemi HČ.

Rozdíl mezi spisovným vyjadřováním a mluvenými útvary pozorujeme také v unifikaci koncovky 3. os. ind. prés. sloves typu *prosí, trpí, sází* (SJ zde koncovky diferencuje). Volba unifikujícího morfu je však v každém ze spolupůsobících útvarů jiná, a proto jev sledujeme dále.

Tradiční podoba morfů je v uvedených případech zachována podle údajů odrážejících jazykové povědomí dětí takto:

- a) průměr údajů o tvarech I pl. všech substantiv v práci uváděných: 85,4 % dokladů tradičních (unifikované) × 14,6 % SJ (diferencované);
- b) údaje o tvarech L sg. přív. adj. bratrův (1967): 79,2 % dokladů tradičních (složený tvar) × 20,8 % SJ (jmenný tvar);
- c) údaje o tvaru trpného přičestí slovesa navléci (1972): 92,6 % dokladů tradičních (složený tvar) × 7,4 % SJ (jmenný tvar);
- d) údaje o tvaru 2. os. sg. imp. slovesa napít (1972): 65,6 % dokladů tradičních (*napi*) × 34,4 % (*napij*).

Celkově se podle uvedených kvantitativních údajů jeví podíl úzce spisovných forem jako poměrně malý; bez ohledu na písarskou tradici, jež

mohla formu zápisu u dětí ovlivnit, jsou tradiční tvary zastoupeny více. U srovnatelných údajů pozorujeme mezi etapami výzkumu spíše pokles podílu SJ dokladů; je však statisticky málo významný. Podíl SJ podob v jazykovém povědomí uživatelů můžeme pokládat za stabilizovaný.

VI. SV × OČ × SJ

V některých tvarech má každý ze spolupůsobících jazykových útvarů vlastní výrazový prostředek. Z pravidelných a frekventovaných morfolo- gických jevů má tento charakter zejména:

a) I. pl. tzv. měkkých deklinačních typů substantiv, kde je v SV tvar nivelizovaný koncovkou *-ama*, zatímco OČ diferencuje koncovky tzv. měk- kost a SJ vyjadřuje samostatným morfem i gramatický rod (typ SV *do- mama, strojama, dušama, polama* × OČ *domama, strojema, dušema, pole- ma-polima*; SJ *domi, stroji, dušemi, poli*).

b) I. pl. feminin typu *kost*, kde koexistují celkem 4 různé morfy, větši- nou tautonymické (typ SV *kostama, kostima*, OČ *kostma*, SJ *kostmi*).

c) Tvar 3. os. pl. ind. prés. sloves typu *prosit* (a *trpjet*), kde koexistují 4 různé morfy stejného významu (typ SV *prosijó, ev. prosijou*; OČ *prosej* a *proseji*; SJ *prosí*).

d) Tvar 3. os. pl. ind. prés. sloves typu *sázet*, kde existují obdobné morfy jako výše v okruhu c. V mluvených útvarech češtiny dochází k tvarovému vyrovnání obou typů flexe směrem k některému z užívaných morfů, SJ takové vyrovnání nepřipouští. Proto mají tytéž morfy jako výše (c) jinou distribuci (SV *sázijó, ev. sázijou*; OČ *sázej, ev. sázeji*; podoba *sází, jež* ne- patří ani SJ, ani OČ; SJ tvar *sázeji*; v povědomí dětí podoby *sázeji* a *sá- zeji* splývají).

Tradiční podoba morfů je v uvedených případech zachována podle údajů odrážejících jazykové povědomí dětí takto:

a) průměr údajů o tvarech I pl. mask. kroj (1972), fem. lavice (1967), rukavice (1972), neutra pole (1967, 1972):
67,3 % dokladů tradičních (morf *-ama*) × 16,5 % OČ (morf *-ema*) × 16,2 % SJ (diferencované morfy);

b) průměr údajů o tvarech I pl. fem. dveře (1967, 1972), hrst (1972):
24,4 % dokladů tradičních (morf *-ama*) × 26,5 % dokladů na dubletu tra- dičního znění (morf *-ima, -ema*) × 38,1 % OČ (morf *-ma*) × 12,0 % SJ (morf *-mi*);

c) průměr údajů o tvarech 3. os. pl. ind. prés. sloves šidit (1967), chodit (1972):

26,9 % dokladů tradičních (morf -*ijó, ijou*) \times 12,4 % OČ (morf -*ej*) \times 1,6 % dokladů koncovky -*ejí* \times 59,1 % SJ (morf -*í*);

d) průměr údajů o tvarech 3. os. pl. ind. prés. slovesa umět (1967, 1972): 23,6 % dokladů tradičních (morf -*ijó, ijou*) \times 7,2 % OČ (morf -*ej*) \times 54,8 % dokladů koncovky -*í* \times 11,4 % dokladů SJ (morf -*ejí*).

Jak ukazují kvantitativní údaje, je podíl nejtradičnějších údajů v uvedených případech různorodý. V I pl. lze tradiční znění pokládat za typické pro BMJ, u slovesných tvarů se naopak prosazuje unifikace nepatřící ani k SJ, ani k HČ pražského typu. Tento nepoměr ve výsledcích naznačuje, že deklinační soustava jeví tendenci podržet tradiční plně unifikované tvary — unifikující morf ostatně existuje i v prestižní OČ, i když není rozšířen tak obecně jako v BMJ, zatímco koncovka sloves, jež je nápadně dialektická, jako příznaková z jazykového povědomí ustupuje. Tomu odpovídá i porovnání srovnatelných výsledků z obou etap výzkumu.

Celkově se vliv prestižních jazykových útvarů na morfologickou stavbu mluvy v jádru města jeví jako slabší. Pomineme-li některé jevy, jež jsou i v SV reliktní a jež zcela ustoupily, nacházíme v ostatních případech jako základ BMJ tradiční stav SV. Tam, kde se tradiční morf vyskytuje i v dalších spolupůsobících jazykových útvarech, je jeho postavení poměrně silné a ustupuje méně. Více mizejí z jazykového povědomí morfy, jež jsou příznačné pouze pro SV (a mluvu Moravy) a nemají v prestižních jazykových útvarech oporu (viz sk. II).

Z prestižních jazykových útvarů působí na BMJ jak OČ, tak SJ. Rysy typické pouze pro OČ se v materiálu objevují zřetelně méně, spíše se prosazují ty, jež pronikají i do normy HČ. Podobně jsou na okraji jazykového povědomí rysy náležející pouze vlastnímu SJ (bez HČ — V). Můžeme říci, že se morfologická soustava BMJ vyvíjí na tradičním základě vyrůstajícím ze středomoravského nářečního základu ve shodě s vývojovými tendencemi prestižních mluvených podob národního jazyka, především ve shodě s tendencemi HČ. BMJ zůstává ovšem i nadále v kontaktu s geograficky nejbližšími nespisovnými útvary a působí na ni i tendence ID. Podílely se již na formování SV, kde jsou pramenem dublet, jen u slovesa jsou ve vlastní BMJ novější. V současném stavu jazyka jejich podíl slábne.

VLIV PRESTIŽNÍCH JAZYKOVÝCH ÚTVARŮ NA MORFOLOGICKOU STAVBU BMJ V PŘEDMĚSTÍCH

Mluva obyvatelů dnešních předměstí Brna, vyvíjející se za bližšího kontaktu s tradičními nářečími dožívajícími v obcích u nejstarších obyvatel, je ve srovnání s mluvou jádra města zřetelně tradičnější. Projevuje se to ve všech sledovaných okruzích (rozčlenění vztahů i výběr sledovaných jevů je stejný jako výše pro rozboru BMJ jádra města).

I. Reliktní prvky spojující mluvu obyvatel města s archaickou vrstvou TTD jsou ve spontánních promluvách mládeže z předměstí Brna doloženy jen sporadicky. Nelze je již za součást jejich jazyka pokládat. V jazykovém povědomí jsou zastoupeny řídce.

II. Působení ID tendencí

Jevy, jež byly v jádru města hodnoceny jako pro SV netypické, jsou v předměstích Brna většinou součástí normy TTD, nejde tedy o prvky cizí, ale o pokračování původních tradičních tvarů. Jsou tedy zákonitě zastoupeny více než v jádru města; rozdíl je výrazný ve skupině A:

A. a) L pl. mask. a neu. typu *stroj, pole*:

43 % dokladů tradičních (morf *-ích*) × 57,0 % ID (morf *-ách*);

b) L pl. fem. typu *růža*:

36,1 % dokladů tradičních (morf *-ích*) × 63,9 % ID (morf *-ách*);

c) D pl. fem. typu *růža*:

42,2 % dokladů tradičních (morf *-ím*) × 57,8 % ID (morf *-ám*);

Ve skupině B je situace složitější, neboť tradičnost tvaru v SV tu není ve shodě s působící ID tendencí, jež přináší morf nový. Výsledky srovnání nejsou v této skupině přesvědčivé a uvádíme je jen pro úplnost:

B. a) L pl. mask. na *-tel*:

63,4 % dokladů SV (morf *-ech*) × 29,9 % ID (morf *-ách*) × 7,3 % SJ (morf *-ích*);

b) D pl. fem. typu *košť*:
26,9 % dokladů SV (morf *-ím*) × 11,7 % ID (morf *-ám*) × 61,4 % SJ (morf *-em*);

c) L pl. fem. typu *košť*:
18,6 % dokladů (morf *-ich*) × 34,2 % ID (morf *-ách*) × 47,2 % SJ (morf *-ech*);

d) 3. os. ind. prés. sloves typu *čelat*:
45,5 % dokladů SV (= přibl. SJ, morf *-aji*, *-ají*) × 49,3 % ID (morf *-ajó*) × 5,2 % OČ (morf *-aj*).

III. SV × OČ, SJ

Tradiční rysy spojující SV s nářečnými Moravy jsou v předměstích Brna zakotveny v jazykovém povědomí uživatelů pevněji než v jádru města:

a) měkká flexe maskulin na *-z*, *-s*, *-l*:
55,2 % tradičního měkkého typu deklinace × 44,8 % OČ, SJ; (v tomto materiálu takřka není diference mezi údaji o tvarech sg. a pl.);

b) měkká flexe u feminin na *-za*, *-sa*, *-la*:
67,9 % tradičního měkkého typu deklinace × 32,1 % znění OČ, SJ;

c) vyrovnání tvarů D a L sg. mask. neu. měkké deklinace: 78,1 % dokladů tradičních (morf *-u*) × 21,9 % OČ, SJ (morf *-i*);

d) vyrovnání G — A u maskulin končících v N sg. vokálem:
75,2 % dokladů tradičních (v A morf *-i*) × 24,8 % OČ, SJ (v A morf *-u*);

e) vyrovnání tvaru I sg. maskulin končících v N sg. vokálem s jinými deklinačními typy maskulin:
80,4 % dokladů tradičních (morf *-em*) × 19,6 % OČ, SJ (morf *-ou*);

f) unifikace morfu pro N pl. životných maskulin:
81,4 % dokladů tradičních (morf *-i*) × 19,6 % znění OČ, SJ (diferencované morfy);

g) unifikace morfů v tvoření imperativu typu *sedňi*:
69,5 % dokladů na tradiční znění (2. pl. *-ite*) × 30,5 % znění OČ, SJ (2. pl. *-ete*);

h) zvláštní tvar pro I v číslovkové deklinaci:
72,5 % dokladů na tradiční znění (morf *-ima*) × 27,5 % znění OČ, SJ (morf *-i*).

Srovnáme-li tyto údaje s obdobnými údaji v materiálu z jádra města, pozorujeme výrazný rozdíl: jazykové povědomí mladé generace brněnských předměstí je daleko tradičnější, a jak ukázalo srovnání porovnatelných údajů z obou etap výzkumu, nivelizuje se jen mírně. Lze tedy očekávat, že rozdíl v tomto okruhu morfologických jevů se bude mezi jádrem města a jeho předměstími stírat déle.

IV. SV, SJ × OČ

Ve srovnání s materiálem z jádra města se působení OČ na stav jazykového povědomí uživatelů ukázalo v předměstí jako poněkud slabší. Rozdíl není zvlášť velký, jen u tvarů typu *on spadnul, rožnul* je nad hranicí 10 %, kterou pokládáme za relevantní.

V tvaru minulého přičestí slovesa *vézt* je v předměstí podíl OČ podob o něco vyšší než v jádru města; tento rozdíl však vzhledem k celkově menšímu počtu dokladů z předměstí nepokládáme za rozhodující: pro vyvození závěrů z něho by bylo nutno jej znovu za standardních podmínek ověřit.

Při výzkumu jazykového povědomí byly v tomto okruhu získány následující údaje:

- a) vyrovnání G, D, L fem. adj. a zájmen:
88,4 % dokladů tradičních (morf -é) × 11,6 % OČ (morf -i);
- b) vyjadřování životnosti v N pl. adjektivní flexe:
95,2 % dokladů tradičních (typ *chitří*) × 4,8 % OČ (typ *chitří*);
- c) tvar mask. sg. minulého přičestí sloves typu *nést*:
93,4 % dokladů tradičních (*vezl*) × 6,6 % OČ (*vez*);
- d) tvary min. přičestí sloves 2. třídy typu *fisknout*:
90,2 % dokladů tradičních (typ *fiskl*) × 9,8 % OČ (typ *fisknul*).

V. SV, OČ × SJ

Vliv vlastního spisovného jazyka na jazykové povědomí dětí v předměstích Brna by měl být podle všech předpokladů stejně silný jako v městském jádru. Tento předpoklad se naším materiálem nepotvrdil. Přes stejnou míru kontaktů se SJ, jenž do jazykového povědomí uživatelů vnáší i prostředky úzce spisovné, jevílo se jazykové povědomí dětí z předměstí jako poněkud tradičnější.

V jednotlivých okruzích byly zachyceny tyto relace:

- a) I pl. měkkých deklinačních typů substantiv:
93,2 % dokladů tradičních (spol. morf -ama) × 6,7 % SJ (morfy lišící rod a dekl. typ);
- b) sklonění přivlastňovacích adjektiv v sg.:
81,4 % dokladů tradičních (slož. flexe) × 18,6 % SJ (flexe jmenná);
- c) tvar přičestí trpného:
71,6 % dokladů tradičních (slož. tvar) × 28,4 % SJ (jmenný tvar);
- d) imperativ sloves typu *napít*:
78,5 % dokladů tradičních (*napí*) × 21,5 % SJ (*napij*).

Porovnáme-li uvedené údaje s materiálem z jádra města, zjistíme, že rozdíly v povědomí obou skupin dětí byly málo významné: většinou nedosahovaly ani 10 %, jen u okruhu **d** jej mírně přesáhly. Menší míru SJ prostředků v materiálu z předměstí lze spojovat s již zjištěnou skutečností, že tradiční jazykové povědomí je tu poněkud pevnější než u dětí z městského jádra.

V případě jmenných tvarů trpného přičestí je materiál z předměstí daleko „spisovnější“ než u dětí z jádra města. Toto zjištění, nesrovnávající se ani s obecnou zkušeností ani se stavem spontánních promluv, se nepodařilo uspokojivě vysvětlit.

VI. SV × OČ × SJ

Ve všech sledovaných případech, kde má každý za spolupůsobících útvarů vlastní výrazový prostředek, se jazykové povědomí z předměstí ukázalo jako zřetelně tradičnější. Prostředky OČ jsou zastoupeny méně než v jádru města (u jednotlivých okruhů je rozdíl 10 % — **a**, 18 % — **b**, 2,3 % — **c**, 3,8 % — **d**), ale i prostředky vlastního SJ vstupují do jazykového povědomí těchto dětí méně (největší rozdíl je ve slovesných tvarech). Pro jazykové povědomí tu zůstává zřejmě dosud východiskem stav SV, respektive TTD, v němž se realizovaly donedávna běžné promluvy nejstarší generace obyvatel obcí.

V jednotlivých okruzích byly zjištěny tyto relace:

a) I pl. měkkých typů deklinace substantiv:
88,3 % dokladů tradičních (morf *-ama*) × 6,7 % OČ (morf *-ema*) × 5 % SJ (diferencované morfy);

b) I pl. substantiv typu *košť*:
31,5 % dokladů s morfem *-ama* × 38,8 % dubletní koncovky patřící i do normy SV (*-ima*, *-ema*) × 20,3 % OČ (morf *-ma*) × 9,4 % SJ (morf *-mi*);

c) tvar 3. os. pl. ind. prés. sloves typu *prosit*:
55 % dokladů tradičních (morf *-ijó*, ev. *-ijou*) × 10,1 % OČ (*-ej*) × 1,2 % jiné OČ znění (morf *-eji*, ev. *-ejí*) × 37,7 % SJ (morf *-í*);

d) tvar 3. os. pl. ind. prés. sloves typu *sázet*:
62,3 % dokladů tradičních (morf *-ijó*, ev. *-ijou*) × 3,4 % OČ (*-ej*) × 31,4 % dokladů na unifikovaný morf *-í* × 2,9 % dokladů SJ (*-ejí*).

Celkově je materiál získaný anketním výzkumem u dětí v brněnských předměstích poněkud tradičnější než v jádru města. Projevuje se to jednak větším podílem tradičních podob ve sledovaných okruzích, jednak větší rezistentností proti vlivu inovací objevujících se na základě kontaktu s jinými útvary národního jazyka (poněkud slabší vliv OČ, ale i slabší podíl prostředků patřících SJ).

SOCIÁLNÍ DIFERENCIACE V MORFOLOGICKÉ VÝSTAVBĚ BMJ BRNA

Podobně jako při rozboru fonetické a fonologické výstavby BMJ lze z údajů o jazykovém povědomí nejmladších Brňanů usuzovat i na stav sociální diferenciaci v morfológické výstavbě sledované podoby národního jazyka. Základem pro toto pozorování je tak jako výše (s. 000) srovnání údajů dětí vyrůstajících v rodinách, v nichž má alespoň jeden z rodičů vysokoškolské vzdělání (skupinu označujeme jako děti z rodin inteligence — celkem v obou etapách výzkumu 120 dětí), a údajů od dětí vyrůstajících v rodinách dělnických (celkem v obou etapách 370 dětí). V jednotlivých okruzích stanovených tak jako výše při celkovém hodnocení materiálu (viz s. 000) byly zjištěny tyto relace.

I. Reliktní prvky spojující BMJ s archaickou vrstvou TTD brněnského okolí jsou doloženy natolik řídké, že z údajů nelze vyvozovat pro sociální diferenciaci žádné závěry.

II. Působení ID tendencí

A. Projevy interdialektických tendencí se na materiálu od obou skupin dětí podílejí většinou stejnou měrou. Jen v L pl. fem. je ID morf *-ách* doložen u dětí z dělnického prostředí nápadně více (u dětí z rodin inteligence byl jeho podíl 23,1 %, v materiálu od dětí dělnických 40,6 %).

B. V tomto okruhu je situace složitější pro větší rozptyl mezi prostředky spolupůsobících útvarů. Rozdíl mezi oběma skupinami dětských informátorů je patrný v tvaru 3. os. pl. ind. prés. sloves typu *čelá*: u dětí z dělnických rodin se více objevuje ID morf *-ajó* (rozdíl činí 10 %), u dětí z rodin inteligence byl o něco častěji uváděn morf *OČ* (*-aj* — rozdíl činí 7,7 %).

III. SV × OČ, SJ

V tomto okruhu otázek se materiál od dětí z dělnických rodin jevil vesměs jako daleko bližší tradičnímu stavu. Jen ve tvaru N pl. živ. mask. je u obou skupin informátorů tradiční koncovka *-i* stejně častá, všude jin-

de je tradiční koncovka u dělnických dětí častější o 10—35 %. Vzhledem k tomu, že jde o jev velmi výrazný a důležitý pro charakteristiku sociální diferenciaci jazykového povědomí dětí, uvádíme všechny získané relace:

- a) tendence k měkkému deklinačnímu typu u mask. na *-z, -s, -l*:
 - u dětí z rodin inteligence doložena v 28,1 % dokladů,
 - u dětí z dělnických rodin v 37,7 % dokladů;
- b) tendence k měkké deklinaci feminin na *-za, -sa, -la*:
 - u dětí z rodin inteligence doložena v 61,5 % dokladů,
 - u dětí z dělnických rodin v 55,9 % dokladů;
- c) vyrovnání D a L mask. neu. měkké deklinace:
 - u dětí z rodin inteligence 40,7 % dokladů typu *na stroju*,
 - u dětí z dělnických rodin 55,1 % dokladů typu *na stroju*;
- d) vyrovnání G — A u maskulin končících v N sg. vokálem:
 - u dětí z rodin inteligence 18,9 % dokladů typu *na přecedi*,
 - u dětí z dělnických rodin 53,5 % dokladů typu *na přecedi*;
- e) vyrovnání tvaru I sg. mask. končících vokálem s jinými deklinačními typy maskulin:
 - u dětí z rodin inteligence 31,4 % dokladů typu *předem*,
 - u dětí z dělnických rodin 53,5 % dokladů typu *předem*;
- f) unifikace morfu pro N pl. živ. maskulin:
 - u dětí z rodin inteligence 53,7 % dokladů typu *židi*,
 - u dětí z rodin dělnických 53,5 % dokladů typu *židi*;
- g) unifikace morfů v tvoření imperativu typu *sedni*:
 - u dětí z rodin inteligence 40,8 % dokladů typu *sedňte*,
 - u dětí z dělnických rodin 60,6 % dokladů typu *sedňte*;
- h) zvláštní tvar pro I v číslovkové deklinaci:
 - u dětí z rodin inteligence 48,8 % dokladů typu *pjetima*,
 - u dětí z dělnických rodin 59,9 % dokladů typu *pjetima*.

IV. SV, SJ × OČ

Výrazové prostředky pronikající do BMJ vlivem OČ se více prosazují do jazykového povědomí dětí vyrůstajících v rodinách inteligence. Je to patrné jak tam, kde jde o výrazové prostředky typicky OČ, tak u morfolo-gických procesů prostupujících až do normy HČ. Podíl OČ prvků je u dětí z rodin inteligence o 10—12 % vyšší než u dětí z dělnických rodin, jen v minulém přičestí shledáváme, že OČ typ *nes, vez* se součástí normy nestal (u obou skupin dětí shodně 4 % dokladů).

V. SV, OČ × SJ

Prostředky vlastního spisovného jazyka se v jazykovém povědomí obou skupin dětských informátorů odrážejí takřka stejně. V nejvíce diferenco-

vaném tvaru, užití jmenného tvaru v trpném přičestí, byla diference 8,3 %, tj. pod hranicí, kterou pokládáme za relevantní. Z výsledků lze soudit, že vlastní SJ působí na jazykové povědomí obou skupin dětí stejně intenzívně (a zprostředkovaně lze uvažovat i o jejich obdobném postoji k SJ jako útvaru).

VI. SV × OČ × SJ

V této skupině možných kombinací prostředků různých jazykových útvarů je situace nejsložitější: k dispozici je tu větší počet tautonymních morfů a výběr z nich u obou skupin informátorů není zcela jednoznačný. Ve všech případech je jazykové povědomí dětí z dělnických rodin zřetelně tradičnější. Pokud jde o zastoupení OČ morfů, jsou v materiálu od dětí z rodin inteligence častější (v okruhu **b** je rozdíl dokonce 19,7 %, jinde je menší – **a** 5,1 %, **c** 7 %, **d** 15,4 %).

Celkově byly zachyceny tyto výsledky:

a) I pl. měkkých typů deklinace substantiv:

— u dětí z rodin inteligence

58,6 % dokladů tradičních (morf *-ama*) × 20,3 % OČ (morf *-ema*) × 21,1 % SJ (diferencované morfy),

— děti z dělnických rodin

67,8 % dokladů tradičních (morf *-ama*) × 15,2 % OČ (morf *-ema*) × 17,0 % SJ (diferencované morfy);

b) I pl. substantiv typu *košť*:

— děti z rodin inteligence

13,7 % dokladů s morfem *-ama* × 20,1 % dubletní koncovky patřící i do normy SV (*-ima*, *-ema*) × 52,5 % OČ (morf *-ma*) × 13,7 % SJ (morf *-mi*),

— děti z dělnických rodin

25,5 % dokladů s morfem *-ama* × 28,5 % dubletní koncovky patřící i do normy SV (*-ima*, *-ema*) × 32,8 % OČ (morf *-ma*) × 13,2 % SJ (morf *-mi*);

c) tvar 3. os. pl. ind. prés. sloves typu *prosit*:

— děti z rodin inteligence

22,5 % dokladů tradičních (*-ijó*, ev. *-ijou*) × 18,9 % OČ (morf *-ej*) × 1,8 % jiné OČ znění (morf *-eji*, ev. *-eji*) × 56,8 % SJ (morf *-i*),

— děti z rodin dělnických

28,5 % dokladů tradičních (*-ijó*, ev. *-ijou*) × 11,7 % OČ (morf *-ej*) × 2,0 % jiné znění OČ (morf *-eji*, ev. *-eji*) × 57,7 % SJ (morf *-i*);

d) tvar 3. os. pl. ind. prés. sloves typu *sázet*:

— děti z rodin inteligence

18,5 % dokladů tradičních (morf *-ijó*, ev. *-ijou*) × 12,6 % OČ (morf *-ej*) × 60,5 % dokladů na unifikovaný morf *-i* × 8,4 % dokladů SJ (morf *-eji*),

— děti z rodin dělnických

28,2 % dokladů tradičních (morf *-ijó*, ev. *-ijou*) \times 5,8 % OČ (morf *-ej*) \times
51,9 % dokladů na unifikovaný morf *-í* \times 14,1 % dokladů SJ (morf *-eji*).

Jak ukazují výše uvedené kvantitativní údaje, sociální diferenciace v jazykovém povědomí jednotlivých sociálních skupin v oblasti morfologie zřejmě existuje. Projevuje se jednak v poněkud větší blízkosti materiálu od dělnických dětí k tradičnímu podloží BMJ, jednak v pronikání prvků OČ, jež jsou zejména v těch případech, kdy jsou omezeny jen na vlastní normu OČ, spíše přijímány povědomím dětí z rodin inteligence. V postoji k vlastnímu SJ mezi oběma skupinami dětí nenacházíme větší a pravidelné rozdíly. Podobně se v jazykovém povědomí odrážely i ty morfologické jevy, jež odpovídají celkovým vývojovým tendencím češtiny a jež pronikají i do normy češtiny hovorové (příčestí typu *trhnul*, unifikace tvarů N pl. živ., unifikace sloves typu *prosit*, *sázet* v 3. os. pl.). Tyto rozdíly jsou však zjistitelné jen rozborem jazykového povědomí větších skupin respondentů: jednotlivé jazykové projevy sociální původ mluvčího svou formální stránkou neprozrazují.

